

OBSAH

4

Editoriál – Zuzana Panczová: Pocta Hane Hlôškovej: jubileum a odkaz pre slovesnú folkloristiku

/ Tribute to Hana Hlôšková: a jubilee and a legacy for verbal folkloristics

Štúdie / Articles

12

Zuzana Panczová: Výskum súčasných povestí na Slovensku – stále čakajúca výzva (?)

/ Research on contemporary legends in Slovakia – still a challenge (?)

27

Gabriela Kiliánová: Slovesný folklór a terénny výskum: na príklade troch výskumov ľudovej prózy na Slovensku

/ Verbal folklore and fieldwork: on the example of three folk narrative fieldworks in Slovakia

40

József Liszka: Príspevky k pravdepodobným prameňom anekdot a facécií Jozefa Ignáca Bajzu

/ Contributions to the probable sources of Jozef Ignác Bajza's anecdotes and facetiae

64

Ján Dubravčák: Čo sa deje za scénou? Prípadová štúdia prenosu tanečného prejavu vo folklórnom súbore

/ What happens behind the scenes? Case study of the transmission of dance expression in the folklore ensemble

Eseje / Essays

84

Martin Lukáč Kinčeš: Adam Pranda – kysucký lokálpatriot európskeho významu (personálna štúdia pri príležitosti 100. výročia narodenia slovenského etnológa)

/ Adam Pranda – local patriot from Kysuce with European significance (Personal study on the occasion of the 100th anniversary of the birth of the Slovak ethnologist)

Osobnosti / Personalities

106

Lucia Ditmarová: Hana Hlôšková – jubilejný rozhovor

/ Hana Hlôšková – a jubilee interview

117

Jana Pospíšilová, Miroslav Válka: Pozdrav Hance Hlôškové z moravské strany
/ Greetings to Hanka Hlôšková from the Moravian side

120

Gabriela Kiliánová: Zdravica doc. PhDr. Ľubici Droppovej, CSc.
/ Salutation to doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc.

Recenzie / Reviews

126

Marta Botiková: Etnografická výstava po čase opäť v sídelnej budove Slovenského národného múzea v Bratislave
/ Ethnographic exhibition returns to the main building of the Slovak National Museum in Bratislava

130

Ján Botík: Albina Zetochová: Zvyky, obyčaje a tradície Slovákov v Nadlaku v priebehu cirkevného a kalendárneho roka
/ Albina Zetochová: Customs, Rituals, and Traditions of Slovaks in Nadlak during the Religious and Calendar Year

132

Blanka Soukupová: Petr Lozoviuk, Martina Vítková: Etnologie pláže
/ Petr Lozoviuk, Martina Vítková: Ethnology of the Beach

Správy / News

135

Jana Ambrózová: Účasť Národopisnej spoločnosti Slovenska na 19. zasadnutí Medzivládneho výboru Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska
/ Participation of the Ethnographic Society of Slovakia at the 19th session of the Intergovernmental Committee of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of Slovakia

138

Martin Malo: XXVII. ročník odbornej konferencie Etnológ a múzeum
/ 27th annual professional conference Ethnologist and Museum

142

Terézia Suránová: Aká je budúcnosť festivalov etnografického filmu?
/ What is the future of ethnographic film festivals?

EDITORIÁL

Pocta Hane Hlôškovej: jubileum a odkaz pre slovesnú folkloristiku

Toto číslo **Etnologických rozpráv** venované slovesnej folkloristike je inšpirované jubileom docentky Hany Hlôškovej. Keď som pred desiatimi rokmi písala našej jubilantke zdravicu v Slovenskom národopise (Panczová, 2015), nazvala som ju „dobrou vílou slovenskej folkloristiky“ z hľadiska prínosu pre vedeckú disciplínu, študentov aj mňa osobne. Nič na tom nezmenilo ani uplynulé desaťročie, práve naopak. Je výraznou osobnosťou našej slovesnej folkloristiky, ktorej sa úspešne podarilo prepojiť základný výskum, pedagogickú, organizačnú a spolkovú činnosť, a to aj s významným presahom do zahraničia.

Hana Hlôšková je absolventkou národopisu na Katedre etnológie a folkloristiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium ukončila v roku 1978, o dva roky neskôr obhájila rigoróznú prácu o folklorizme a v roku 1989 aj kandidátsku dizertačnú prácu *Historické tradície na Slovensku a ich fabulované formy ako etnokultúrny identifikačný faktor* (Hlôšková, 1989). Tridsať rokov (1981 – 2011) pôsobila v Národopisnom ústave SAV (neskoršom Ústave etnológie SAV), popri tom pracovala ako pedagogička na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a na Univerzite Komenského v Bratislave. Vo vedeckej aj pedagogickej sfére sa venovala témam folklórnych druhov a žánrov, folklorizmu a folklorizácii, starším i novodobým osobnostiam slovenskej a českej folkloristiky, orálnej histórii, aktuálnym problémom etnológie a folkloristiky, ako aj masmediálnej komunikácii a tvorbe národných mýtov (predovšetkým jánošíkovskému cyklu). Okrem tradičných žánrov sledovala aj aktuálne trendy, o čom svedčí to, že napísala vôbec prvú štúdiu o súčasných povestiach uverejnenú na Slovensku (Hlôšková, 2001). Ako zdatná spolková organizátorka v rokoch 2008 – 2014 úspešne viedla Národopisnú spoločnosť Slovenska, no venovala sa aj redakčnej práci a členstvu redakčných rád v domácich aj zahraničných vedec-

kých časopisoch. Výrazná bola najmä jej práca pre Slovenský národopis, vedecký časopis Ústavu etnológie SAV, kde pracovala ako výkonná redaktorka jedenásť rokov. Okrem toho redigovala zborník Filozofickej fakulty UK Ethnologia Slavica et Slovaca. Z hľadiska metodológie boli významné najmä jej príspevky k orálnej histórii a pojmu kolektívnej pamäti. V oblasti medzinárodnej spolupráce treba vyzdvihnúť jej intenzívne odborné kontakty so zahraničnými kolegami a jej pôsobenie v Medzinárodnom komitáte slavistov. Činorodosť docentky Hlôškovej dokumentuje aj jej aktuálne nasadenie pri organizovaní stretnutí etnológov, folkloristov a múzejníkov v rámci Národopisej spoločnosti Slovenska, česko-slovenských odborných podujatí, pri prednáškových a sprievodných aktivitách pre seniorov v rámci programu Univerzity tretieho veku na UK atď.

Toto číslo je zostavené z príspevkov autorov a autoriek rôznych generácií, ktoré sa venujú podobnému okruhu tém, aké skúmala aj naša jubilantka: súčasné (resp. moderné) povesti, výskumné metódy, dejiny etnológie a folkloristiky, folklorizmus.

V prvom príspevku *Výskum súčasných povestí na Slovensku – stále čakajúca výzva?* sa vraciam k téme, ktorá ma s Hankou Hlôškovou ako školiteľkou mojej dizertačnej práce pred takmer štvrtstoročím spojila (Panczová, 2009). Po stručnom prehľade dejín výskumu tohto žánru v medzinárodnom aj domácom kontexte uvádzam príklady súčasných povestí ako vyjadrení skupinových presvedčení, postojov či nálad obyvateľstva. Záverom uvažujem nad možnosťami revitalizácie záujmu o tento žáner v prostredí slovenských univerzít. Jednou z ciest je podľa môjho názoru intenzívnejšie zapojenie našich študentov do medzinárodných folkloristických výskumných sietí.

Štúdia Gabriely Kiliánovej *Slovesný folklór a terénny výskum* prináša cennú reflexiu metód terénneho výskumu folklóru a ich vývoja za ostatných päťdesiat rokov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte. V centre jej úvah stojí otázka, do akej miery sa metódy inovovali v dôsledku zmien teoretických východísk, cieľov projektov a tematických zameraní. Mimoriadne cenná je osobná stránka textu, v ktorej sa s čitateľmi delí o svoje skúsenosti z terénnych výskumov v kysuckých obciach Riečnica a Harvelka, v Závode pri Malackách a obci Medzev. Približuje prežívanie výskumu nielen z hľadiska príjemných stránok, nadšenia a pocitu úspechu, ale aj ťažkostí a pochybností, ktorým musia výskumníci v teréne čeliť.

Príspevok k pravdepodobným prameňom anekdot a facícií Jozefa Ignáca Bajzu z pera Józsefa Liszku hľadajú priame zdroje, z ktorých Bajza pri svojej tvorbe čerpal. J. Liszka poukazuje na skutočnosť, že hľadanie obsahovej príbuznosti nie je dostatočným prostriedkom pre určenie Bajzových zdrojov. Usiluje sa teda o filologickú analýzu, ktorá preukáže priamy vzťah medzi dvoma variantmi textu. V príspevku ukazuje na časť svojho výskumu, ktorým potvrdzuje, že Bajza pri zostavovaní svojej zbierky do značnej miery čerpal z diela svojho maďarského súčasníka Sámuela Andráda.

Ján Dúbravčák nás posúva k téme scénického folklóru štúdiou *Čo sa deje za scénou?* Venuje sa prenosu predstáv o ľudovom tanci v sociálnych rámcoch folklórnych kolektívov. Zaoberá sa najmä dynamikou osvojovania si tanečných prvkov v komunikácii medzi expertmi a žiakmi. Folklórne prvky sú na jednej strane upravované v intenciách scénického folklorizmu pod vplyvom historického, politického a odborného kontextu, autor však zároveň poukazuje na to, že život folklóru pretrváva „vo vnútri skupiny, ktorú jej členovia prostredníctvom spoločných reprezentácií autenticky tvoria“.

V rubrike **Esej** prezentuje Martin Lukáč osobnosť Adama Prandu. Približuje jeho osudy a zhodnocuje nespochybniteľný prínos pre slovenskú etnológiu a jazykovedu. Čerpá pritom z viacerých prameňov (odbornej literatúry, archívnej pozostalosti aj osobných rozhovorov), ktoré dopĺňajú aj menej známe, doposiaľ nezverejnené informácie z jeho života.

Ďalšia sekcia je venovaná osobnostiam.

Otvára ju jubilejný rozhovor s Hanou Hlôškovou, ktorý viedla Lucia Ditmarová. V ňom máme možnosť dozvedieť sa „z prvej ruky“ o osobnom zázemí a životnej ceste jubilantky, ktorá ju viedla k jej bohatým vedeckým, pedagogickým a organizačným aktivitám.

Nasleduje osobná zdravica od moravských kolegov Jany Pospíšilovej a Miroslava Válku, s ktorými H. Hlôškovú spájajú nielen bohaté kolegiálne väzby, ale aj priateľské putá.

Sekciu uzatvára zdravica Gabriely Kiliánovej venovaná Ľubici Droppovej pri príležitosti životného jubilea tejto významnej slovenskej folkloristky.

V ďalšej časti nájdeme recenziu etnografickej výstavy v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave otvorenú v roku 2024 od Marty Botikovej, recenziu publikácie Albiny Zetochovej *Zvyky, obyčaje a tradície Slovákov v Nadlaku v priebehu cirkevného a kalendárneho roka* z pera Jána Botíka, a recenziu knihy Petra Lozoviuka a Martiny Vítkovej *Etnologie pláže* od Blanky Soukupovej. Číslo dopĺňajú aj správy z diania v etnologickej obci.

Toto číslo [Etnologických rozpráv](#) venujeme Hanke Hlôškovej ako poďakovanie za jej prínos pre našu folkloristiku a etnológiu, za jej všestrannú podporu kolegom a študentom, a prajeme jej veľa zdravia, elánu a síl v ďalšom akademickom aj mimoakademickom pôsobení!

Zuzana Panczová

Referencie

- Hlôšková, H. (1989). *Historické tradície na Slovensku a ich fabulované formy ako etnokultúrny identifikačný faktor* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Hlôšková, H. (2001). Moderné povesti – k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej folkloristike. *Slovenský národopis*, 49(2), 174-184.
- Panczová, Z. (2009). *Konšpiračné teórie ako naratívny fenomén (žánrová analýza)* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Ústav etnológie SAV.
- Panczová, Z. (2015). Dobrá víla slovenskej etnológie. Jubileum doc. PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. (* 7. 7. 1955). *Slovenský národopis*, 63(3), 256-261.

Vydanie tohto čísla časopisu bolo podporené

- projektom APVV-20-0334 „*Nie je to pravda, ale mohla by byť*“: Konšpiračné teórie a hoaxy v modernom vývoji Slovenska v európskom kontexte,
- Slovenskou akadémiou vied prostredníctvom príspevku na projekt spoločných akcií Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. a Národopisnej spoločnosti Slovenska na rok 2025.

EDITORIAL

Tribute to Hana Hlôšková: a jubilee and a legacy for verbal folkloristics

This issue of [Ethnological Debates](#), which is dedicated to verbal folklore, is inspired by the jubilee of Associate Professor Hana Hlôšková. Ten years ago, when I wrote a tribute to her in *Slovak Ethnography* (Panczová, 2015), I described her as “The Good Fairy of Slovak Folkloristics”, in recognition of her contributions to the field of study, to students and me personally. The last ten years have done nothing to change this. She is a distinctive figure in our field of study, successfully combining basic research with pedagogical, organisational, and social activities, including significant outreach work abroad.

Hana Hlôšková graduated in ethnography at the Department of Ethnology and Folklore Studies at the Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava. She completed her studies in 1978, two years later she defended her rigorous thesis on folklore studies and in 1989 her PhD thesis *Historical traditions in Slovakia and their fabulated forms as an ethnocultural identification factor* (Hlôšková, 1989). She worked at the Institute of Ethnography of the Slovak Academy of Sciences (later the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences) for thirty years (1981–2011). In addition to this, she has taught at the University of Constantine the Philosopher in Nitra and the Comenius University in Bratislava. In the scientific and pedagogical spheres, she has dealt with the topics of folklore types and genres, folklorism and folklorization, older and modern personalities of Slovak and Czech folklore studies, oral history, current problems of ethnology and folklore studies, as well as mass media communication and the creation of national myths (especially the Janosik cycle). In addition to traditional genres, she also followed current trends. For example, she wrote the first study on contemporary tales published in Slovakia (Hlôšková, 2001). As a skilled organiser, she successfully led the Ethnographic Society of Slovakia from

2008 to 2014. She also devoted herself to editorial work and membership of editorial boards in domestic and foreign scientific journals. Her work for Slovak Ethnology, the scientific journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, where she worked as executive editor for eleven years, was particularly significant; in addition, she edited the proceedings of the Faculty of Arts of Comenius University, *Ethnologia Slavica et Slovaca*. Notably, she has made significant methodological contributions to the fields of oral history and collective memory. Her international reach is evidenced by her active professional collaborations with colleagues abroad and her participation in the International Committee of Slavists. Furthermore, her ongoing dedication is demonstrated by her commitment to organising meetings for ethnologists, folklorists, and museum professionals through the Ethnographic Society of Slovakia, as well as offering lectures and engaging activities for senior citizens at Comenius University.

This issue is compiled from contributions by authors of different generations, dealing with a similar range of topics as those explored by our jubilarian: contemporary (or modern) folk tales, research methods, history of ethnology and folklore studies, folklorism.

In the first paper, *Research on contemporary legends in Slovakia – still a challenge?* I return to the topic that brought me and Hanka Hlôšková together as my dissertation supervisor almost a quarter of a century ago (Panczová, 2009). After a brief overview of the history of research on this genre in both international and domestic contexts, I provide examples of contemporary rumours as expressions of group-shared beliefs, attitudes or moods of the population. Finally, I consider the possibilities of revitalising interest in this genre in the environment of Slovak universities. In my opinion, one way to achieve this would be to involve our students more intensively in international folklore research networks.

Gabriela Kiliánová's study, *Verbal folklore and fieldwork*, provides a valuable reflection on the methods of field research on folklore and their development over the last fifty years in Slovakia and in the international context. At the centre of her reflections is the question to what extent methods have been innovated as a result of changes in theoretical background, project objectives and thematic focuses. Particularly valuable is the personal aspect of the text, in which she shares with the readers her expe-

periences from field research in villages of Riečnica and Harvelka, Závod and Medzev. She describes the experience of research not only in terms of the pleasant aspects, the enthusiasm and the feeling of success, but also the difficulties and doubts that researchers have to face in the field.

The contribution to the probable sources of the anecdotes and facetiae of Jozef Ignác Bajza from the pen of József Liszka seeks direct sources from which Bajza drew in his work. Liszka points out that the search for content-relatedness is not a sufficient means of identifying Bajza's sources. He therefore seeks a philological analysis that will demonstrate a direct relationship between the two variants of the text. The paper points to a part of his research which confirms that Bajza drew heavily on the work of his Hungarian contemporary, Sámuel Andrád, in compiling his collection.

Ján Dúbravčák moves us to the topic of scenic folklore with his study *What happens behind the scenes?* It focuses on folk-dance transmission within the social context of folklore groups, particularly on the dynamics involved in acquiring dance elements through communication between experts and pupils. On the one hand, folkloric elements are adapted in the intentions of stage folklorism under the influence of historical, political and professional contexts. At the same time, however, the author points out that the life of folklore persists "within the group that its members authentically constitute through shared representations".

In the section [Essay](#), Martin Lukáč presents the personality of Adam Pranda. He presents his fate and evaluates his unquestionable contribution to Slovak ethnology and linguistics. It draws on several sources (literature, archival legacy and personal interviews), which are complemented by less-known, hitherto unpublished information from his life.

The following section shines a spotlight on personalities within the field.

First, Lucie Ditmarová's jubilee interview of Hana Hlôšková provides a 'first-hand' glimpse into the experiences and influences that guided her successful career in research, teaching, and public service. This is followed by a personal greeting from her Moravian colleagues Jana Pospíšilová and Miroslav Válek, with whom H. Hlôšková is connected not only by rich collegial ties but also by bonds of friendship. The section closes with Gabriela Kiliánová's congratulatory message to Ľubica Droppová, acknowledging the significance of this Slovak folklorist on the occasion of her jubilee.

In the next part, we find a review of the ethnographic exhibition in the Slovak National Museum in Bratislava opened in 2024, by Marta Botikova; a review of the publication by Albina Zetochová, *Customs, Rituals, and Traditions of Slovaks in Nadlak*

during the *Religious and Calendar Year*, by Ján Botík, and a review of the book Petr Lozoviuk and Martina Vítková *Ethnology of the Beach*, by Blanka Soukupová.

The issue is also supplemented by news from the ethnological community.

This issue of [Ethnological Debates](#) we dedicate to Hanka Hlôšková as a thank you for her contribution to our folklore and ethnology, for her all-round support to colleagues and students. We wish her good health, vigour and strength in her future academic and non-academic activities!

Zuzana Panczová

The publication of this issue was supported by

- the project APVV-20-0334 *“This is not true, but it could be”: Conspiracy theories and hoaxes in the modern development of Slovakia in the European context*,
- the Slovak Academy of Sciences within the framework of the cooperation project between the Institute of Ethnology and Social Anthropology of the Slovak Academy of Sciences and the Ethnographic Society of Slovakia for 2025.

Výskum súčasných povestí na Slovensku – stále čakajúca výzva (?)

Research on contemporary legends in Slovakia – still a challenge (?)

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.02

Zuzana Panczová

Abstract

This article explores the genre of contemporary legends, which has gained traction in Slovak folklore studies since the turn of the millennium. Despite some efforts, research in this area has not yet evolved into a systematic framework. I describe the initial hopes associated with this research and look for possible causes of stagnation and prospects for the future. My starting points will be my own (already existing or planned) research attempts and the activities of my colleagues. The text highlights the growth of research in this genre within an international context, focusing not only on influential figures from Western Europe and the USA but also on the contributions of Central European scholars, notably Czech expert Petr Janeček. It revisits significant paradigmatic shifts and trends in verbal folklore studies in Slovak and international milieu. As a case study for further interdisciplinary exploration, I present a wartime rumour about a local ghost that was spread through both oral communication and media reports. Finally, I reflect on the possibilities for reviving interest in the study of modern verbal folklore, emphasising the importance of addressing the current unsatisfactory state of research.

Keywords

contemporary legend, rumor, modern folklore, International Society for Contemporary Legend Research, phosphorus man

Kľúčové slová

súčasná povesť, fáma, moderný folklór, International Society for Contemporary Legend Research, fosforový muž

Acknowledgment

Príspevok bol podporený z grantu APVV-20-0334: „Nie je to pravda, ale mohla by byť“: Konšpiračné teórie a hoaxy v modernom vývoji Slovenska v európskom kontexte.

Kontakt / Contact

Mgr. Zuzana Panczová, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.,
Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika,
e-mail: zuzana.panczova@savba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7822-8118>

Ako citovať / How to cite

Panczová, Z. (2025). Výskum súčasných povestí na Slovensku – stále čakajúca výzva (?). *Etnologické rozpravy*, 32(1), 12-26. <https://doi.org/10.31577/EtnoRoz-pra.2025.32.1.02>

Úvod: Prečo súčasné povesti?

Motiváciou k tomuto textu sú spomienky na moje začiatky pôsobenia na Ústave etnológie SAV v roku 2001 v pozícii doktorandky pod vedením poprednej slovenskej odborníčky na slovesnú folkloristiku Hany Hlôškovej. Ešte počas môjho štúdia etnológie a histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave ma zaujala oblasť súčasných povestí a fám. Priviedli ma k nej publikácie poľských a iných zahraničných autorov, ktoré som objavila počas študijného pobytu v Krakove. Už moja diplomová práca venovaná démonologickým povestiam sa vo svojom závere venovala fenoménu fám a súčasných povestí – naoko absurdným, šokujúcim, trápny alebo desivým príbehom, ktoré prostredníctvom naratívnej imaginácie kódovali úzkosti sociálnych skupín určitej doby. Okrem príbehov z každodenného života ich motívy zrkadlili aj politické a náboženské témy s konšpiračne ladenými zápletkami, ktoré ma neskôr posunuli k záujmu o špecifickú oblasť konšpiračných teórií.

Súčasnú povesti sú regulárnou odnožou povestí, t. j. príbehov, ktoré sa – na rozdiel od rozprávok či mýtov – odohrávajú v reálnom svete, snažia sa presvedčiť o svojej pravdivosti odkazovaním na reálnosť aktérov deja, na dôveryhodný zdroj (z toho pochádza pomenovanie tohto žánru ako FOAFTales, t. j. friend-of-a-friend-ales – príbeh, ktorý sa stal známemu môjho známeho). V literatúre sa stretneme aj s pojmom *rumor legends*, čo naznačuje úzke prepojenie súčasných povestí na kategóriu fám. Famy sú tvrdenia týkajúce sa aktuálnych udalostí, ktoré sa tvária vierohodne, no neobsahujú údaje, podľa ktorých by sa jednoznačne dala posúdiť ich pravdivosť (Allport, Postman, 1947: ix), alebo inými slovami neoverené správy či vysvetlenia rozšírené medzi ľuďmi týkajúce sa predmetu, udalosti alebo otázok verejného záujmu (Peterson, Gist, 1951: 159-167). Na rozdiel od tradičných povestí zachytávajúcích predindustriálne vidiecke prostredie dnešné povesti sa odohrávajú v súčasnosti a kulisu ich príbehu je zvyčajne mesto. Medzi už klasické motívy patria tajomní stopári miznúci z áut počas jazdy, príbehy o vraždiciach maniakoch číhajúcich na opustených parkoviskách,

o gangoch unášajúcich deti v obchodných domoch alebo obchodujúcich s ich orgánmi, o nebezpečných pavúkoch alebo hadoch v exotických rastlinách kúpených v obchodných reťazcoch, o ľudských telách uvarených v kotloch pivovarov alebo jedálenských zariadeniach, o nečakaných prísadách (prstoch, zuboch či potkanoch) v jedlách vydávaných v školských jedálňach alebo predajniach McDonalds, o žiletkách nastražených na toboغانoch, o infikovaných ihlách v sedadlách hromadnej dopravy alebo divadiel, o nadprirodzených mestských fantómoch, o trápnych historkách sexuálnej povahy a pod. V zbierkach získaných z rôznych končín sveta som v nich rozpoznávala verzie historiek, ktoré sme si rozprávali ako deti, adolescenti či ako dospelí ľudia, keď sme sa chceli „príjemne báť“, alebo ktoré mi boli povedomé z rôznych filmových a knižných trilerov. Čo bolo pre mňa ale osobitne zaujímavé, sužety v sebe niesli viac alebo menej zreteľné posolstvo, ktoré naznačovalo funkciu týchto príbehov v danej komunite; okrem ventilovania úzkostí z dospievania alebo rôznych nástrah, ktoré mohli číhať na ľudí v uliciach miest (na cestách, opustených parkoviskách, v obchodných domoch či na diskotékach), viaceré z nich vyjadrovali antisemitské, islamofóbne či širšie xenofóbne presvedčenia s konšpiračnou zápletkou. V prípade niektorých motívov sa jedná o moderné verzie veľmi starých povestí. Napríklad nedávna fáma o sieti podzemných pizzerií v USA, v ktorých členovia sprisahaných elít spojených s Demokratickou stranou získavajú krv z detských obetí (tzv. Pizzagate) sa nápadne podobá na obvinenia Židov z rituálnych vražd. Konšpiračné teórie o židovských rituálnych vraždách, ktorými Židia údajne získavali krv z detí alebo panien, už od staroveku podnecovali davy k protižidovským pogromom, objavili sa aj na prelome 19. a 20. storočia pri vzopätí moderného antisemitizmu vedúceho k holokaustu (viac o tejto téme uvádzam v Panczová, 2017: 72-79).

H. Hlôšková bola pri počiatkoch môjho záujmu o súčasné povesti nápomocná jednak ako skúsená naratívna folkloristka, ktorá sama priniesla prvú štúdiu venovanú tejto téme na Slovensku (Hlôšková, 2001), ale zároveň ako veľmi povzbudivá a chápacá kolegyňa. Vrhnuť sa do témy, ktorú som na univerzite neštudovala, bez metodologickej prípravy na výskum žánru vyskytujúceho sa u ťažko vystopovateľnej vzorky obyvateľstva v mestách a experimentovanie s analýzami začínajúceho internetového komunikačného priestoru bol pomerne stresujúci zážitok s neistým koncom.

Nasledujúci text má za cieľ jednak zosumarizovať koncepčné a vývojové míľniky štúdia súčasných povestí v zahraničí aj na Slovensku a zároveň uvažovať nad perspektívami jeho uplatnenia v rámci budúcich študijných a výskumných aktivít.

Výskum súčasných povestí v zahraničí

Aby sme si uvedomili, v čom boli súčasné povesti pre bežných absolventov folkloristiky konca 90. rokov minulého storočia výzvou, je treba si uvedomiť, že nepatrili do kurikula vtedajšej slovesnej folkloristiky. Folklor bol v čase svojho zrodu v 19. storočí silne spojený s konceptom „ľudovosti“ ako dôsledok dedičstva romantizmu a jeho pojmu „ľud“ (angl. „folk“, nem. „Volk“). Vyjadroval predstavu prirodzenej, modernizáciou neskazenej spoločnosti, ktorej éra zaniká spolu s modernizáciou a urbanizáciou (viac o tom aj Bendix, 1997). Odkazom na „zlatý vek“ mali byť práve tradované prvky ľudového umenia (folklore – vedomosti ľudu), ktoré malo niesť znaky idealizovanej „prirodzenej“ estetiky a vnútornej múdrosti. Tieto ideály silne rezonovali v nacionalistickom diskurze 19. storočia,

keďže folklórne prejavy mali v zmysle Herderovej filozofie najlepšie vystihovať podstatu „národného ducha“.¹

Medzi žánre považované za folklórne patrili predovšetkým ľudové piesne, rozprávky, mýty a povesti, ktoré sa usilovne zaznamenávali, porovnávali, kategorizovali a katalogizovali. V rozpore so snahou pripisovať folklór charakteristikám toho-ktorého národa sa však skúmané žánre čoraz zreteľnejšie javili byť regionálnymi verziami medzinárodne rozšírených naratívnych, prípadne piesňových foriem. Tie žili nielen vo vidieckom, ale aj v mestskom prostredí, na čo folkloristi začali intenzívnejšie upozorňovať od druhej polovice 20. storočia. Postupne teda silnie trend vymaniť sa z kánonu romantického nacionalizmu, ktorý pôvodne folkloristiku (podobne ako národopis) formoval.² Odborníci čoraz naliehavejšie otvárali nové paradigmatické a metodologické prístupy, čo znamenalo najmä otvorenosť voči novým žánrovým formám folklóru (ktoré je možné skúmať ako živé, nie reliktné časti kultúry) a voči výskumu v prostredí mestských a profesijných sociálnych skupín. Spolu s tým silnie vplyv iných vedných disciplín, pričom popri literárnej vede začína byť výrazný metodologický vplyv psychológie a sociológie.

Približne od 70. rokov sa z USA a západoeurópskych krajín sa výskum slovesného folklóru posúva ku žánrom spojeným s masovou kultúrou, resp. popkultúrou. Výraznú módnú vlnu predstavovali práve *urban legends*, mestské povesti (neskôr niektorí autori uprednostňovali termín *contemporary legends* – súčasné povesti). Tento žáner skutočne predstavuje most medzi folklórom a popkultúrou, keďže spája poetiku tradičných povestí, novinárskych senzácií, detektívok a filmových trilerov.

Výrazná vlna záujmu o „moderný“ folklór a folklór mesta v súvislosti s povestami sa v USA spájal s menom Richarda M. Dorsona, a to predovšetkým vďaka jeho publikácii *American Folklore* (1959). V britskom folkloristickom prostredí o niečo neskôr prebiehala živá diskusia na tému ústnej tradície v priemyselných oblastiach Anglicka (McKelvie, 1963). Medzi najznámejších autorov populárnych zbierok súčasných povestí dodnes patrí Jan Harold Brunvand (1982, 1984, 1986, 1989, 1993, 1994, 1999, 2004). Do výskumu fám a súčasných povestí sa zapojili aj odborníci z iných oblastí, napríklad sociológ Gary Alan Fine (1985, 1992 a iné) alebo odborník na strategický marketing a brand manažment Jean-Noël Kapferer (1987). Príkladom interdisciplinárne orientovaných sociologických prístupov môže byť aj francúzska sociológia imaginácie (zakladateľmi sú Edgar Morin a Gilbert Durand). Skúmala vplyv obrazov a symbolov na úrovni každodenného života, v politike, vede, náboženstve, histórii či literatúre, pričom v súvislosti s obrazmi „druhého“ považovala fámy a súčasné povesti za významný predmet svojho bádania (Tacussel, Renard, 2004: 100-101). Znáмым príkladom sociologickej analýzy xenofóbneho, resp. antisemitského kontextu fám a z nich tvorených súčasných povestí boli výskumy tímu francúzskych sociológov okolo Edgara Morina uverejnené pod názvom *La Rumeur d'Orléans* (Morin, 1982).

¹ Herder v tomto smere vnímal osobitnú úlohu ľudovej piesne (Forster, 2019; Irmischer, 2021).

² V rôznych krajinách s rôznou intenzitou a možno z nie úplne identických dôvodov. Okrem snahy o exaktnosť v spoločenských vedách sa folkloristika (resp. národopis ako zastrešujúca disciplína) v Nemecku a aj niektorých iných krajinách zdiskreditovala kvôli jej protagonistom pracujúcim v službách nacistickej ideológie v medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny (Bendix, 1997).

„Zlatým vekom“³ štúdia mestských, resp. súčasných povestí sa stávajú 70. a 80. roky 20. storočia. Sympóziu amerických folkloristov zo začiatku 70. rokov, na ktorom sa okrem iných zúčastnil i Alan Dundes, Linda Dégh a Jan H. Brunvand, inšpirovalo k pravidelným stretnutiam odborníkov v Európe. Britský folklorista Paul Smith zorganizoval v sheffeldskom univerzitnom Centre pre kultúru a jazyk [Centre for Culture and Language] konferenciu, ktorá započala tradíciu pravidelných podujatí pod názvom „Perspectives on Contemporary Legend“, a tá trvá dodnes. Sheffield sa v roku 1988 stal sídlom novovzniknutej Medzinárodnej spoločnosti pre výskum súčasných povestí [International Society for Contemporary Legend Research – ISCLR], ktorá združuje expertov na súčasné povesti a im príbuzné žánre. Okrem už spomínaných osobností patrí k tejto zakladateľskej generácii Gillian Bennett, Patricia Turner, Sandy Hobbs, Vèronique Champion-Vincent a iní. Pravidelné stretnutia členov spoločnosti a ďalších nadšencov pre výskum súčasných povestí a im príbuzných žánrov sú živé i dnes. Stále sú jedinečným fórom pre diskusiu o súčasných podobách výskumu naratívov, ako aj nových formách folklóru a súčasných trendoch výskumných metód.⁴

International Society for Contemporary Legend Research

The Website for the International Society for Contemporary Legend Research

Society • Meetings • Prizes • Publications • Connect • News

I just heard the weirdest thing...

Contemporary ("urban") legends are one of the most pervasive forms of folklore in active circulation, but they are far from a modern phenomenon. The same processes of using narrative to communicate and negotiate anomalous experiences can be traced back thousands of years. Contemporary legends are contemporary to the teller and audience, not solely to the scholar. And what had been thought of as purely local narratives were found to exist in multiple manifestations throughout the world.

Obr. 1

Webová stránka spoločnosti International Society for Contemporary Legend Research

Zdroj: ISCLR, b. d.

V príspevkoch publikovaných v časopise *Contemporary Legend*, ktoré je publikačným médiom ISCLR, možno nájsť informácie o aktuálnych témach odborníkov v tejto oblasti. Zaujímavým príkladom môže byť tematické číslo venované slovesnému folklóru, ktorý reflektoval tému pandémie COVID-19 prostredníctvom súčasných povestí, fám, konšpiračných teórií aj humoru (Indiana University, b. d.).

³ Zároveň sa v tomto období zvyšuje záujem o povesti ako také – G. Bennett napríklad uvádza, že kým na 1. stretnutí ISFNR (International Society for Folk Narrative Research) v roku 1959 sa povestami zaoberalo len 5 z 59 príspevkov, na 5. zasadnutí v roku 1984 to bolo už 48 % (Bennett, 1989: 289).

⁴ Webová stránka spoločnosti poskytuje prehľadné informácie o konferenciách, časopise, podmienkach členstva a podobne (pozri ISCLR, b. d.).

V prípade strednej a východnej Európy Železná opona predstavovala istú polopriepustnú bariéru, ktorá brzdila slobodnú výmenu poznatkov medzi vedcami sovietskej sféry vplyvu a zvyškom planéty. Možno i to sa podpísalo pod skutočnosť, že v slovesnej folkloristike, ktorú som zažila koncom 20. storočia na Katedre etnológie v Bratislave, stále dominovali skôr teoretické koncepty z domácej, stredoeurópskej alebo širšej tradície z krajín niekdajšieho sovietskeho bloku. Téma súčasných povestí a s nimi spojeným žánrom fám sa spomedzi vedcov v strednej a východnej Európe začínajú intenzívnejšie venovať poľskí folkloristi (aj vďaka starším výskumom príbuzných tém zo 60. rokov – napr. Ligęza, 1966; Simonides, 1969, 1972, 1989, 1991), pričom Dionizjusz Czubala napísal prvú syntetickú prácu o súčasných povestiach (legendy miejskie) rozšírených v Poľsku (Czubala, 1993). Z českých folkloristov sa rozprávaniam vo veľkomeste venovala napríklad Marta Šrámková (1988, 2002), žánru „domnienok“ vo svojom návrhu morfolologickej analýzy Bohuslav Beneš (1987) a samotným fámam a klebetám sčasti aj Bohuslav Šalanda (1990). O popularizáciu tohto žánru u odbornej i laickej verejnosti v strednej Európe sa významne pričínal napríklad Rolf Wilhelm Brednich (1990, 1991, 1994, 2002). V súčasnosti patria k najznámejším titulom zbierky Petra Janečka (2006, 2007, 2008, 2009, 2020) vydané ako knižná séria pod hlavným titulom *Černá sanitka*.

Výskum súčasných povestí na Slovensku

Prvé zmienky o súčasných povestiach nájdeme už v prácach z konca 80. rokov. Hana Hlôšková vo svojom príspevku z roku 1987 okrem samotného výskumu súčasných povestí upozornila aj na potrebu výskumu tzv. „mýtov modernej doby“, ktoré podľa nej vyžadujú aj psychologické, historické a politologické znalosti (Hlôšková, 1987: 69, 72). Na prelome miléníí nájdeme zmienky o výskume fám a súčasných povestí v niekoľkých ďalších príspevkoch (Galiová, 2003a, 2003 b; Hlôšková, 2001; Panczová, 2005; Vanovičová, 2005), tie sa však nepretavili do systematickejších výskumov, a teda ani do vytvorenia obsiahlejších zbierok povestí. Na jednej strane možno súhlasiť s názorom H. Hlôškovej, že značný časový posun výskumného záujmu súvisí o. i. s efemérnosťou ich trvania v individuálnej pamäti (Hlôšková, 2001: 175), čo nepochybne sťažuje ich výskum. Niektoré motívy si rozprávajú zvyčajne len deti alebo adolescenti. Zároveň je potrebné brať do úvahy konzervativizmus slovenskej folkloristiky, spôsobenej nepochybne aj obmedzenými kontaktmi so západnou vedou v období socializmu.

Po zmene režimu v 90. rokoch 20. storočia prenikali informácie o súčasných povestiach do slovenského jazykového priestoru prostredníctvom novinárskej publicistiky, teda prevažne z prekladov zahraničných informačných zdrojov. Aj to je dôvod, prečo sa u nás udomácňuje nepresné, kalkové pomenovanie „urbánna legenda“ alebo aj „mestský mýtus“ (Hlôšková, 2001: 175). Populárne zdroje na internete i v iných médiách tieto pojmy spájali s ďalšími typmi hromadne sa šíriacich internetových fám, čo znásobilo chaotické používanie týchto pojmov.

Záujem novinárov o súčasné povesti pramenil z aktuálnosti naratívov, ktoré podobne ako novinové senzácie šíria „príbehy, ktoré sú príliš dobré na to, aby boli pravdou“⁵.

⁵ „Too good to be true“ – známa charakteristika súčasných povestí pochádzajúca od J. H. Brunvanda (1999).

Na rozdiel od Čiech, kde sa vďaka zánietenosti Petra Janečka podarilo túto tému výrazne spopularizovať formou knižných zbierok,⁶ sa na Slovensku tento výskum nedočkal významnejšieho mediálneho zviditeľnenia.

Počas mojich výskumov som na Slovensku narazila na lokálne varianty rôznych medzinárodne rozšírených motívov súčasných povestí: miznúcu stopárku, uvarené kuchárky v závodnej jedálni, zjedenú babičku, čiernu sanitku (prípadne žltú či bielu dodávku) unášajúcu deti, kanibalistické príbehy „špecialita šéfkuchára“, zabudnutý kufrík vraždiaceho maniaka a pod. (Panczová, 2003; Panczová, 2005 a i.). Výskum priniesol zaujímavé poznatky z hľadiska historického vývoja týchto motívov. Niektoré z nich siahajú ešte do obdobia staroveku – okrem príbehov o rituálnych vraždách sú to napríklad príbehy o omylom zjedených ľudských pozostatkoch, miznúci stopári patria zas ku klasickým povestovým postavám o miznúcich pocestných, ktorí prorokovali vojnu, epidémiu a podobne. Počas svojho vývoja povestové látky pružne reagovali na aktuálne obavy a politicko-spoločenskú situáciu príslušnej doby, najmä na rôzne druhy paník – satanistická panika v 70. a 80. rokoch 20. storočia (Ellis, 2000), panika z nakazenia vírusom HIV (motív „Vitaj v klube AIDS“, viď napr. Fine, 1987), panika z útokov islamistov po roku 2001, ako aj panika vyvolaná migračnou krízou po roku 2015 (revitalizácia povestí o čiernych dodávkach,⁷ rôzne lokálne verzie motívu „vdáčný terorista“⁸ a pod.). Prehľad aktuálnych motívov je okrem rôznych knižných syntéz dostupný aj prostredníctvom špecializovaných webových stránok, spomedzi ktorých už dlhé roku patrí medzi najstaršie, najkomplexnejšie a najodbornejšie platforma *Snopes* (Snopes Media Group Inc., 1995-2025).

O výskum tohto žánru prejavili neskôr študenti záujem len ojedinelo. Možno spomenúť práce Lucie Ditmarovej a Kataríny Rabatinovej, ktoré priniesli zaujímavý materiál zo slovenského mestského prostredia (Ditmarová, 2016; Rabatinová, 2012, 2015). Nízky počet záujemcov o (moderný) slovesný folklór môže mať viacero príčin, či už obmedzené personálne kapacity na katedrách, nedostatok medzinárodne aktívnych naratívnych folkloristov, ako aj nízky počet záujemcov o štúdium etnológie a folkloristiky vo všeobecnosti.

Súčasnosť pritom prináša mnohé zaujímavé povestové látky, ktoré reflektujú aktuálnu narativitu napojenú na internetové prostredie. Sociálne siete sa stávajú významným kanálom pre šírenie medzinárodných motívov detského naratívneho folklóru. Populárny cyklus o Bloody Mary (Krvavej Mary) je typickým príkladom repertoáru súčasných mladších adolescentov, kde sa spájajú démonologické rozprávania s ritualizovanými praktickami. Démonickú bytosť možno privolať určitým rituálom, na čo údajne – ako hovo-

⁶ Okrem už zmienenej populárno-náučnej knižnej série boli Janečkove zbierky povestí inšpiráciou aj pre rovnomennú spoločenskú hru, rozhlasové vysielenie a televízny seriál

⁷ Fám evokovali súčasnú povesť o dodávkach unášajúcich deti, jedna z verzií šírených aj na slovenských sociálnych sieťach odkazovala na údajný incident v meste Krnov. Téma sa venovala aj miestna tlač (Mathiasová, 2015).

⁸ Fám o údajnom teroristovi, ktorý z vďaky, že mu niekto vrátil stratenú peňaženku, dotyčného varoval pred teroristickým útokom, kolovali v USA a iných krajinách po útoku na Svetové obchodné centrum ešte dlhé roky. V súvislosti s migračnou krízou v Európe v roku 2015 sa popularita tejto fámy zdvihla opäť, tentokrát v strednej Európe. Príbeh je často situovaný vo väčších mestách počas vianočných trhov. Informácia o tejto fáme sa objavila aj v tlači – Šnidl (2017). Pozri aj Fine, Ellis, 2010.

rí povest' – doplatili viaceré deti životom. Deti sa následne pokúšajú napodobniť rituál uvedený v príbehu. Aj v niektorých tradičných detských hrách boli prítomné hororové motívy komunikácie s démonickými bytosťami, príkladom môže byť hra známa ako Na krvavé koleno (Schier-Oberdorfer, 1985). Príbehy a rituály spojené s Bloody Mary som zaznamenala aj u školákov na Slovensku, podrobnejšie sa však tejto téme venoval Petr Janeček (2014).

Iným príkladom moderných detských démonologických povestí je cyklus spojený s postavou Slendermana, ktorý je známy aj na Slovensku vďaka sociálnym sieťam aj rovnomennému filmu z roku 2018 režiséra Sylvaina Whitea. Postava Slendermana pôvodne vznikla na internetovom fóre s názvom Something Awful v roku 2009 v rámci súťaže digitálnych znázornení paranormálnych javov. Obrázok vyziabnutej vysokej tajomnej postavy sa stal virálnym a spôsobil vznik príbehu o nadprirodzenej postave unášajúcej a vraždiacej deti, ktorý viedol dokonca k reálnym násilným činom. Slenderman ako „digitálna povest'“ je ukážkou folklóru vznikajúceho v prostredí internetovej komunikácie, odkiaľ sa rozšírila do ústneho repertoáru detí a do masovej kultúry (Peck, 2015, 2023).

Fosforák – príklad strateného mestského fantóma

Príbehy o nepolapiteľných tajomných mestských fantómoch, ktorí desia obyvateľov miest svojím nezvyčajným výzorom a správaním, poznáme aj z dávnejších rokov. V susednom Česku získal popularitu napríklad Pérák – český variant groteskného mestského fantóma prepadávajúceho obyvateľov miest. Jeho atribútom boli pružiny na topánkach, ktoré mu umožňovali znenazdania sa objaviť a zmiznúť. Postava Péráka nápadne pripomína príbehy o Spring-heeled Jackovi koreniacimi vo viktoriánskom Anglicku, ktoré inšpirovali vznik príbuzných naratívov vo viacerých európskych krajinách. V kontexte obdobia Protektorátu v Čechách sa stal Pérák dokonca hrdinom protinacistického odboja, následne aj obľúbenou komiksovou postavou (bližšie o tom Janeček, 2017, 2022; Pulec, 1965).

Zatiaľ čo Pérák bol vďaka intenzívnemu výskumu Petra Janečka či Miloša Pulca podrobne zdokumentovaným fenoménom, v slovenských archívnych novinových článkoch z obdobia druhej svetovej vojny sa ukrýva motív, ktorý ešte, dúfajme, čaká na podobnú analýzu. Mám na mysli motív „fosforových mužov“ – postáv nosiacich pod kabátom odev so žiariacou fosforovou kostrou, ktoré prepadávali zvyčajne ženy na opustených uliciach nočných miest. Aj „fosforáci“ patrili k širšej európskej skupine príbehov, ktorá sa šírila z bližšie nezisteného dôvodu. Objavila sa počas druhej svetovej vojny a usudzuje sa, že k jej vzniku prispela dobová atmosféra, keď kvôli leteckému bombardovaniu Spojencov platil v mestách zákaz nočného osvetlenia a vychádzania. Tlačový orgán Hlinkovej gardy *Gardista* priniesol v roku 1943 satirickú informáciu o „fosforovom mužovi“ pohybujúcom sa na území Bratislavy, ktorá zdôrazňuje nedôveryhodnosť tejto senzácie a snaží sa nájsť racionálne vysvetlenie jej vzniku:

Len tak mimochodom o výplode bujnej bratislavskej fantázie – o fosforovej oblude.

Aby sme začali od Adama, Bratislava mala v posledných časoch senzáciu – fosforového človeka. Veru, Bože! V rozličných hrôzach tejto svetovej vojny, ktoré – vďaka Bohu – nepostihly nás dosiaľ, domnelá existencia tohto človeka napĺňala Bratislavčanov istým sebedovodom, že aj my tu máme niečo, čoho sa načím báť,

čo chodí po bratislavských uliciach a o čom — to vari bolo najdôležitejšie! — možno hovoriť do nekonečna. Fosforové bomby? Daj sa mi svete! Ale fosforový človek, to už hej, to je niečo, čo nemajú ani Angličania.

Podľa jedných išlo o praobyčajného lupiča, ktorý sa špecializoval na kabelky a náramky osamelých dám, kým podľa iných zas mal to byť nejaký skrachovaný partizán, ktorý zamrzol v Bratislave. V nedostatku finančných prostriedkov bol nútený chodiť po odlahlých uličkách Bratislavy a takýmto nie priam dôstojným spôsobom zarábať si na živobytie. Našli sa aj takí, ktorí sa s ním stretli. Nejaká dáma na Raneyssovej ulici,⁹ keď jej odhalil svoje fosforové rebrá, na mieste zamdlela. No najlepšie je, že meno tejto dámy dosiaľ nikto nevie — ani polícia. Našli sa však aj duchaprítomní ľudia. Nejaký figliar, keď ho ktosi idúceho zpod viechy chytil za plece, chladnokrvne mu odsekol: „Nemusíte sa ustávať. Viem, že pod kabátom máte fosforovú kostru.“ To vraj patričného tak skonfundovalo, že sa stratil ako smrad. Je síce možné, že to bol len známy nášho figliara a že mu chcel robiť cestou zpod viechy iba spoločníka, no po takomto čudnom privítaní stratil proste reč a niekde na rohu ulice potom dlho do noci uvažoval, či už aj ten stratil rozum. Nuž ale... Čo sa dá v takýchto prípadoch robiť? Je vojna a vo vojne ľudia rozum ľahko strácajú... Našli sa aj vynaliezavci, ktorí fosforového človeka „aplikovali“ na svoj prípad. Takýto prípad mal sa stať na Drevenej ulici. Istý pán — nomina sunt odiosa — tiež cestou zpod viechy zamiešal sa do akejsi pouličnej pračky, ku akým dochádzalo aj za mierových čias, keď o fosforovom človekovi nebolo ešte ani chýru-slychu. Vyšiel z toho s niekoľkými zauchmi, kopance a škrabance ani nespomínajúc. Ďalšiu porciu bol by dostal doma, ale tu si spomenul na fosforového človeka a — situácia bola zachránená. „Vyššia inštancia“ pred touto znamenitou výhovorkou musela kapitulovať. Ba, ako vieme, patričný stal sa dokonca martýrom. Jeho polovička vláčila a ukazovala ho po kaviarňach ako medveďa...

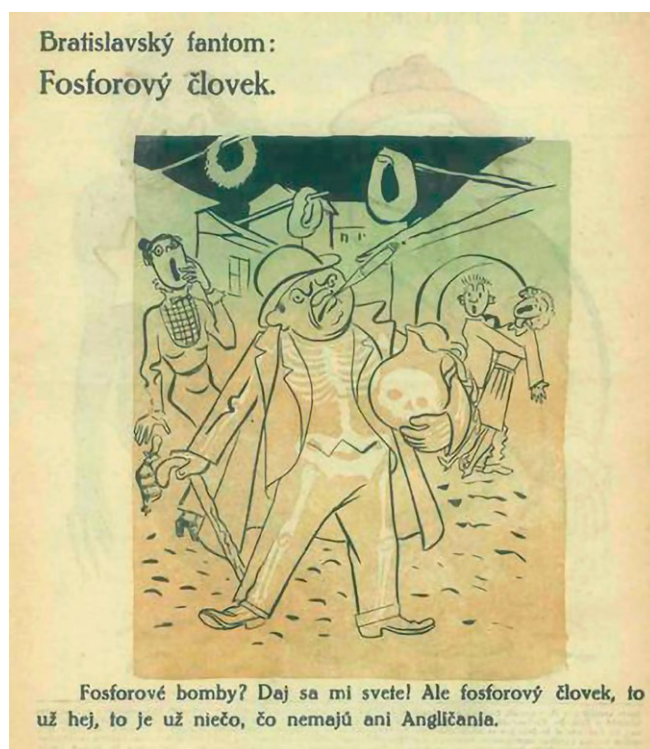
Boli by sme však neúplní a nespravodliví, keby sme nedodali, že fosforová príšera mala aj svoje dobré stránky. Po zatemnení v uliciach Bratislavy v poslednom čase túlalo sa rozhodne menej ľudí, najmä ženského pohlavia. Vznikla z toho hotová hystéria, ktorá držala Bratislavu v napätí. Na jednej strane vzbudzovala strach, ale na druhej aj bojovnosť, takže fosforovej oblude nakoniec už hrozilo vážne nebezpečenstvo, najmä so strany našich vysokoškolákov, ktorí sa do veci vložili s celou svojou mladistvou výbojnosťou a začali už organizovať aj výpravy do podozrivých častí mesta. Iste by to bol niekto škarade odniesol, pretože kto má palicu v ruke, ten si už nejaké strašidlo nájde (naše porekadlo: „Keď chceme niekoho biť, palica sa nájde“ v obrátenom smysle), ale polícia takýto vývin udalostí predišla a tajomstvo fosforového človeka rozlúštila.

Stalo sa toto:

V Petržalke dievčatá túlaly sa dlho do noci. Ustarostených otcov to veľmi škrelo, preto dali hlavy dohromady a vymysleli si takéto fosforové strašidlo. Ktorýsi z nich sa natrel fosforom a poriadne ich postrašil. Petržalské dievčatá prestaly sa túlať, ale fosforový výmysel dostal sa akosi do Bratislavy a tu, rozrastajúc sa do

⁹ Dnešná Bezručova ulica (pozn. autorky).

hysterických rozmerov, žil ďalej vie v odľahlých tmavých uličkách lež v hlavách ľudí s bujnou fantáziou... (Len tak mimochodom, 1943: 3)

Obr. 2

Fosforový človek. Karikatúra uverejnená v satirickom časopise *Kocúr* (1. decembra 1943) v nadväznosti na článok „Len tak mimochodom“ v časopise *Gardista* z 18. novembra 1943. Zdroj: Bratislavský fantom, 1943: 275

Príbehy o bratislavskom mestskom fantómovi priamo od pamätníka zaznamenal aj P. Janeček, ktorý upozorňuje, že tento motív sa zo Slovenska rozšíril na Moravu a do Čiech (Janeček, 2022: 37-38).

O rok neskôr sa v *Gardistovi* stretneme s ďalším článkom o „fosforovom mužovi“. Dej sa odohráva tentokrát v Nitre, a na rozdiel od nejasnej identity bratislavského fantóma, tunajší prípad prináša jednoznačné rozuzlenie v podobe odhaleného aktéra lúpežného prepadnutia:

„Fosforový muž“ v Nitre dostrašil.

V týchto dňoch v nočných hodinách, zabúchal ktosi na oblok majiteľa mlyna Šuchalu v Nitre. Šuchala sa zobudil a príduc k oknu, pýtal sa, kto je to a čo si žiada. Neznámy sa veľkodušne predstavil, že je „fosforovým mužom“ a vyzval majiteľa, aby v istý deň, na označenom mieste uložil 10 000 ks. V opačnom prípade – hovoril „fosforový muž“ – bude zničený nielen mlynár, ale aj celá jeho rodina. Šuchala počúval hlúpe reči neznámeho len zato, aby po hlase poznal vydierača. Ale nedohádal sa. Keď už toho bolo veľa, vyzval ho, aby zmizol. Neznámy tak aj urobil, no neskôr sa vrátil zasa. Mlynár s tým však počítal a pustil naň psov. Tu sa predsta-

vil „fosforovv muž“ vo svojej sile. Vytiahol revolver a začal strieľať. Majiteľ mlvna sa však nedal odstrašiť, vyšiel von a drúkom napadol votrelca, vážne ho zraniac na ruke. No podarilo sa mu aj tak ujsť. Na druhý deň oznámil prípad žandárom, ktorí po krátkom stopovaní zistili fosforového muža v osobe Turbu z Molnoša. S retiazkami na rukách viedli ho Nitrou do väznice Štátneho zastupiteľstva. Pravdepodobne bude mať na svedomí viac takýchto výčinov, keďže histórkys „fosforovými mužmi“ nadobúdaly aj v tomto kraji značného a nebezpečného rozsahu. (Fosforový muž' v Nitre dostrašil, 1944: 5)

Lúpežné prepadnutie sa zjavne dialo v kontexte predošlého šírenia príbehov o fosforových mužoch, pričom zlodej využil túto paniku na zastrašenie svojej obete. Svedčí o tom aj posledná veta naznačujúc, že podobné „histórkys“ boli aj v tomto kraji populárne.

Na udalosti v Nitre si spomína aj pamätník, ktorý bol v čase opisovanej aféry dolapenia tamojšieho „fosforového muža“ 8- až 10-ročným dieťaťom.

Postava „fosforového muža“ sa vyskytovala aj v Nitre, kde som sa narodil a v čase jeho účinkovania som mal 8-10 rokov. Pamätám si, že v tomto období bolo bežné, že sa ľudia medzi sebou informovali, kde zas úradoval tento fantóm. Častým terčom jeho akcií boli ženy pracujúce v tabakovej továrni, ktoré končili smenu o 22. hodine. Aby sa mohli vrátiť do mesta – lebo tabakáreň bola pod Zoborom – museli prejsť cez Sihot', starobylý park, ktorý poskytoval nášmu „hrdinovi“ dostatok skrýš a možností. Koniec vyčíňaniu tohto individua urobil starý pán mlynár... V tej dobe prekvital čierny obchod s múkou a pán mlynár pokladal nočného hosta za „zákazníka“ a išiel mu otvoriť. Keď mlynár videl svietiacu ľudskú kostru mieriacu na neho revolverom pýtajúc peniaze, palicou, ktorou sa podopieral, mu vyrazil zbraň a zatvoril ťažké dvere. „Fosforák“ údajne do tých dverí niekoľkokrát vystrelil, ale neuspel. Osudným pre útočníka sa stala tá veta, ktorou si pýtal peniaze. Pán mlynár si pri policajnom výsluchu spomenul, že ten istý hlas sa podobal na hlas istého „T“ a o tom už ďalej ste sa dozvedeli z policajných dokumentov. (Záznam z roku 2023, 90-ročný informátor.)

Zdá sa, že prostredie zatemnených miest počas vojny poskytovalo vhodné zázemie pre vznik príbehov o tajomných fantómoch. Tieto príbehy mohli plniť, pochopiteľne, aj funkciu výstrahy pred nebezpečnými prechádzkami tmavými uličkami, no zároveň, ako sme videli vyššie, mohli poskytovať príhodnú inšpiráciu pre kriminálnikov. Významná expertka na výskum povestí maďarského pôvodu pôsobiaca v USA Linda Dégh sa zaoberala tzv. *ostenziou povesti*, keď sa príbeh stane modelom pre reálne konanie ľudí. Ostenziu dokonca považuje za jednu z foriem života povesti. V súvislosti s „kriminálnou ostenziou“ súčasných povestí skúmala vplyv naratívov na známe aféry v USA – napríklad dlho šírená detská fáma o zlých ľuďoch rozdávajúcich otrávené cukríky deťom počas Halloweenu sa jedného dňa roku 1982 stala zrazu skutočnosťou. Podobne príbehy o nebezpečenstvách číhajúcich pri pití z plechoviek Pepsi či Coca Coly zrazu našli svoj reálny odraz v prípade z roku 1993, keď bola v jednej z plechoviek objavená ihla (Dégh, 2001: 429-430). Žiaľ, viaceré príklady naplnenia folklórnych motívov majú tragický charakter (Ellis, 1989).

Príklad bratislavských a nitrianskych „Fosforákov“ môže byť tiež prejavom kriminálnej ostenzie povestového príbehu. Zasluhoval by si podrobnejší výskum, ktorý azda osvetlí pôvod a funkcie tohto motívu. Téma ostenzie povestí môže byť napríklad inšpiráciou aj

pre širšie zameraný výskum potenciálneho vplyvu naratívnych fikcií v rôznych podobách na prejavy násilia. Okrem príbehov šírených ústne, prostredníctvom kníh alebo filmov sa príbehy podnecujúce násilie dnes môžu šíriť predovšetkým prostredníctvom internetových sociálnych sietí či počítačových hier.

Záverečná úvaha

Príčiny nízkeho záujmu mladých ľudí o (slovesnú) folkloristiku sú rôzne a často komplexné. Tu je niekoľko faktorov, ktoré zdanlivo môžu vysvetľovať tento jav, no paradoxne by mohli byť, naopak, práve zdrojom záujmu. Mňa osobne do tohto štúdia vtiahol žáner súčasných povestí a s nimi úzko spojená problematika konšpiračných teórií. Pri uvedomení si významu naratívov na formovanie verejnej mienky, na šírenie ideologických (politických, náboženských a pod.) presvedčení, resp. na utváranie postojov voči iným sociálnym skupinám je, podľa môjho názoru, popri iných spoločenskovedných prístupoch nezanedbateľný aj prínos folkloristického prístupu. Ten poukazuje na určité zákonitosti spontánneho šírenia naratívov v súlade s princípmi tradovania a variovania motívov a dejových štruktúr.

Ak folklór a tradičné kultúrne dedičstvo nie sú súčasťou školských osnov, alebo ak nie sú dostatočne prístupné mladým ľuďom, môže to viesť k tomu, že si nie sú vedomí bohatstva tejto tradície. Mnohí mladí ľudia môžu byť v tomto smere jednoducho neinformovaní alebo nevedia, ako sa k folklóru dostať. Ľudia dnes žijú v dobe digitálnych technológií, sociálnych médií a globalizácie. To znamená, že sa častejšie zaujímajú o moderné kultúrne fenomény a zábavu, ako je populárna hudba, filmy či videohry, ktoré sú pre nich okamžite dostupné a atraktívne. Na druhej strane, túžba ľudí po spontánnej zábave a spontánnom „self-made“ neprofesionálnom umeleckom zážitku je primárnym zdrojom toho, čo nazývame folklór. Folkloristika je práve tou disciplínou, ktorá ide k jadru spontánnej, neprofesionálnej kreativity. Tá je prítomná v offline aj online svete, a svet moderných médií ponúka neustále nové výskumné možnosti nadviazať na poznatky z „klasických“ výskumov.

Je potrebné poukazovať na novú interpretáciu folklóru. Folklór môže byť vnímaný ako niečo staré, neaktuálne, ako „fosília, ktorá sa bráni smrti“,¹⁰ čo sa nemusí vždy dať ľahko aplikovať na moderný život. Pri poctivej reflexii folklórnych javov je však jasné, že vždy boli a budú súčasťou každodenného života. V prípade naratívnej folkloristiky je fascinujúce sledovať jednak neustály „hlad“ po príbehoch, ktoré nemusia byť nevyhnutne pravdivé z hľadiska faktov, ale sú pravdivé z hľadiska emócií a presvedčení, ktoré šíria. Podobne ako v minulosti, ľudia i dnes čelia mnohým výzvam pri formovaní vlastnej identity. Práve naratívy bývajú nástrojom symbolického vyjadrenia kolektívne zdieľaných emócií – úzkostí, nádejí, frustrácií – ako aj nástrojom formovania skupinovej identity a jej hodnotového systému prostredníctvom identifikácie sa s príslušnými hrdinami a/alebo antihrdinami.

Impulzom by mohlo byť napríklad intenzívnejšie zapojenie študentov do medzinárodných spoločností typu International Society for Contemporary Legend Research a International Society for Folk Narrative Research, ktoré ponúkajú možnosť podeliť sa o poznatky o aktuálnych témach a metódach folkloristického výskumu a potenciál projektového sieťovania sa s expertami.

¹⁰ Výrok Charlesa Francisa Pottera, citovaný Mariou Leach (1949: 401).

Referencie

- Allport, G., Postman, L. (1947). *The Psychology of Rumor*. New York: Henry Holt.
- Bendix, R. (1997). *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Wisconsin, London: The University of Wisconsin Press.
- Beneš, B. (1987). Žánrová problematika lidového vyprávění (návrh morfologické analýzy nepohádkové prózy). *Národopisné informácie*, 2, 5-24.
- Bennett, G. (1989). „Belief Stories“: The Forgotten Genre. *Western Folklore*, 48(October), 289-311.
- Bratislavský fantom. (1. 12. 1943). Kocúr, 23, 265-276. Získané 21. 2. 2025, z <http://digitalna.kniznica.info/zoom/80149/view>
- Brednich, R. W. (1990). *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichten von heute*. München: Beck.
- Brednich, R. W. (1991). *Die Maus im Jumbo-Jet. Neue Sagenhafte Geschichten von heute*. München: Beck.
- Brednich, R. W. (1994). *Sagenhafte Geschichten von heute*. München: Beck.
- Brednich, R. W. (2002). Where they originated... Some Contemporary Legends And Their Literary Origins. In M. Kõiva, A. Kuperjanov (Eds.), *Folklore. Electronic Journal of Folklore* vol. 20 (s. 7-16). Tartu: Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. <http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2002.20.legends>
- Brunvand, J. H. (1982). *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends & Their Meanings*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Brunvand, J. H. (1984). *The Choking Doberman: And Other „New“ Urban Legends*. New York, London: Norton.
- Brunvand, J. H. (1986). *The Mexican Pet – More „New“ Urban Legends And Some Old Favorites*. New York, London: Norton.
- Brunvand, J. H. (1989). *Curses! Broiled Again!* New York, London: Norton.
- Brunvand, J. H. (1993). *The Baby Train And Other Lusty Urban Legends*. New York, London: Norton.
- Brunvand, J. H. (1994). *The Big Book of Urban Legends*. New York: Paradox Press.
- Brunvand, J. H. (1999). *Too Good To Be True*. New York, London: Norton.
- Brunvand, J. H. (2004). *Be Afraid, Be Very Afraid: The Book of Scary Urban Legends*. New York, London: Norton.
- Czubala, D. (1993). *Współczesne legendy miejskie*. Katowice: Uniwersitet Śląski.
- Dégh, L. (2001). *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Ditmarová, L. (2016). „To nie je nejaká fáma, to je krutá realita.“ Súčasné povesti a fámy z prostredia OZ Proti prúdu. *Slovenský národopis*, 64(3), 327-344.
- Dorson, R. M. (1959). *American Folklore*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ellis, B. (1989). Death by folklore: Ostension, contemporary legend, and murder. *Western Folklore*, 48, 201-220.
- Ellis, B. (2000). *Raising the Devil: Satanism, New Religions, and the Media*. Lexington, KY: University Press of Kentucky.
- Fine, G. A. (1985). Rumors and Gossiping. In T. van Dijk (Ed.), *Handbook of Discourse Analysis, Vol. 3. Discourse and Dialogue* (s. 223-237). London: Academic Press.
- Fine, G. A. (1987). Welcome to the World of AIDS: Fantasies of Female Revenge. *Western Folklore*, 46(3), 192-197. <https://doi.org/10.2307/1499525>

- Fine, G. A. (1992). *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Fine, G. A., Ellis, B. (2010). *The global grapevine: Why rumors of terrorism, immigration, and trade matter*. New York: Oxford University Press.
- Forster, M. (2019). Johann Gottfried von Herder. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2019 Edition)*. Stanford: Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/herder/>
- „Fosforový muž” v Nitre dostrašil. (14. 1. 1944). *Gardista*, 6(10), 5. Získané 21. 2. 2025, z <http://digitalna.kniznica.info/zoom/43268/view>
- Galiová, Z. (2003a). Súčasné povesti a fámy – možnosti výskumu v rámci internetovej komunikácie. *Etnologické rozpravy*, 10(2), 81-93.
- Galiová, Z. (2003 b). Difficulties with the Genre Classification of „New Genres: Contemporary Legends and Rumours in Slovak Folk Prose. In Z. Profantová (Ed.), *Traditional Culture As a Part of the Cultural Heritage of Europe* (s. 101-106). Bratislava: Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences.
- Hlôšková, H. (1987). K problematike poetiky povesti. *Národopisné informácie*, 2, 67-74.
- Hlôšková, H. (2001). Moderné povesti – k doterajším výsledkom ich štúdia v zahraničnej folkloristike. *Slovenský národopis*, 49(2), 174-184.
- Indiana University. (b. d.). *Contemporary Legend*. IU Libraries Journals. Získané 21. 2. 2025, z <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/cl/issue/archive>
- International Society for Contemporary Legend Research [ISCLR]. (b. d.). *The Website for the International Society for Contemporary Legend Research*. <https://contemporarylegend.org/>
- Irmscher, H. D. (2021). Johann Gottfried von Herder. In *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Johann-Gottfried-von-Herder/First-years-at-Weimar>
- Janeček, P. (2006). *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha: Plot.
- Janeček, P. (2007). *Černá sanitka: Druhá žeň*. Praha: Plot.
- Janeček, P. (2008). *Černá sanitka: Třikrát a dost*. Praha: Plot.
- Janeček, P. (2009). *Černá sanitka: To nejlepší ze současných pověstí a fám*. Praha: Plot.
- Janeček, P. (2014). Bloody Mary or Krvavá Máří? Globalization and Czech childrens' folklore. *Slovenský národopis*, 62(2), 221-243.
- Janeček, P. (2017). *Mýtus o Pérákově. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou*. Praha: Argo.
- Janeček, P. (2020). *Černá sanitka: Znovu v akci*. Praha: Plot.
- Janeček, P. (2022). *Spring Man. A Belief Legend between Folklore and Popular Culture*. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books.
- Kapferer, J.-N. (1987). *Le plus vieux média du monde*. Paris: Seuil.
- Leach, M. (1949). Folklore. In M. Leach, J. Fried (Ed.), *Standard Dictionary Of Folklore Mythology And Legend Volume-1-A-1* (s. 398-403). New York: Funk and Wagnall's Company.
- Len tak mimochodom. (13. 11. 1943). *Gardista*, 4(266), 3. Získané 21. 2. 2025, z <http://digitalna.kniznica.info/zoom/42860/view>
- Ligeża, J. (1966). Głównie kierunki przemian opowieści ludowych. *Literatura Ludowa*, 10(4-6), 53-66.
- Mathiasová, G. (15. 10. 2015). *Město a univerzita k fámě o běžencích*. Bruntálský a krnovský deník. cz. Získané 21. 2. 2025, https://bruntalsky.denik.cz/zpravy_region/mesto-a-univerzita-k-fame-o-bezencich-20151015.html
- McKelvie, D. (1963). Aspects of Oral Tradition and Belief in an Industrial Region. *Folk Life*, 1, 77-94.

- Morin, E. (1982). *La Rumeur d'Orléans*. Paris: Éditions du Seuil. (pôvodná práca vydaná 1969).
- Panczová, Z. (2003). Súčasné povesti a fámy – možnosti výskumu v rámci internetovej komunikácie. *Etnologické rozpravy*, 10(2), 81-93.
- Panczová, Z. (2005). Súčasné povesti a fámy vo svetle folkloristických výskumov. In Z. Panczová, E. Krekovičová, T. Bužeková (Eds.), *Folklór a komunikácia v procesoch globalizácie* (s. 7-66). Bratislava: Slovak Academic Press.
- Panczová, Z. (2017). *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Veda.
- Peck, A. (2015). Tall, Dark, and Loathsome: The Emergence of a Legend Cycle in the Digital Age. *Journal of American Folklore*, 128(509), 333-348.
- Peck, A. (2023). *Digital Legend and Belief: The Slender Man, Folklore, and the Media*. Madison, WI: University of Wisconsin Press. <https://doi.org/10.2307/jj.2354055>
- Peterson, W., Gist, N. (1951). Rumor and Public Opinion. *American Journal of Sociology*, 57, 159-167.
- Pulec, M. (1965). Podání o Pérákovi. *Český lid*, 52(3), 158-164.
- Rabatinová, K. (2012). Súčasné povesti a fámy v urbánnom prostredí Žiliny. *Etnologické rozpravy*, 19(1-2), 103-132.
- Rabatinová, K. (2015). Súčasné povesti a fámy s xenofóbnym podtextom. (Na príklade materiálu získaného v urbánnom prostredí Žiliny). *Slovenský národopis*, 63(3), 233-245.
- Schier-Oberdorfer, U. (1985). *Hex im Keller. Ein überleiftes Kinderspiel im deutschen und englischen Sprachbereich*. München: Münchener Vereinigung für Volkskunde.
- Simonides, D. (1969). *Współczesna śląska proza ludowa*. Opole: Powiatowy instytut śląski.
- Simonides, D. (1972). Współczesność a tradycja w nowszych opowiadaniach. In R. Górski, J. Krzyżanowski (Eds.), *Z zagadnień twórczości ludowej. Studia folklorystyczne* (s. 137-152). Wrocław: Instytut Badań Literackich (Polska Akademia Nauk).
- Simonides, D. (1989). *Folklor Górnego Śląska*. Katowice: Śląsk.
- Simonides, D. (1991). Contemporary Urban Legends in Poland. In L. Rohrich, S. Wienker-Piepho (Eds.), *Storytelling in Contemporary Societies* (s. 45-50). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Snopes Media Group Inc. (1995-2025). *Snopes*. Získané 21. 2. 2025, z <https://www.snopes.com/>
- Šalanda, B. (1990). *Folklor, tradice, stereotypy*. Praha: Universita Karlova.
- Šnidl, V. (29. 11. 2017). Šíri sa hoax: Vrátil som moslimovi peňaženku, varoval ma, nech nechodím na trhy. DenníkN. Získané 21. 2. 2025, <https://dennikn.sk/956928/siri-sa-hoax-vratil-som-moslimovi-penazenku-varoval-ma-nech-nechodim-na-trhy/>
- Šrámková, M. (1988). Vyprávění ve velkoměstském prostředí. *Český lid*, 75(2), 85-90.
- Šrámková, M. (2002). Vyprávění ve městě jako specifický druh narace. *Národopisná revue*, 12(4), 195-202.
- Tacussel, P., Renard, J.-B. (2004). Imaginace a sociologie. *Sociologický časopis*, 40(1-2), 95-103.
- Vanovičová, Z. (2005). Fáma z hľadiska folkloristiky. In J. Pospíšilová, E. Krekovičová (Eds.), *Od pohádky k fáme* (s. 76-81). Brno: Etnologický ústav AV ČR, Ústav etnológie SAV.

Slovesný folklór a terénny výskum: na príklade troch výskumov ľudovej prózy na Slovensku

Verbal folklore and fieldwork: on the example of three folk
narrative fieldworks in Slovakia

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.04

Gabriela Kiliánová

Abstract

This essay raises some questions about fieldwork in the folklore studies, especially how changes in theoretical backgrounds, project goals and current topics influenced innovations in field research methods in Slovakia from the 1950's to the present? Using three examples of my own field works in the 1970's – 1980's and at the beginning of 21st century in Slovakia I discuss the questions in the context of Slovakian and international folklore studies.

Keywords

folk narrative, storytelling, fieldwork, methods, Slovakia

Kľúčové slová

ľudová próza, rozprávania, terénny výskum, metódy, Slovensko

Kontakt / Contact

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc., emeritná pracovníčka Ústavu etnológie a sociálnej
antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika,
e-mail: gabriela.kilianova@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7641-6799>

Ako citovať / How to cite

Kiliánová, G. (2025). Slovesný folklór a terénny výskum: na príklade troch výskumov ľudovej prózy na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 27-39. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.04>

V príspevku sa chcem zamerať na otázku, aké metódy terénneho výskumu folklóru sa používali za ostatných približne päťdesiat rokov a aké zmeny v tomto období nastali na Slovensku i v medzinárodnom kontexte. Informácie o použitých metódach, o dĺžke výskumov, o etických otázkach a iných okolnostiach výskumov nachádzame zvyčajne v úvodoch výsledných štúdií alebo monografií. Menej sa už dozvedáme o možnostiach a limitoch metód, ktoré autor/autorka používali a o konkrétnych krokoch v teréne. Našťastie, pozitívne i ambivalentné skúsenosti výskumníka/výskumníčky sa už pred desaťročiami stali témou samostatných publikácií a príspevkov. Za všetky spomeňme dnes už ikonickú publikáciu Paula Rabinowa (1977) a z posledných príspevkov napríklad článok Mihálya Sárkány (2018).

Môj príspevok je esej, v ktorej sa na príklade vlastných bádání – od 70. rokov 20. storočia až po druhú dekádu 21. storočia – pokúsim reflektovať niekoľko otázok o terénnych výskumoch. Bude ma zaujímať, nakoľko zmeny teoretických východísk, ciele projektov i aktuálne témy vplývali na inovácie v metódach terénnych výskumov. V eseji by som sa chcela podeliť s čitateľmi o ťažkosti, skúsenosti, o pochybnosti i radosti práce v teréne.¹

Výskum ľudovej prózy na Kysuciach: kontextuálne štúdium folklóru

Začiatkom 70. rokov 20. storočia sa vytvárali plány pre vodné dielo na konci Bystrickej doliny, ktoré malo zatopiť obce Riečnica a Harvelka. Na podnet Kysuckého múzea vznikol medziodborový tím záchranného výskumu zátopovej oblasti. Okrem etnografických a folkloristických tém bol súčasťou projektu aj jazykovedný, psychologický a sociologický výskum, neskôr i archeologický, historický, antropologický a právny. Projekt mal dve etapy: prvou boli záchranné výskumy v obciach a v druhej etape sa mali sledovať zmeny spôsobu života vystažovalcov v nových domovoch.² Do tímu som sa prihlásila s témou ľudová próza a od roku 1974 som začala navštevovať obe obce.³ Mala som v tom čase skúsenosti zo študentských zberov ľudovej prózy na západnom Slovensku a touto témou som sa zaoberala aj v diplomovej práci (Námerová, 1974).⁴

Po prvom prieskume v Riečnici ma milo prekvapil bohatý repertoár ľudovej prózy z hľadiska kvantity, šírky žánrov a motívov. V zmysle projektu sa záchranný výskum v prvom

¹ Ďakujem dvom anonymným posudzovateľom/posudzovateľkám za cenné pripomienky a podnety k eseji.

² Maráky a kol. (1978), Pranda (1981; 1984). Druhá etapa projektu sa však nerealizovala.

³ Týždenné alebo dvojtýždenné výskumy v Riečnici v rokoch 1974, 1975, 1976, v roku 1977 v Harvelke a čiastočne opäť v Riečnici, spolu 39 dní.

⁴ Sústredila som sa na monografické štúdium rozprávača, k čomu som mala dostatok vzorov v československej i zahraničnej folkloristike (Gašparíková, 1973; Kadłubiec, 1973; Kolečányi-Kosová, 1947; Satke, 1958; Tillhagen, 1948).

rade sústreďoval na zber čo najväčšieho množstva rozprávání s dôrazom na tradičný repertoár (rozprávky, povesti, poverové rozprávania, humoristické rozprávania a anekdoty), ale sledovala som aj spomienkové rozprávanie a rozprávanie zo života, v tom čase už štandardne začlenené do folkloristických výskumov. V Riečnici som sa stretla už pri prvom prieskume v decembri 1974 s dobrým rozprávačom a miestnym pamätníkom, bezmála storočným Alojzom Kováčom (1878 – 1980). Povzbudený mojím záujmom o jeho osobu napísal v rokoch 1974 – 1976 svoju autobiografiu „Zápisnica života“, ktorá mala po dokončení 29 rukopisných strán.⁵

Už počas prvého prieskumu som dostala ponuku bývať v dome vtedajšieho predsedu MNV, ktorý bol dôkladne oboznámený s celým projektom a spolupracoval s Kysuckým múzeom. On a jeho manželka mi pomáhali s vyhľadávaním respondentov, sami boli zdrojom cenných informácií, boli mediátormi medzi mnou a obyvateľmi. Vyznali sa dôverne v pomeroch obce a ich autorita mi otvorila dvere do mnohých domácností.⁶ Skrátka, skvelo spĺňali rolu gate keeperov. V čase mojich výskumov som bola približne vo veku ich najstarších detí a spriatelila som sa s celou rodinou. Do Riečnice som začala chodiť aj na dovolenky s manželom a s rozrastajúcou sa rodinou.⁷ Tieto skutočnosti, ako aj moje návratné výskumy, upevňovali dôveru medzi informátormi a mnou.

To, čo pre mňa predstavovalo krásny kraj a zároveň skvelé prostredie na výskum, boli dve dediny, z ktorých sa museli ľudia najneskôr v 80. rokoch vysťahovať. Traumu obyvateľov oboch lokalít som si v tom čase nedostatočne uvedomovala, čo mi pri jednom rozhovore moja domáca právom pripomenula.⁸

Zo spätného pohľadu si uvedomujem, že štart a vstup do terénu mi uľahčili informácie a ciele obsiahnuté v projekte komplexného záchranného výskumu, mohla som sa oprieť o spoluprácu s Kysuckým múzeom, o podporu miestnych činiteľov a výsledky kolegov a kolegýň z tímu. Preto, keď som v roku 1976 bola prijatá na doktorandské štúdium (v tom čase vedecká aspirantúra), vybrala som si tému ľudové rozprávanie na Kysuciach.

Avšak, získané bohaté dáta z Riečnice a Harvelky som nakoniec pre potreby projektu záchranného výskumu komplexne nespracovala.⁹ Pripravovanú doktorskú prácu (= kandidátsku dizertačnú prácu) na tému súčasná ľudová próza na Kysuciach som preto pochopila ako šancu „na opravu“.

V druhej polovici 20. storočia sa bádatelia slovesnosti v Československu už dávno neuspokojovali iba zhromažďovaním naratívov (= textov), ich formálnou, obsahovou ale-

⁵ Počas výskumov v Riečnici a Harvelke som sa neustále vracala k Alojzovi Kováčovi. Získala som pravdepodobne úplný repertoár rozprávača, ktorý si sám od seba vopred pripravoval zoznamy svojich rozprávání, aby „bol pripravený“. Vid' Kiliánová-Námerová (1976).

⁶ K úlohe predsedu MNV a jeho rodiny vo vzťahu k výskumníkom na slovenskej dedine v 60. až 80. rokoch 20. storočia porovnaj Kandert (2004: 20 a nasl.).

⁷ Narodenie 3 synov v rokoch 1976, 1978 a 1979.

⁸ Po skončení výskumov som udržiavala sporadické vzťahy s najstaršou dcérou domácich a prostredníctvom nej som si lepšie uvedomila, ako násilné vysťahovanie poznačilo jej rodičov i celú rodinu. Tri desaťročia po zatopení obcí vznikla prínosná bakalárska práca na túto tému (Mlichová, 2014).

⁹ Príčinou boli moje materské povinnosti a nedostatok času na odbornú prácu. Do pripravovaného publikačného výstupu som preto odovzdala materiálový príspevok o rozprávačovi Alojzovi Kováčovi (Kiliánová, 1981).

bo historicko-typologickou analýzou. Rovnako dôležité sa stalo kontextuálne štúdium folklóru zamerané na dynamický, plastický obraz o ľudovom rozprávaní v spoločenstve. V súvislosti s tým sa bádatelia zamýšľali nad cieľmi folkloristiky, navrhovali obohatiť výskumné metódy o nové, pričom prijímali podnety zo sociológie a psychológie (Droppová, 1966; Klímová, 1965; Klímová-Rychnová, 1964; Leščák, 1966; Sirovátka, 1980). Rozvíjanie takéhoto zamerania, ktoré sa nazývalo biológiou, ekológiou alebo kontextom folklóru, bolo možné v tom období sledovať aj zahraničí (Dégh, 1962; 1977; Dorson, 1972). Kontextuálne štúdium folklóru sa oprelo o podnety z funkcionalizmu, psychoanalýzy, teórie komunikácie, semiotiky a sociologickej teórie malých sociálnych skupín (Ben-Amos, Goldstein, 1975), čo vyžadovalo hĺbkové a dlhodobé terénne výskumy s použitím rôznych kombinovaných metód (Pentikäinen, 1978).

V čase môjho PhD štúdia na Filozofickej fakulte UK fungoval síce v prvom roku všeobecný seminár pre doktorandov všetkých odborov zameraný na filozofiu (= marxizmus-leninizmus), no nediskutovali sme na ňom o metodologických otázkach a už vôbec nie o výskumných metódach jednotlivých odborov. Nevyžadoval sa odo mňa podrobnejší projekt PhD práce, rozpracovanie východísk, téz práce alebo metód výskumu. Moje počiatočné ciele boli preto široké a ako sa čoskoro ukázalo nerealistické. Chcela som skúmať súčasné procesy ľudovej slovesnosti v celom regióne Kysúc. Preto som začala výskumy v ďalších obciach Bystrickej doliny, v Starej a Novej Bystrici (1981, 1982, 1983). Avšak taký extenzívny prístup nemohol byť efektívny, ak som chcela do hĺbky analyzovať súčasný repertoár ľudovej prózy a jeho transmisii. Okrem toho som opäť musela prerušiť moju prácu, lebo som s manželom a rodinou odcestovala na dlhšie z Československa.¹⁰ Po návrate som výskumnú vzorku zúžila iba na obec Nová Bystrica (Riečnica a Harvelka už boli z veľkej časti vysťahované) a dokončila v roku 1987 výskumy.

V Novej Bystrici som bývala v rodine rozprávača Jána.¹¹ Tak ako v prípade domácich v Riečnici i tu rozprávač a jeho dcéra, s ktorou sme boli približne rovesníčky, mi dopĺňali dáta, vysvetľovali nejasnosti a neraz poskytli vlastnú kuchyňu ako priestor na stretávanie s respondentmi. Rozprávač Ján, hudobník a miestny pamätník, mal však, pochopiteľne, iné postavenie v obci ako predseda v Riečnici.

Sociálni vedci sa v tom čase už dávno zaoberali pozíciou výskumníka, „cudzinca“ a vplyvom jeho osoby na získané dáta (Manyoni, 1987; Schuetz, 1944). Tieto práce som ešte nepoznala. Pri budovaní dôvery s respondentmi, a tým pri získavaní čo možno najbohatších a najhlbších dát, som postupovala v podstate inštinktívne. Čoskoro som zistila, že dôvera sa účinne vytvára na báze vzájomného odovzdávania informácií. Tak, ako som skúmala nielen rozprávania, ale aj životné osudy informátorov a ich názory, počas rozhovorov som odovzdávala informácie nielen o mojich cieľoch výskumu, ale aj (ak sa na to respondenti pýtali) informácie o mojej osobe, o mojej rodine a mojich názoroch. Správy o mne šírili pravdaže aj moji domáci a respondenti navzájom.

Výskum ľudovej prózy, motívov, príbehov a rozprávačských príležitostí podľa všetkého

¹⁰ Od augusta 1983 do marca 1986 sme žili v Alžírsku, kde manžel pracoval ako projektant na výstavbe mesta Ech Chélif zničeného zemetrasením.

¹¹ Tu a ďalej sú mená respondentov zmenené.

nevzbudzovali nedôveru alebo opatrnosť respondentov.¹² Iné to už bolo, ak som chcela poznať životné osudy rozprávačov a ich názory na rozprávania. Tu som vstupovala už do súkromnej sféry rozprávačov a ich rodín. Tento druh otázok som si však nechávala až na koniec, keď som mala vybudované dobré vzťahy s respondentmi. Asi aj preto som nena-razila na prekážky alebo odmietnutia.

Počas terénnych výskumov v Novej Bystrici som postupne skúšala rôzne výskumné me-tódy. Išlo o zber materiálu (nahrávanie rozprávání na magnetofónový záznam) a jeho zá-kladnú pasportizáciu, priame pozorovanie rozprávačských príležitostí a rozprávačských spoločens-tiev, v čom som mala vskutku šťastie. Napríklad rozprávač Ján rozprával pravi-delne popoludní vonku na drevách pri ceste a v zime v dome, čoho som sa mohla opako-vane zúčastniť. Pomocou dotazníkov som zisťovala frekvenciu a počet rozprávání, vzťah primárnych skupín a vytváranie rozprávačských zoskupení vo vybranej vzorke obyva-teľov, skladbu repertoáru ľudovej prózy v minulosti a súčasnosti v obci a pod. Na zákla-de hĺbkových rozhovorov s respondentmi najstaršej a strednej generácie som mapovala medzigeneračnú transmisiiu naratívov a pokúsila som sa opísať zmeny rozprávačského repertoáru obce v čase (Kiliánová, 1989). Keďže som nemala v tom čase k dispozícii prí-ručky o kvalitatívnych a kvantitatívnych metódach v spoločenských vedách, metódy som aplikovala podľa najlepšieho „vedomia a svedomia“, inšpirujúc sa podobnými prácami z domácej i zahraničnej produkcie (Dégh, 1962; Droppová, 1966; Leščák, 1966).¹³

V čase výskumov na Kysuciach som mala vyše dvadsať, respektíve tridsať rokov. Ako v Riečnici, tak i v Novej Bystrici som bola hostkou v miestnej rodine. Nazdávam sa, že postavenie hostky zahŕňalo aj istú ochranu mladej ženy, ktorá sa sama pohybovala po roztrúsených dvoroch v doline a navštevovala domácnosti. Prvé kontakty sa však odo-hrávali zväčša mimo priestorov domov na ulici alebo na dvore. Do interiérov som vstupova-la, pochopiteľne, až na pozvanie a často v sprievode predchádzajúceho respondenta/ respondentky, ktorí ma odprevadili.

Naratívy o snoch: ľudová próza a ľudová viera

Záujem o sny ako naratívy predstavoval pre mňa špeciálny problém. Vo folkloristickom bádaní na Slovensku neboli rozprávania o snoch cielene skúmané. Tejto téme sa dlho nevenovala ani zahraničná folkloristika. Kultúrni/sociálni antropológia a etnológovia roz-právania o snoch zaznamenávali v spojitosti s náboženstvom, ľudovou vierou, ľudovými predstavami alebo rituálmi rôzneho druhu (Edgar, 2000; Jendrej, Shaw, 1992; Tedlock, 2003). Zameranie na tento problém sa preto pre mňa stalo novou odbornou výzvou.

Výskum som robila v období, keď už niekoľko rokov prebiehali diskusie o vzťahu etnoló-gie, folkloristiky a sociálnej/kultúrnej antropológie, do ktorých som sa zapojila (Kiliánová,

¹² Aj tu však mohlo prísť k neočakávaným situáciám. Syn jednej respondentky, ktorá mala bohatý repertoár poverových poviedok, protestoval proti tomu, aby mi jeho matka rozprávala „také nezmysly“. Nahrávanie som musela skončiť.

¹³ Podobnú skúsenosť opísala Ľ. Droppová pri tvorbe kvantitatívneho dotazníka na výskum spevnosti. V literatúre našla rozbery teoretických otázok, ale nie konkrétne návody na vypracovanie dotazníka. Nakoniec vytvorila svoj dotazník podľa dotazníka školiteľa Vladimíra Karbusického, ktorý jej ho dal k dispozícii (Droppová, 1966: 597).

2002). Študujúc rôzne teoretické a metodologické antropologické práce (napr. Harris, 1999; Kuper, 1999; Moore, 1996) priklonila som sa k holistickému prístupu pri výskume kultúry. Inšpirovala som sa napríklad staršími štúdiami Clifforda Gertza a začala som sa pozeráť na kultúrne javy ako významové štruktúry, z ktorých sa skladá – v mojom prípade – lokálna kultúra (Geertz, 1973: 5 a nasl.). Rovnako v zmysle poňatia výskumu ako thick description (Geertz, 1973: 3-30) som sa usilovala o čo najpodrobnejší opis činností aktérov (rozprávanie snov), ich postojov k tejto aktivite, k jej obsahu a významu. Antropologické práce mi tiež pomohli vyjasniť si, že je potrebné opisovať aktivity, postoje a významy kultúrnych javov z rôznych perspektív: z perspektív zúčastnených aktérov a z perspektívy bádateľa. Ozrejmila som si nutnosť reflektovať viaceré perspektívy ako pri spracovaní terénnych dát, tak i vo výslednej práci, aby bolo možné čitateľovi sprostredkovať význam skúmaného javu v tom-ktorom kultúrnom spoločenstve (Spradley, 1979: 204 a nasl.).¹⁴ A nakoniec, aj keď som robila výskum vo vlastnej krajine, „doma“, nemohla som vychádzať z automatického predpokladu, že kultúrnym javom v skúmanej kultúre rozumiem a poznám ich význam (Jackson, 1987).

Sny sú komplexné zážitky: obrazy, dotyky, zvuky a iné pocity, ktoré človek zažíva v spánku. Sú to spravidla individuálne skúsenosti a môžu sa odovzdať pomocou rozprávania. Etnológovia/folkloristi nemajú možnosť skúmať sny ako také pomocou etnografických metód, napríklad pozorovaním. Môžu (ako pri mnohých iných kultúrnych javoch) zaznamenávať naratívy o snoch a u respondentov zisťovať, ako ich chápu, vnímajú a vysvetľujú.

Svoj výskum som zamerala iba na jeden druh snov, a to na sny o mŕtvych. Téma vyplynula z predchádzajúcich výskumov pohrebného obradu a vzťahu k smrti v súčasnosti (Kiliánová, 2007). V súvislosti s predzvestami úmrtia viacerí respondenti opakovane tvrdili, že na sny ako také neveria, ale sny, v ktorých vystupovali zomretí príbuzní, známi či priatelia považovali za úplne inú kategóriu. Vnímali ich ako zvláštny druh komunikácie medzi živými a mŕtvymi, podobne ako to zistili aj iné bádatelky (Bennett, 1999; Hasan-Rokem, 1999; Pócs, 1999). Uvedomovala som si, že v lokalite Závod (okr. Malacky), kde som túto otázku skúmala, budú sny o mŕtvych pravdepodobne intímnyimi zážitkami, o ktoré sa respondenti nemusia ochotne deliť s výskumníkom. Obrátila som sa preto o pomoc na „gate keeperku“ Annu, ktorá mi pomáhala pri všetkých výskumoch v lokalite.¹⁵ V tom čase mala už bezmála 80 rokov, vyše 50 rokov sa podieľala na rôznych aktivitách miestnej rímskokatolíckej farnosti, bola v obci uznávanou a rešpektovanou obyvateľkou.

Naratívy o snoch, v ktorých vystupujú mŕtvi, sú spravidla krátke príbehy. Nie všetky sú predzvestami smrti. Okrem takejto správy mŕtvi môžu živým oznámiť vážny úraz/chorobu, svoje žiadosti a potreby, môžu vyjadrovať spokojnosť alebo nespokojnosť so správaním živých, môžu oznámiť, ako sa majú po smrti a pod. Mŕtvi v snoch niekedy hovoria, inokedy stačí, ak sa objavia, vyjadrujú pocity pomocou výrazu tváre, mimiky, či gest.

¹⁴ K písaniu výsledných textov pozri tiež práce predstaviteľov kritickej antropológie, napr. Johannes Fabian (1983).

¹⁵ V lokalite som robila opakované, jedno- alebo dvojtýždenné výskumy od roku 1989 na rôzne témy, vďaka čomu som sa postupne dôverne oboznámila so sociálnymi, kultúrnymi a ekonomickými podmienkami v obci. Pohrebný obrad a sny som skúmala v rokoch 2007, 2008. Počas výskumov som bývala priamo v obci, v chalupe kolegyne Evy Krekovičovej.

V teréne som sa zamerala na zber naratívov a na hĺbkové rozhovory s rozprávačmi snov, ku ktorým som mala vopred pripravené otázky (emické názory na sny a snívanie). Na základe literatúry i predchádzajúcich dát z výskumov ľudovej prózy na Slovensku som zostavila dotazník motívov o snoch o mŕtvych a zisťovala ich znalosť/neznalosť u respondentov. Ak respondent nepoznal nejaký motív a opýtal sa naň, ochotne som ho bližšie vysvetlila a poskytla aj krátky príbeh. Dotazníky som vyplňala sama. Podobné dotazníky motívov som používala už dlhšie, napríklad aj na Kysuciach. Rozdiel v aplikovaní tejto metódy medzi mojimi počiatočnými výskumami a výskumom v Závode bol v tom, že som si uvedomovala, čo týmto dotazníkom činím: stávam sa tiež šíriteľkou príbehov, ktoré som sama skúmala.

Anna ma uviedla k niekoľkým obyvateľom, o ktorých vedela, že sa im snívalo o mŕtvych. Ďalej som postupovala na základe jej odporúčaní a za pomoci respondentov. Keďže som dlhodobo robila výskumy v obci, viacerí respondenti poznali nielen mňa, ale aj moju rodinu, s ktorou som strávila niekoľko dovolení v Závode. V tom čase som si už bola dobre vedomá sociálnej pozície výskumníčky voči respondentovi. Viem, že na výskum vplývalo i moje profesionálne postavenie (riaditeľka akademického pracoviska), o ktorom respondenti vedeli alebo ich s tým oboznámila Anna. Keďže som výskumy robila v čase rozvinutého používania internetu na Slovensku, respondenti (prevažne z mladšej generácie), si overovali moju osobu aj prostredníctvom dát na internete. Treba dodať, že medzi výskumami na Kysuciach a v Závode uplynuli desaťročia, za ktoré sa zásadne zmenila sociálna realita na Slovensku i vzťah k cudzím osobám na dedine. Pomoc Anny a ďalších respondentov bola aj z tohto dôvodu nevyhnutná.

Ako potvrdili výskumy, informátori považovali sny za osobné zážitky, ktoré sa často spájali s intímnymi udalosťami jedinca, jeho rodiny a príbuzenstva. Zbierala som v tomto prípade súkromné dáta, ktoré sa nerozprávali na verejnosti alebo cudzím ľuďom. Preto som potrebovala odporúčania dôveryhodných obyvateľov, kým som sa mohla na informátorov vôbec obrátiť. Dôveru, ktorú mi týmto respondenti prejavovali, som si uvedomovala a náležite v ich prítomnosti aj vyjadrila.

Pri výskume pomohlo, že som žena, keďže rozprávania o snoch sa až na výnimky reprodukovali v primárnych skupinách (rodina, príbuzní) a medzi ženami (susedky, spoluveriacce vo farnosti, spolupracovníčky a pod.). Aj moje respondentky boli v drvivej väčšine ženy a ženy tiež realizovali prípadne žiadosti mŕtveho (napr. dať zabudnutý predmet mŕtvemu do hrobu) alebo akcie, ktoré vyplynuli z výkladu sna (napr. povolať kňaza, ak bola „ohlásená“ smrť; požiadať o zádušnú omšu, modlitby, zaniest sviečku na hrob, pretože ak sa snívalo o mŕtvom, tak sa „pripomenul“ a pod.).¹⁶

Naratívy o snoch tvoria na jednej strane rozprávania, ktoré sú súčasťou repertoáru ľudovej prózy. Motív sna nachádzame v rozprávkach, v povestiach a poverových rozprávaniach na Slovensku i v zahraničí.¹⁷ Na druhej strane ide o texty, ktoré sú spravidla napojené na ľudovú vieru. Práve ich miesto na pomedzí medzi slovesnosťou, vierou, svetonázorovými predstavami a postojmi moderného človeka 21. storočia tvorilo ich príťažlivosť a pre mňa nový prístup k štúdiu slovesnosti (Kiliánová, 2010).

¹⁶ V lokalite som získala rozprávania o snoch od 24 respondentiek a 3 respondentov.

¹⁷ Porovnaj Gašparíková (1992: 485) – Index látok/motívov.

Postava Smrti ako dištinkčný znak dvoch jazykových skupín

Výskum rozprávání o postave Smrti v meste Medzev bol podobného druhu ako ten v Závode. Personifikovaná Smrť v antropomorfnej alebo zoomorfnej podobe patrí k všeobecne známej európskej tradícii, objavovala sa a objavuje sa v mnohých rozprávaniach: v rozprávkach, povestiach, poverových rozprávaniach i rozprávaniach zo života. Pri výskume mi išlo nielen o motív postavy Smrti v ľudovej próze ale aj prepojenie motívov s ľudovými predstavami. Ďalej som pridala k výskumu i predpoklad rozdielneho chápania postavy personifikovanej Smrti v dvoch jazykových skupinách na Slovensku: v slovenskej a nemeckej v Medzeve.

Medzev je viacjazyčné a viacnárodnostné mesto, kde bežne počuť na ulici rozhovory po slovensky a nemecky – presnejšie v nemeckom nárečí v tzv. mantáčtine. Viacero obyvateľov ovláda aj maďarčinu a v meste žije výrazná rómska menšina.¹⁸

Vo svojich predpokladoch som vychádzala z predchádzajúceho štúdia naratívov s týmto motívom na Slovensku a v Európe (Kiliánová, 1994-1995). Komparatívne štúdium motívu ukázalo nielen veľkú bohatosť podôb, v akých sa personifikovaná Smrť zjavovala, ale aj rozdielnosť predstavy, či ide o ženskú, mužskú alebo zoomorfnú postavu. Zúžením zamerania na nemeckú a slovenskú tradíciu, kde v prvej všeobecne prevažuje postava Smrti ako muža (der Tod) a v druhej postava Smrťky-ženy, som uvažovala, či takéto rozprávania a takéto predstava sú rozdielne u slovensky a nemecky (mantácky) hovoriacich obyvateľoch Medzeva. Ak áno, či tieto odlišnosti si obyvatelia dvoch skupín uvedomujú, či ich využívajú ako rozlišovací znak medzi skupinami. Preto som od skúmania motívu postavy Smrti v naratívoch postúpila k predstave Smrti ako kultúrnej reprezentácie. Pod tým som chápala proces odovzdávania predstavy o nejakom objekte. Odovzdávanie zahŕňa nielen predstavy o objekte ale aj ich významy (Hall, 1997: 15 a nasl.). Posunula som sa od výskumu textu k výskumu jeho kontextu, čiže k jeho životu v lokálnej komunite, ale aj k textu ako významovej štruktúry napojenej na symbolické a identifikačné systémy lokálnej kultúry a sociálnych skupín. Skúmanie folklórneho javu ako symbolu i rozlišovacieho skupinového znaku v spojitosti s výskumom kolektívnych/skupinových identít a pamäti bol prúd, ktorý sa v slovenskej folkloristike v tom období úspešne rozvíjal (Hlôšková, 2008; Krekovičová, 2005).

V prípade Medzeva išlo o detailne pripravený výskumný zámer, posudzovaný medzinárodnými expertmi, ktorý bol súčasťou medzinárodného interdisciplinárneho projektu.¹⁹ Takáto príprava, hoci náročnejšia, poskytne výskumníkovi dôležitú spätnú väzbu a podporu na vyjasnenie otázok vo výskume.

¹⁸ Bližšie o meste, národnostnom zložení, ekonomických a sociálnych podmienkach Kiliánová (2013: 133-135).

¹⁹ Medzinárodný projekt „Reflexia kultúrnych interferenčných priestorov: stredovýchodná Európa v 20. storočí.“ Riešiteľské pracovisko Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas, Lipsko.

Výskumy som začala zberom rozprávání o postave Smrti v širšom kontexte rozprávání o mŕtvych a smrti človeka.²⁰ Mala som k dispozícii katalógy všetkých zistených motívov v slovenskej tradícii (Kiliánová, 1994-1995: 82-87) a nemeckej (Röhrich, Müller, 1967), z ktorých som si vytvorila dva dotazníky. Pýtala som sa respondentov na všetky motívy, zároveň zaznamenávala do dotazníka ich poznanie/nepoznanie. Ďalej som sledovala individuálnu predstavu o jave u respondentov. A po tretie som skúmala, aká je predstava o postave Smrti v ich skupine a aká je, podľa nich v druhej jazykovej skupine. Pri výskume som využívala hĺbkové rozhovory s jednotlivcami ale aj skupinové rozhovory. Pre druhú a tretiu otázku sa ukázali skupinové rozhovory ako nevyhnutné. Zaznamenávala som počas nich nielen rôzne predstavy ale i „vyjednávanie“ o kolektívnej reprezentácii postavy Smrti medzi členmi skupiny. Usilovala som sa viesť rozhovory so skupinami pri ich obvyklých stretnutiach (pravidelné stretnutia členov kultúrnych spolkov, pracovných kolektívov, priateľov, rodiny).

Napojenie témy na rozprávania o mŕtvych a širšie na smrť človeka sťažovalo výskum v zmysle, že viaceré otázky sa dotýkali súkromných zážitkov jednotlivcov a mohli vyvolať smutné, bolestné pocity, dokonca odmietnutie o téme rozprávať.²¹ Snažila som sa na tento problém brať ohľad vhodnou a citlivou komunikáciou s respondentmi. Zároveň som riešila etické problémy ako nakladať s citlivými dátami, ktoré som získala v meste, kde respondenti a respondentky mohli byť pomerne ľahko identifikovaní.²² Už počas výskumu sa ma totiž viacerí respondenti pýtali na moje výsledky, zaujímalo ich, kto mi čo povedal, či som zistila niečo neobvyklé, neznáme. Aj v tom som videla zmenu oproti starším výskumom – aktívnejší záujem a „kontrolu“ respondentov nad výsledkami výskumu.

Aj tentoraz sa mi v Medzeve dostalo veľkej pomoci, predovšetkým od vtedajšej primátorky, ktorá bola zároveň manželkou košického kolegu zo Slovenskej akadémie vied. Ďalej sa ma ujali viacerí pracovníci mestského úradu a predstavitelia miestnych kultúrnych organizácií, ktorí mi dohovárali stretnutia alebo dávali odporúčania na respondentov. Vzhľadom na tému i prostredie (mesto, uzavreté domy, obavy obyvateľov z cudzích ľudí) som odporúčania naozaj potrebovala.

Takáto podpora znamenala komfort vo výskume a viedla k rýchlejšiemu získavaniu dát. Týždenné a dvojtyždenné výskumy (2008) a návratný mesačný výskum (august 2012) mi umožnili dostatok času na rozhovory s respondentmi a tiež pozorovania na rôznych kultúrnych podujatiach, napr. Dni mesta Medzeva (miestny kultúrny a športový festival). Navštevovala som slovenské a nemecké nedelňé omše (aby som zistila, kto sa na akých bohoslužbách zúčastňuje). Vzhľadom na tému výskumu som chodila pokiaľ možno na všetky pohreby počas doby výskumu. Bola som pozvaná na slávnostné zasadnutie mestského zastupiteľstva. Sledovala som detský letný tábor na zlepšenie nemeckého jazyka, nácviky tancov či pravidelné stretnutia členov nemeckého kultúrneho spolku. Napriek snahe vystupovať ako nestranná výskumníčka ma niektorí obyvatelia vnímali ako pro-

²⁰ Tri krátkodobé výskumy v roku 2009, spolu 26 dní. Na výskumoch sa v roku 2009 zúčastnila aj Michaela Ferencová z Ústavu etnológie SAV. V roku 2012 jednomesačný výskum v auguste, krátke návštevy v júni a septembri, spolu 34 dní.

²¹ Počas rozhovorov sa niekoľko respondentiek rozcitlivo i rozplakalo.

²² V čase výskumov mal Medzev 3 667 obyvateľov, respondenti s nemeckým a slovenským materinským jazykom sa často navzájom poznali.

ťažanta miestnych autorít, čo malo vplyv na výskum. Viem o niekoľkých prípadoch, keď respondenti (slušne) odmietli rozhovor, respektíve sa stretnutiu vyhli.

Aj v tomto výskume boli kľúčovými informátorkami prevažne ženy, čo súviselo jednak s témou výskumu, ale aj s mojou osobou. Ako žena som napriek svojmu postaveniu (riaditeľka pracoviska SAV) ľahšie získavala citlivé dáta od respondentiek ako respondentov.²³

Za najväčšiu prednosť výskumu v Medzeve pokladám opakované kratšie i dlhšie výskumy, ktoré umožnili vybudovať dôveru do tej miery, že som okrem hĺbkových rozhovorov, dotazníkov a skupinových rozhovorov mohla počúvať a dozvedať sa aj klebety, dôležitý zdroj informácií o vzťahoch obyvateľov navzájom. Práve rôzne výroky, klebety²⁴ na adresu spoluobčanov, zaznamenané počas voľných rozhovorov, tzv. „small talks“ (Driessen, Jansen, 2013), spolu s pozorovaním každodenného správania skupín v meste mi zreteľnejšie objasnili postavenie slovenskej a nemeckej jazykovej skupiny a ich vzájomné hierarchické pozície v meste.

Záver

Slovenská etnológia, folkloristika a v jej rámci výskum ľudovej slovesnosti, na ktorý sa táto esej zamerala, sa za posledné desaťročia výrazne zmenili. Rozšírili sa ciele výskumu slovesnosti, metodologické prístupy a aj metódy terénneho výskumu. Ciele výskumov pochopiteľne reagovali i na premeny spoločnosti na Slovensku, ktorá prešla v druhej polovici 20. storočia (modernizačné procesy) a po roku 1989 (zmena politického režimu a následná transformácia) veľkými zmenami.

V príspevku som opísala iba moje skúsenosti z troch terénnych výskumov, zameraných na výskum ľudovej prózy. Výskumy sa líšili svojou prípravou, dĺžkou pobytu v teréne i cieľmi.

V prípade výskumov na Kysuciach som začínala záchranným zberom ľudovej slovesnosti, pokračovala som doktorandským výskumom, pričom som zo začiatku nemala podrobnejší výskumný projekt. Takýto postup neodporúčajú v súčasnosti žiadne príručky pre etnografický výskum, ba priam pred ním varujú. Z vlastnej skúsenosti môžem potvrdiť, že nejde o optimálny postup. Isteže, ísť na terénny výskum „objavovať“ a „nechať sa viesť inštinktom“ má svoje čaro. Lenže, výskumník sa v takom prípade pohybuje v teréne skôr ako „slepý netopier“, čo som rýchlo zistila. Bez znalostí o skúmanom jave, jeho súvislostiach a kontextoch nevie často, čo vlastne hľadá, preto sa na to nepýta. Ak túto chybu nenapraví, s veľkou pravdepodobnosťou mnohé dáta ani nezistí. Na tomto výskume som si tiež po prvý raz rukolapne uvedomila, ako som vplývala svojou prácou na respondentov (Alojz Kováč napísal „Zápisnicu života“).

V Závode išlo o výskum s novou teoretickou a metodologickou prípravou, predchádzajúcou znalosťou materiálu a širšieho kultúrneho kontextu, ktorý so skúmaným javom – sny o mŕtvych – súvisel. Okrem toho bol cieľom výskumu konkrétny, nie veľmi široký jav. Preto som mohla za relatívne krátky čas získať dostatočne dáta. Veľkou mierou k tomu

²³ O vzťahu respondentov a respondentiek k žene výskumníčke pozri Korb (2004).

²⁴ O úlohe klebiet ako zdroja informácií pozri bližšie Kandert (2004: 26 a nasl.), k funkciám klebiet Bužeková (2008:136-137).

prispeli, pravdaže, predchádzajúce výskumy priamo v lokalite, výdatná pomoc Anny i ochota respondentov vyjadrovať sa k privátnej téme.

Najviac pripravený bol projekt o postave Smrti ako kultúrnej reprezentácii. Venovala som mu opakované výskumy, počas ktorých som skúmala nielen vybraný jav, ale pozorovala každodenné interakcie v meste a rôzne akcie, aby som mohla lepšie pochopiť vzťahy a hierarchiu dvoch skúmaných skupín. Zároveň som sa sústredila na skupinové rozhovory, ktoré boli nutnou overovacou metódou na zistenie skupinových predstáv.

Avšak žiadny výskumný projekt nezbaví človeka pochybností a občas aj bezradnosti pri práci v teréne. A ani jeden projekt nie je natoľko pripravený, aby sa počas výskumu na základe získaných dát nerevidoval. Terénny výskum je objavovanie a získavanie nových dát. V tom je zároveň jeho príťažlivosť a radosť pre výskumníka/výskumníčku.

Metódy terénneho výskumu, ktoré som použila v opisovaných výskumoch, dnes patria k štandardným prístupom v etnografickom výskume. Mojou snahou bolo priblížiť, ako sa postupne zavádzali nové kvalitatívne a kvantitatívne metódy na Slovensku, pretože sa menili ciele výskumov ľudovej slovesnosti, a tie sa pôvodne používanými metódami nedali dostatočne vyskúmať.

Referencie

- Ben-Amos, D., Goldstein, K. S. (Eds.). (1975). *Folklore. Performance and Communication*. The Hague: Mouton & Co.
- Bennett, G. (1999). *Alas, poor Ghost. Traditions of Belief in Story and Discourse*. Logan: Utah State University Press.
- Bužeková, T. (2008). Nepriateľ zvnútra a jeho povest': skúmanie bosoráctva a klebiet v antropológii. *Slovenský národopis*, 56(2), 130-145.
- Dégh, L. (1962). *Märchen, Erzähler, Erzählgemeinschaften. Dargestellt an der ungarischen Volksüberlieferung*. Berlin: Akademie Verlag.
- Dégh, L. (1977). *Biologie des Erzählguts. Enzyklopädie des Märchens II*. Berlin: De Gruyter.
- Dorson, R. M. (Ed.). (1972). *Folklore and Folklife. An Introduction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Driessen, H., Jansen, W. (2013). The Hard Work of Small Talk in Ethnographic Fieldwork. *Journal of Anthropological Research*, 69(2), 249-263.
- Droppová, Ľ. (1966). K problematike národopisného výskumu v súčasnosti. *Slovenský národopis*, 14(4), 594-600.
- Edgar, I. R. (2000). Cultural Dreaming or Dreaming Cultures? The Anthropologist and the Dream. *Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 13, 1-20.
- Fabian, J. (1983). *Time and the Other: How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.
- Gašparíková, V. (1973). Na besedách s gemerským rozprávkarom. *Gemer*, 1, 163-199.
- Gašparíková, V. (1992). *Katalóg slovenskej ľudovej prózy II*. Bratislava: SAV.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Hall, S. (1997). The Work of Representation. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (s. 13-58). London, Thousands Oaks, New Delhi: Sage Publications Ltd.
- Harris, M. (1999). *Theories of Culture in Postmodern Times*. Wallmut Creek, Lanham, New York, Oxford: Altamira Press.

- Hasan-Rokem, G. (1999). Communication with the Dead in Jewish Dream Culture. In D. Shulman, G.G. Stroumsa (Eds), *Dream Cultures. Explorations in the Comparative History of Dreaming* (s. 213-223). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Hlôšková, H. (2008). *Individuálna a kolektívna historická pamäť – vybrané folkloristické aspekty*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Jackson, A. (1987). *Anthropology at Home*. London, New York: Tavistock Publications.
- Jendrej, M. C., Shaw, R. (Eds.). (1992). *Dreaming, Religion and Society in Africa. Studies on Religion in Africa VI*. Leiden, New York, Köln: E. J. Brill.
- Kadłubiec, D. K. (1973). *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz*. Ostrava: Profil.
- Kandert, J. (2004). *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Kiliánová – Námerová, G. (1976). *Problematika rozprávača vo folkloristike (Na príklade kysuckého rozprávača Alojza Kováča z Riečnice)* [Nepublikovaná rigorózná práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kiliánová, G. (1981). Ľudová próza v obci Riečnica. Časť I. Rozprávač Alojz Kováč. *Národopisné informácie*, 2, 206-224.
- Kiliánová, G. (1989). *Ekológia súčasných procesov v ľudovej slovesnosti. (Na príklade rozprávačského repertoáru jednej obce)* [Nepublikovaná kandidátska dizertačná práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kiliánová, G. (1994-1995). Die Gestalt des Todes in den Volkserzählungen. In J. Podolák (Ed.), *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 26-27 (s. 63-93). Bratislava: Univerzita Komenského.
- Kiliánová, G. (2002). Etnológia a sociálna/ kultúrna antropológia: úvaha o stave bádania na Slovensku. *Slovenský národopis*, 50(1), 46-55.
- Kiliánová, G. (2007). Rituál smrti ako prejav transformácie postsocialistickej modernej spoločnosti. (Prípadová štúdia). *Etnologické rozpravy*, 14(1), 31-49.
- Kiliánová, G. (2010). Dreams as Communication Method between the Living and the Dead. Ethnographic Case Study from Slovakia. *Traditiones*, 39(2), 7-25. <https://doi.org/10.3986/Traditio2010390201>
- Kiliánová, G. (2013). Predstava o postave smrti – štúdium kultúrneho javu v slovenskej a nemeckej jazykovej skupine na Slovensku. *Slovenský národopis*, 61(2), 125-141. <https://www.sav.sk/journals/uploads/11110938kiliano.pdf>
- Klímová, D. (1965). Příspěvek ke studiu vyprávěčských okruhů. *Český lid*, 52(1), 14-24.
- Klímová-Rychnová, D. (1964). Vyprávěčský repertoár národopisné oblasti ve světle hospodářských a společenských styků. *Český lid*, 51(2), 65-72.
- Kolečányi-Kosová, M. (1947). Nositelia ústnej prozaickej tradície. *Národopisný sborník*, 8, 221-231.
- Korb, A. (2004). On Factors Affecting Folkloristic Field Work: On the Example of Estonians in Siberia. In M. Kõiva, A. Kuperjanov (Eds.), *Folklore. Electronic Journal on Folklore vol.27* (s. 101-132). Tartu: Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. <http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2004.27.korb>
- Krekovičová, E. (2005). *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a politike*. Bratislava: ÚEt SAV, Eterna Press.
- Kuper, A. (1999). *Culture. The Anthropologists' Account*. Cambridge, Mass/ London: Harvard University Press.
- Leščák, M. (1966). Príspevok k metodike terénneho výskumu súčasného stavu folklóru. *Slovenský národopis*, 14(4), 570-578.

- Manyoni, J. R. (1987). The Anthropologist as Stranger: The Sociology of Fieldwork. In B. A. Cox, *A Different Drummer. Readings in Anthropology with a Canadian Perspective* (s. 3-16). Montreal: McGill-Queen's University Press. <https://doi.org/10.1515/9780773595804>
- Maráky, P., Salner, P., Pranda, A. (1978). Komplexný národopisný výskum zátopovej oblasti v obciach Riečnica a Harvelka. (Ideový zámer a projekt). *Správy a informácie Kysuckého múzea*, 1, 47-61.
- Mlichová, K. (2014). *Zatopené obce Harvelka a Riečnica. Vyrovnanie sa s vystáňovaním. Väzba na domov* [Bakalárska práca, Univerzita Palackého v Olomouci]. Theses. <https://theses.cz/id/m64dey/>
- Moore, H. L. (Ed.). (1996). *The Future of Anthropological Knowledge. Global and Local Relations*. London: Routledge.
- Námerová, G. (1974). *Problém jedinca (rozprávača) v ústnej ľudovej slovesnosti* [Nepublikovaná diplomová práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pentikäinen, J. (1978). Depth Research. *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 21, 127-151.
- Pócs, E. (1999). *Between the Living and the Dead. A Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age*. Budapest: Central European University Press.
- Pranda, A. (1981). Význam tradičnej kultúry ľudu v zátopovej oblasti na Kysuciach. *Národopisné informácie*, 2, 4-12.
- Pranda, A. (1984). Na záver prvej etapy výskumu zátopových oblastí na Kysuciach. *Národopisné informácie*, 1, 247-251.
- Rabinow, P. (1977). *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkley: University of California.
- Röhrich, L., Müller, I. (1967). Der Tod und die Toten. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, 12, 346-397.
- Sárkány, M. (2018). Research Interests and Fields. *Acta Ethnographica Hungarica*, 63, 285-300. <https://doi.org/10.1556/022.2018.63.2.2>
- Satke, A. (1958). *Hlučinský pohádkař Josef Smolka*. Ostrava: Krajské nakladatelství.
- Schuetz, A. (1944). The Stranger. An Essay in Social Psychology. *American Journal in Sociology*, 49(6), 499-507.
- Sirovátka, O. (1980). Komunikační proces. (Vyprávěč, posluchači, prostředí). *Národopisné informácie*, 2, 66-79.
- Spradley, J. P. (1979). *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Tedlock, B. (2003). The New Anthropology of Dreaming. In G. Harvey (Ed.), *Shamanism. A Reader*. London and New York: Routledge.
- Tillhagen, C. H. (1948). *Taikon erzählt. Zigeunermärchen und -Geschichten aufgezeichnet von C. H. Tillhagen*. Zürich: Artemis Verlag.

Príspevky k pravdepodobným prameňom anekdot a facécii Jozefa Ignáca Bajzu

Contributions to the probable sources of Jozef Ignác Bajza's
anecdotes and facetiae

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.01

József Liska

Abstract

Jozef Ignác Bajza's collection of anecdotes and facetiae, a pioneering work in Slovak literature, was published in 1795 in Trnava. The collection, which has since become a book rarity, was republished in 1978 by J. Minárik, translated into modern Slovak literary language. Later publishers and analysts, aware that Bajza's texts in fact provide the same view of the world that we have come to know through Arlotto, Gonella, Poggio, or Bebel, one of the (actually unwitting) forerunners of the Reformation, have tangentially (suspecting mainly Latin, German, and Polish predecessors) looked into the direct sources of Bajza's anecdotes. Although the characteristic features of Bajza's narrative and style are ab ovo for the centuries-old genre itself, they are not unique to Bajza, but are also found in *Democritus ridens* (1770) and in the Hungarian S. Andrád (1789, 1790). And one of the presumed, indirect or direct precursors of all this is also present in the pages of the *Vade Mecum* (in whole or in part) (1774–1777), annotated by Friedrich Nikolai. This paper attempts to explore possible Hungarian and German sources for Bajza's anecdotes and facetiae.

Keywords

comparative studies, folklore and literature, transmission and reception, anecdote, facetiae, Jozef Ignác Bajza, Sámuel Andrád, zbierka *Democritus ridens*, zbierka *Vade Mecum*

Kľúčové slová

komparatistika, folklór a literatúra, transmisia a recepcia, anekdota, facécie, Jozef Ignác Bajza, Sámuel Andrád, *Democritus ridens*, *Vade Mecum*

Kontakt / Contact

doc. PhDr. József Lízka, PhD., Fórum inštitút pre výskum menšín – Výskumné centrum európskej etnológie, Parková 4, 931 01 Šamorín, Slovenská republika,
e-mail: liskajozsef@azet.sk

Ako citovať / How to cite

Lízka, J. (2025). Príspevky k pravdepodobným prameňom anekdot a facécií Jozefa Ignáca Bajzu. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 40-63. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.01>

Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836) bol jednou z vedúcich osobností formovania slovenského spisovného jazyka. Bernolákov húževnatý oponent, ktorý okrem toho, že bol autorom prvého slovenského románu par excellence (*Príhody a skúsenosti mladíka Reného*, 1783-1785/2001), bol autorom a zostavovateľom jedinečného žánru v slovenskej literárnej histórii, zbierky anekdot a facécií, ktoré toho času boli v Európe mimoriadne populárne a rozšírené (Baiza, 1795). Jozef Minárik v roku 1978 pripravil moderné vydanie tejto zbierky, texty transformoval do modernej slovenčiny, napísal k nej aj vysvetlivky a doslov, z čoho je známe, že Bajzova kniha, vydaná v Trnave, bola vo svojej dobe taká populárna, že sa čítala doslova „do roztrhania“. Podľa Minárikových vedomostí sa zachovali len štyri exempláre, dva v Martine (v Slovenskej národnej knižnici a v súkromnej zbierke), jeden v múzeu v Skalici (ktorého existencia sa odvtedy spochybňuje) a jeden v Maďarskej národnej knižnici [Országos Széchényi Könyvtár] v Budapešti. Vzhľadom na jej predpokladaný široký dosah nie je prekvapujúce, že potomkovia považujú túto knihu, ktorá je v užšom zmysle čisto zábavná, za medzník vo vývoji slovenskej spisovnosti a slovenského literárneho jazyka. Približne sto rokov po jej vydaní ju Jozef Kohút považuje za Bajzovo najslovenskejšie a najpopulárnejšie dielo, ktorého niektoré časti sa podľa neho stali súčasťou ústnej tradície¹ (-ill, 1895: 20). Jaroslav Vlček tvrdí, že dnes už nie je možné rozlíšiť, čo z textov Bajza niekde počul, niekde čítal, prípadne doplnil alebo sám vytvoril, hoci predpokladá, že väčšinu z nich čerpal z reálnej každodennosti svojho prostredia.²

¹ Treba však poznamenať, že mi nie je známe žiadne dôkladné skúmanie recepcie Bajzových textov. Skôr sa možno len domnievať, že niektoré typy textov sa mohli (aj) prostredníctvom Bajzu dostať alebo dokonca „sa vrátiť“ znovu do neskoršej ľudovej slovesnosti (pozri napr. Gašparíková, 1981; Leščák, 2010).

² „Je to päť-sto anekdôt kratších-dlhších, z všelijakých oborov, najviac z blízkeho, skutočného života, ale i z lektury, najmä antickej, Satirický posmešok, často hodne smelý i v obore pohlavnom, je charakteristický pre stoloie XVIII; inde stvoril celú literatúru. U nás Bajza, satirisujúc vo veršoch i v prose, pokračoval len tam, kde prestali starí ľudia pospolití, i študovaní juráti, assesori, zemskí páni, veselí farári a učítela, ktorých podobné trudy Tablic posbieral v ‚Starých veršovcoch‘ a vernejšie Čaplovič v ‚Slovenských veršovcoch‘. Literárnu podobizeň Bajzovu z týchto smiechot dopĺňať dnes už je tvrdo: nemožno už rozoznať, čo odpočúval, čo vyčítal, čo a koľko pridol zo svojho.“ (Vlček, 1897: 566-567).

Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že mysliteľné Bajzove zdroje sú chaotické, stále je možné pokúsiť sa ich roztriediť, ako to mnohí aj urobili. Hoci sa analytici a interpreti diela³ (Br-táňová, 2011; Kotvan, 1975; Minárik, 1978; Žeňuchová, 2016a, 2016 b a ďalší), v podstate zhodujú na zdrojoch jednotlivých textov, na tom, že môžu pochádzať zo zbierok napísaných po latinsky (najmä s antickou tematikou), z iných dobových zbierok, (školských) čítaniek, z miestnej ústnej tradície⁴ alebo z Bajzových vlastných skladieb. Žiaľ, v najzriedkavejších prípadoch (ku ktorým sa ešte vrátim) sú tieto tvrdenia konkretizované. Vo všeobecnosti, pokiaľ ide o sujet jednotlivých textov, sú tieto tvrdenia opodstatnené, pretože máme do činenia so žánrom starým najmenej tisíc rokov, ktorého niektoré jednotky, diela kolovali (a stále kolujú) v nespočetných písomných a ústnych podobách (variantoch, prekladoch, prepisoch a úpravách) po celej Eurázii od staroveku až po súčasnosť. Ak sa však pýtame, ktoré boli Bajzove priame zdroje, z ktorých skutočne čerpal, hľadanie obsahovej príbuznosti nie je uspokojivým riešením. Potrebná je podrobnejšia analýza, pomocou ktorej by sa jasnejšie preukázal priamy vzťah medzi dvoma variantmi textu.

Pozrime sa teda bližšie na možné zdroje, ktoré naznačil (resp. nenaznačil) doterajší výskum. J. Minárik zdôrazňuje, a neskorší bádatelia to nespochybňujú (Br-táňová, 2011: 231; Žeňuchová, 2016 b: 83-85), že k *priamym* prameňom Bajzových humoristických textov pravdepodobne patrí predovšetkým antická zbierka anekdot s názvom *Filogelós* a s úplnou istotou aj barokový *Democritus ridens* (Minárik, 1978: 282).

Zbierka gréckych vtipov, neskôr nazvaná *Filogelós*, je založená na pol tucte rukopisov a fragmentov rukopisov rôzneho dátumu a obsahu. Jej prvá zachovaná rukopisná podoba (ešte bez názvu) pochádza z obdobia okolo roku 1000 n. l., ale ide zrejme o prepis a samotné texty sú podľa mikrofilologickej analýzy štúdií staršie aspoň o pol tisícročie. Prvá tlačená verzia v gréčtine a latinčine (hoci ešte nie pod názvom *Filogelós*), obsahujúca 28 príbehov, pochádza z roku 1605, po ktorej nasledovali jednojazyčné a dvojazyčné (grécko-latinské, grécko-francúzske alebo grécko-nemecké atď.) vydania, ktoré sú spravidla neúplné. Podobne aj neskoršie preklady zo 17. a 18. storočia (nemecké, anglické, francúzske atď.) sú väčšinou výbery (por. Thierfelder, 1968). Podľa mojich vedomostí prvé, takmer úplné latinské vydanie, obsahujúce 263 textov, vyšlo v Paríži v roku 1848 a na jeho základe, s ďalšími fragmentmi a spresneniami základného vydania, vyšlo v Berlíne v roku 1869.⁵ Dvojazyčná (grécko-nemecká) edícia s komentárom, ktorá sa v súčasnosti považuje za štandard, je od Andreasa Thierfeldera (*Philogelos*, 1968). Sám som použil toto vydanie a českú edíciu, ktorú čiastočne preložil a zostavil Radislav Hošek (*Na veselé struně*, 1971). Medzitým sa niektoré časti zbierky, preložené, prepísané a aktualizované do národných jazykov, dostali do rôznych súhrnných zbierok vtipov a anekdot, do kalen-

³ Z nich 37 očíslovaných položiek sú hádanky („hádky“), ale ich počet je oveľa vyšší. V mnohých prípadoch je pod jednou položkou 3 až 5 otázok. A navyše, Bajza ich síce takto nekategorizuje, ale sú aj ďalšie texty, ktoré možno považovať za hádanky. Podľa Milana Leščáka zbierka obsahuje 161 hádaniek (Leščák, 1981: 125). Spočítala ich aj Katarína Žeňuchová: podľa nej Bajza zozbieral spolu 119 hádaniek (Žeňuchová, 2016a: 73). Keďže predmetom tejto štúdie nie je otázka hádaniek, upustím teraz ich opätovného prepočítania.

⁴ Práve túto vrstvu je najťažšie dokázať, pretože pri absencii dôkladnej textologickej analýzy ide skôr o vieru než o skutočné vedomosti overiteľné objektívnymi údajmi.

⁵ *Philogelos. Hieroclis et Philagrii facetiae*. Ed. Alfred Eberhard. Accedit commentatio. Berolini 1869 (Thierfelder, 1968: 1068).

dárov, školských učebníc a v neposlednom rade, samozrejme, aj do ľudovej slovesnosti. Ak sa aj niekoľko textov z *Filogelósa* objaví v Bajzovej zbierke, neznamená to, že sú priamo prevzaté z pôvodného textu. Bolo by potrebné vedieť, akú edíciu mohol Bajza použiť, ak vôbec nejakú. Pritom, ako sme videli vyššie, je jasné, že kompletná edícia sa objavila takmer sto rokov po Bajzovom diele. Mohol však (teoreticky) pracovať s fragmentmi, prepismi, dokonca aj s kúskami, ktoré sa k nemu dostali z hovoreného slova. Pozrime sa však na konkrétne príklady.

Ak porovnáme Bajzov text č. 192 – *Stidí sá, že nemocný nebil* (Baiza, 1795: 148) s dvoma modernými (českým a nemeckým) prekladmi textu, podobnosť, ba čo viac, totožnosť je nápadná:

Baiza (1795: 148)	Philogelos (1968: 31)	Na veselé struně (1971: 23)
192. Stidí sá, že nemocný nebil. Nekdo zazrice ití na ulici proti sebe Lekára utáhel sá do gednég mezérki, dokúď prégde. A kázagicim, pre čo to učínil? rékel: stidí sem sá s ňim stretnúť, že guž dáwno nemocný nebil sem.	6. Ein Kalmäuser begegnete seinem Hausarzt und versteckte sich hinter einer Wand. Als man ihn nach dem Grunde fragte, sagte er: „Ich bin lange nicht krank gewesen und schäme mich vor ihm“.	Scholastikos viděl jít svého lékaře obvyklou cestou, a hleděl se proto před ním skrýt. Na dotaz jednoho z přátel, proč se tak chová, odpověděl: „Už je to dlouho, co jsem nezastonal, a proto se stydím přijít mu na oči.“

Otázkou je (a to je zásadné), s akým prameňom Bajza *priamo* pracoval, t. j. ktoré vydanie *Filogelósa* mohol mať v tom čase k dispozícii? Na túto otázku však neviem odpovedať, pričom nepovažujem za pravdepodobné, že by *Filogelós* bol priamym prameňom. Aby som to dokázal, uvediem dve zbierky,⁶ ktoré boli v obehu v Bajzovej dobe a ktoré obsahujú aj predmetnú historku:

Vade Mecum V. (1775: 48-49)	Andrád (1789: 179-180)
94. Eine seltene Ursache zur Schaam. Ein Mensch sahe von weiten einen Arzt kommen; er lief in eine enge Gasse, und versteckte sich in das nächste Haus. Die Leute fragten ihn vor wem er lief? O! sagte er, dort kommt ein Arzt, vor dem ich mich nicht gerne will sehen lassen, ich schäme mich, daß ich schon so lange nicht krank gewesen bin.	257. Szégyenli, hogy beteg nem volt. Meg-látá messzéről egy ember, hogy jó az utzában az Orvos, és mingyárt el-rejté magát a' szomszéd háznál. Midőn az emberek kérde-nék, hogy miért szalad? monda: Azért, hogy amott jó egy Orvos, és nem akarom, hogy meg-lásson, mivel szégyenlem előtte, hogy régen nem voltam beteg.

Je zrejmé, že oba texty a Bajzova verzia úzko spolu súvisia. Už samotný názov je výstižný. *Filogelós* tituly neuvádza, ale *Vade Mecum* áno. Sámuel Andrád s najväčšou pravdepo-

⁶ Ide o populárnu zbierku anekdot v nemčine, známu ako *Vade Mecum*, a v maďarčine od Sámuela Andráda (1789-1790). Podrobnejšie sa im budem venovať neskôr, zatiaľ len uvediem, že Bajza nielen čítal, ale aj písal po maďarsky. Pozri jeho dielo *Antidoton Katholika-béli Vallás Magyar-országban-való fön-tartásáért*, ktoré vydal Jelínek v roku 1792 v Trnave (citované podľa Radváni, 1996: 20).

dobnosťou prevzal text od druhého menovaného,⁷ pričom radikálne zmenil názov. Bajza, ktorý pravdepodobne vychádzal z Andráda, tento názov preložil do slovenčiny.

Iný príklad azda ešte presvedčivejšie dokazuje, že adaptácie nevznikali priamo z gréckej knihy žartov, ale prostredníctvom istých sprostredkovateľov:

Baiza (1795: 212)	Philogelos (1968: 49)	Na veselé struně (1971: 49)
280. Mnohorečný Archelausa Barwir. Archelausa Kráľa sá kázal gednúc gehu mnohich reči (kterák običagňe všecci sú) Barwir: gako mám holiťi? Mlčice; odpovedel on.	148. Ein Witzbold, der von einem geschwätzigen Barbier gefragt wurde: „Wie soll ich dich scheren?“ erwiderte: „Schweigend.“	Ferina odpovedel na dotaz tlachavého holiče, jak má ostříhat, slovem: „Mlčky.“
Vade Mecum V. (1775: 157)	Andrád (1789: 127)	
218. Eine neue Mode zu frisieren. Ein Perueckenmacher, der entsetzlich zu plaudern pfelgte, fragte einen seiner Kunden, wie er ihn heute frisieren sollte? Ohne zu reden, bekam er zur Antwort.	189. Archelaus tsátsogó beretvássa. Archelaus Királytól azt kérdé egyszer tsátsogó borbéllyá: Hogy beretváljalak jó Király? Hallgatva, ugymond, a' Király.	

Aj v tomto prípade viac prezrádza názov (keďže je rovnaký u Bajzu a Andráda) a meno hlavnej postavy (*Archelaus*), ktoré sa, pokiaľ viem, vyskytuje len u dvoch spomínaných autorov. Nezdá sa mi veľmi pravdepodobné, že by Bajza a Andrád nezávisle od seba pomenovali hlavného hrdinu *Archelaus* a dali príbehu takmer identický názov. Do úvahy pripadajú dve možnosti: 1. keďže Andrádova zbierka vyšla skôr, Bajza prevzal text od neho, alebo 2. obaja pracovali so spoločným, doteraz neznámym tretím prameňom, ktorý obsahuje meno protagonistu aj rovnaký názov. Kým sa však takýto text nenájde, môžeme odôvodnene predpokladať, že Bajza pracoval na základe znalosti Andrádovej zbierky.⁸ Na základe uvedeného v súčasnosti vidím, že Bajzove azda desiatky textových korešpondencií s *Filogelósovými* predlohami sú nepriame, to znamená, že sa realizovali prostredníctvom iných sprostredkovateľov.

Podobne je to aj s dlhodobou vydávanou zbierkou anekdot v latinčine *Democritus ridens*, ktorá vyšla aj v Bratislave v roku 1770. Fenomén „Smejúceho sa Demokrita“, ktorého korene siahajú až do antiky, sa v 17. a 18. storočí stal skutočne populárnym, a to tak vo výtvarnom umení, ako aj v literatúre. J. Minárik (1978) *Democritus ridens* výslovne uvádza

⁷ Už L. György, ku ktorého výsledkom sa vrátim neskôr, si všimol, ako masívne Andrád čerpal z Vade Mecum: zo 765 anekdot sa dá odvodiť 443, teda viac ako polovicu z nemeckej predlohy (György, 1929: 27).

⁸ Hoci som nenašiel žiadne ďalšie, sprostredkujúce zdroje pre jednotlivé textové kombinácie Bajza – *Filogelós* (napr. 8. *Krhla za podhlawek* = Philogelos, 1968: 21; 83. *Neprígdú, dokúd' gich nezbigem* = Philogelos, 1968: 52; 154. *Dúm predáwagícý kameň s něho nos* = Philogelos, 1968: 41), to však neznamená, že by nemohli byť (alebo neboli). Je otázkou času (a šťastia), kedy sa objaví.

ako zdroj štyroch Bajzových poviedok.⁹ Vzhľadom na obmedzený priestor sa v tomto prípade môžem pustiť len do podrobnejšej komparatívnej analýzy jedného zo štyroch textov, pričom sa pokúsim načrtnúť, čo považujem za pravdepodobnú možnosť sprostredkovania, a následne ju rozšíriť a pokúsiť sa objasniť aj možné zdroje ďalších textov.

V medzinárodnom katalógu rozprávok bol príbeh uvedený ako AaTh 1365H* (Aarne, Thompson, 1961), potom v aktualizovanom vydaní Hansa-Jörga Uthera (2004) ako ATU 1365E¹⁰ a nachádza sa aj u Bajzu – 230. *Né cwičeľe, než drozdi* a tiež v spomínanej bratislavskej edícii *Democritus ridens – Mulierum pertinacia*. Pri paralelnom čítaní oboch textov je zrejmé, že ide nepochybne o ten istý typ, ale v rámci nich o pomerne vzdialené varianty toho istého typu:

Democritus ridens (1770: 100-101)	Baiza (1795: 176-178)
Mulierum pertinacia	230. Né cwičeľe, než drozdi.
Mulier quædam quum marito duos in cœna Turdos apposuisset, Merulas esse dixit. Replicanti autem marito, Turdos esse, illa triplicavit, esse Merulas: unde ira percitus maritus colaphum ipsi impegit. Sed neque sic destitit uxor, Turdos mensæ apponens, Merulas eas dicere: ideoque colaphos ille geminavit. Exacta jam septimana, uxor Merularum suarum iterum mentionem injecit: marito autem Turdos tamen fuisse dicente, quum illa nihilominus immo Merulas fuisse asseveratet, coactus fuit maritus Octavam	Dwa sobášem spárený lidé manžel, a manželka dlho w pokognég gednoťe žili, až kdiž tú cwičeľe, nebo drozdy pobúrili. Manželka na deň ména ma manželowého, – tožto Martin bilo, kúpila, a upékla cwičeľe, chegnice sá mu zawďečiťi, ponewádž ptáku takich milowňik bil. Kdiž na stúl bili položené, a manžel gedního zedel, mlúwil: milá ma!, sklamaná si; neb toto né cvičeľe, než drozdi sú. Mé milý móg! odpowedela žena; ugistugem, že sprawedliwé cvičeľe sú. Neni, sú, rékel manžel; a mňa nenamlúwiš. Ponewádž smislu chuťi gešte nestraťil sem, a chuťi – poznávám, že drozdi sú. Neni sú zagiste, powedela manželka; než opravdiwé cvičeľe, kvičeľe, anebž borowickowý ptáci. Nebo sem gich gá ag w perú widěla. – Zatúd' swoge i gedna, i druhá strana hágila, až manžel – k netrpezliwosti pohnútý,

⁹ Štyri texty, na ktoré sa Minárik odvoláva – spolu s ich poradovými číslami, číslami strán a pravopisom podľa prvého Bajzovho vydania (Baiza, 1795) – sú nasledovné: 11. *Mal pes oczem hrizti*, s. 119 (Minárik, 1978: 11); 150. *Wégdeťe predce*, s. 116 (Minárik, 1798: 88); 230. *Né cwičeľe, než drozdi*, s. 176-178 (Minárik, 1978: 131-132); 235. *Prwe prepita nedwedá koža, nežli nedwed zabity*, s. 180-182 (Minárik, 1978: 134). Z jeho vyjadrenia sa dozvedáme, že predlohy týchto textov sa nachádzajú v zbierke *Democritus ridens*. Nie je však uvedené, o ktoré konkrétne latinské texty ide, ani na ktorých stranách bratislavského (či iného?) vydania (Minárik, 1978: 282).

¹⁰ Textové varianty, ktoré Stith Thompson rozdelil do deviatich podtypov (so spoločným znakom, že manželka sa hádajú o nejakú smiešnu maličkosť), Hans-Jörg Uther neskôr zoskupil pod jedno typové číslo 1365E: „The Quarrelsome Couple. (Including the previous Types 1365D*–1365 K*). This miscellaneous type comprises various tales dealing with married couples who quarrel about some minor problem, such as which of them should have the third of tree eggs (previously Type 1365D*), whose ist he hair that is in the soup (previously Type 1365E*), or whether the holes in the floor were made by rats or by mink (previously Type 1365G*). Or, the husband always asks the wife fort he opposite of what he wants (previously Type 1365 J*). Sometimes they argue about the kinds and sizes of birds (previously Type 1365H*) or other trivialities, and the wife lets herself bu buried alive rahe rather than give in (previously Type 1365 F*). In some variants the husband is so stubborn that he lets himself be buried rather than give in to his wife.“ (Uther, 2004: 172-173, porovnaj s Uther, 2015: 354-355).

elebrare, plagas & verbera iterando, sed neque sic cessavit contentio, Novo enim jam exoriente anno, mulier viro objecit, quod ob maledictas Merulas præterito anno vapulasset: & respondente marito, ob Turdos; uxore vero, ob merulas occinente, non potuit se continere maritus, quin veluti anniversaria celebrans, iterum probe eam depecteret: nec tamen sic adigere potuit, ut Turdos fuisse fateretur.

a abi geho na wrchu zustalo, manželku najprw pestú, potom ag palicú po prwe gak žiw, a to na deň ména swého hogňe nebo wicwičel'il, anebo wydrozdil. – Ale za skora ožel'il znáhlenňi swoge, odprosil sá manželce; a po tom záse w lásce, a we swornosti swé dñi wédli až do Sw. Martina. Nebo tenkrát manželka cvíčeł sice guž nepekla, než hus; kďíž wšak túto na stúl kládla, mlúwila: milý! toto za hus uznáwag, a né za kačenu, aneb čo giné. Tak, odpowedel manžel; neb uzirám, že hus gest. Manželka, ktorú tuším zlé ponúkalo, rikala: teším sá s toho, i pečliwá sem ništměň bila, abi cvíčełe na stúl neprileťili, pre které si sá mi takto rok tak horce odmeňal. Čo? zwolal manžel, techdi w tom domniwaňú si gešte ag wčil, že to cvíčełe a né drozdi bili? Giste cvíčełe bili, odpowedala manželka, bár ti čo misli, a mlúw. – S toho zás nowé krépky, a s krépék nowá bitka manželky. Ale záse se hñed sú zmerený. – Deň ništměňeg Sv. Martina, pokúd' spolu žili, kaž-doročne manželce bil nešťestný. – Neb ona zdržaťi sá nemohla, abi dwéma trema slowmi starodáwnich cvíčeł nespomenúla; a manžel bitki wiročné tak wždicki ob-nowuwal.

Ak by existovali len tieto dva varianty tohto podtypu poviedky, zrejme by nebol dôvod pochybovať o tom, že spolu nejako súvisia (dokonca organicky, ako vzájomný dôsledok). Príbeh, ktorého pôvod možno hľadať v talianskej literatúre poviedok 17. a 18. storočia (porovnaj Amalfi, 1895), je však všeobecne známy z kazateľskej literatúry i zo zbierok anekdot, ako aj z neskoršej ústnej slovesnosti, ktorý sa rozšíril po celej Európe a stal sa neuveriteľne populárnym. Elfriede Moser-Rath cituje raný nemecký jazykový variant tohto podtypu zo zbierky kázní františkánskeho kazateľa z Mníchova Marcelliana Dalhofer, ktorá vyšla v roku 1700.¹¹ Nepriame odkazy naznačujú, že mníchovský kňaz prerozprával príbeh zo zbierky talianskeho jezuitskeho kolegu Casalicchia¹² (Moser-Rath, 1959: 48-50). Približne z rovnakého obdobia (1700 – 1702) pochádza príbeh, ktorý znovu publikoval E. Moser-Rath (a ktorý je veľmi blízky *Demokritovej* verzii) podľa interpretácie jezuitskeho farára z Fuldy Conrada Purselta (Moser-Rath, 1964: 283). Hoci Bajza teoreticky aj z týchto podaní mohol čerpať, ich spracovanie, štruktúra a niektoré detaily samotnej udalosti sú okrem základnej zápletky natoľko odlišné, že možnosť priamej súvislosti môžeme vylúčiť.

Ak sa vrátíme k otázke možnej súvislosti medzi Bajzom a *Demokritom*, možno povedať aj v tomto prípade, že pre rozdiely vo forme aj obsahu možnosť ich prepojenia je pri-

¹¹ *Miscellanea oder allerhand Bueß-, Passions-, Oster-, prozessions-, Nemmungs-, Primizen-, Kirchtag-, Joco-serien und Toten-Reden...* Erster Theil... München 1700, 487 ff (citované podľa Moser-Rath, 1959: 48).

¹² Poznáme len o niečo neskorší nemecký preklad talianskeho diela, ktorý (údajne) skutočne obsahuje predmetný príbeh: *Utile cum dulci, Das ist: Anmuthige Hundert Historien...* Vormahlen in Italienischer Sprach geschrieben von P. P. Casalichio, der Gessellschaft Jesu Priestern, und anjetzo... in der hochdeutsche Sprach übersetzt. Augsbug 1702, 1. Theil (citované podľa Moser-Rath, 1959: 50).

najmenšom otázna. Pri *Demokritovej* verzii je hneď do očí bijúce, že je oveľa stručnejšia a kratšia ako Bajzov variant. Dalo by sa pravda argumentovať, že Bajza príbeh dôkladnejšie rozpracoval. V latinskom texte však nie je zmienka o Martinovom dni, meno hlavného hrdinu, ktorým je v Bajzovom prípade Martin, je tiež nejasné a latinský názov odkazuje na tvrdohlavosť ženy, a nie na mená vtákov, o ktoré sa vedie spor. Je preto pravdepodobné, že *Democritus ridens* (1770) možno ako priamy zdroj vylúčiť a že treba hľadať iný pôvod.

Nuž, v druhom zväzku spomínanej zbierky S. Andráda, vydannej vo Viedni v roku 1790, sa tento príbeh tiež nachádza, a to v nápadne blízkej podobe. Dokonca aj názov sa rýmuje s Bajzovským: „*Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó*“ (= Nie jastrabica, ale sojka škriekavá). Ako som už spomínal, Lajos György (1890–1950), významný znalec maďarskej anekdotickej literatúry, podrobil Andrádovu zbierku dôkladnému skúmaniu, v dôsledku čoho zistil (okrem iných zdrojov) výrazne veľký počet prekryvaní medzi známou nemec-kou zbierkou anekdot z tohto obdobia *Vade Mecum*¹³ a Andrádovými textami. Predmetný text je jedným z nich. Nižšie si tieto dve verzie prečítame spolu:

Vade Mecum V. (1775: 170-171)	Andrád (1790: 330-332)
280. Der unglückliche Geburtstag. Ein paar Eheleute hatten schon einige Jahre in der besten Eintracht mit einander gelebt, als es dem Schicksal gefiel, diese Glückseligkeit, wo nicht zu zerstören, doch wenigstens zu unterbrechen. Der Geburtstag des Mannes gab die traurige Gelegenheit zu diesem Friedensbruche. Die Frau hatte Krammersvögel, zum Braten erwählt, weil sie wußte, daß ihr Mann sie gerne aß. Als dies auf den Tisch kamen, und der Mann den ersten aß, sagte er: Mein Kind! da hast du dich betrügen lassen, daß sind keine Krammersvögel, sondern Spreen. Nein, mein Schatz! antwortete die Frau, es sind wirklich Kramersvögel. Meinen Geschmack sollst du mir doch nicht abstreiten, erwiderte der Mann, ich schmecke ja, daß es Spreen sind.	373. Nem fogoly-madár hanem tsatsogó szajkó. Két házastársak leg-szebb egyességben éltenek egy nehány esztendeig; akkor pedig tették a' fatum-nak ezt a' bódog egyességet el-rontani vagy leg-alább meg-zavarni. A' férjnek neve napja, kit Mártonnak, de nem B. Mártonnak hittak, szolgáltatata szomorú alkalmatosságot erre az egyesség-törésre. A' gazdasszony választott vala fogoly-madarakat sültnek, mivel tudta, hogy a' férje igen szereti. Mikor az asztalra fel-tette volna ezeket, és a' gazda meg-ett volna egyet, monda: Kintsem! meg tsalattattál, ezek nem fogoly-madarak hanem tsevegő szajkók (mátyások.) Nem Édesem! biz' azok, felele az asszony, mert azok valószínű fogoly-madarak. Az én iz-ézéséről csak ugyan le nem beszélhetsz engemet, monda a' gazda, hiszen én jól érzem, hogy ezek

¹³ Ako vyplýva z prehľadu B. Wiebela, populárna zbierka anekdot *Vade Mecum* (*Vade Mecum für lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witzige Einfälle und spasshafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen*) vychádzala v rokoch 1764 až 1792 v nepravidelných, prekryvajúcich sa a krížených reedíciách, celkovo v 10 zväzkoch, pričom každý zväzok obsahoval približne 300-300 textov. Autor alebo skôr zostavovateľ je známy len nepriamo, ale v prípade prvých šiestich zväzkov je to takmer určite Friedrich Nicolai z Berlína (porovnaj Wiebel, 2008). Väčšina, ale nie celá publikácia je dostupná v najjednoduchšej digitalizovanej podobe (pozri *Vade Mecum für lustige Leute*, 2018). Dátumy vydania jednotlivých zväzkov sa presne nezhodujú s poradovým číslovaním (napríklad štvrtý zväzok môže mať skorší rok vydania ako prvý), čo je zrejme spôsobené prekryvaním, ktoré je dôsledkom mnohých vydaní publikácie. Sám som pracoval na základe vydaní uvedených v zozname použitých prameňov.

Und du mir mein Gesicht auch nicht, sagte die Frau: ich habe sie in den Federn gesehen, und weiß, daß es Kramersvögel sind. Dieser Streit dauerte so lange, bis endlich der Mann in Eifer gerieth, und seiner Frauen ein paar Ohrfeigen gab. Sie fieng hierauf bitterlich an zu weinen, und nun gab der Mann sich alle ersinnliche Mühe, sie zu besänftigen, und seine Hitze zu entschuldigen. Der Friede ward auch wieder hergestellt, und die Vögel wurden, ohne weitere Untersuchung verzehret. Von der Sache ward weiter nicht geredet, und sie lebten so vergnügt, wie zuvor, Als in dem folgenden Jahr der Geburtstag des Mannes einfiel, lies die Frau eine Gans braten, und da sie aufgetragen ward, gab der Teufel, der niemals müßig ist, der Frau ein, zu fragen: Dieses wirst du wohl für eine Gans, und nicht für eine Ente erkennen. Nein, antwortete der Mann, denn ich sehe ja, daß es eine Gans ist. Das ist mir lieb, versetzte die Frau; ich werde mich auch wohl hüten, dir jemals wieder Kramersvögel vorzusetzen, worüber ich voriges Jahr unschuldiger Weise, Ohrfeigen bekam. Was! unschuldiger Weise? sagte der Mann, du hattest sie mit deinem unvernünftigen Widersprechen wohl verdient, denn es waren doch nichts weiter, als Spreen. Nein, es waren Kramersvögel, sagte die Frau. Hier erneuerte sich der Streit über die Kramersvögel und Spreen, und endigte sich, wie im vorigen Jahre, mit Ohrfeigen, und Abbiten. Nachher lebten beyde Eheleute in dem besten Verständnisse, welches nichts unterbrach, als der fatale Geburtstag des Mannes, denn alsdenn brachte die Frau jedesmal die Geschichte von den Vögeln aufs Tapet, und bekam auch, so lange sie lebte, an diesem Tage jedesmal Ohrfeigen.

szakjók. Engemet-is a szemem meg nem tsalt, szóla az asszony, én láttam azokat tollas korokban-is, és tudom, hogy fogoly-madarak. Ez a' vetélkedés addig gyuladoza, hogy a' gazda fel-boszonkodék, és a' feleségének egy pár pofot ada. Melyért az asszony keservesen kezdé sirni, kit a' férje minden ki-gondolható módon kívánt meg-kérteni (engesztelni) és botosátnat kért heves indulatjában mivel tselekedetiért. A' béke ismét helyre áll, és a' madarak minden további vi'sgáltatás nélkül el-kelének. Többet erről a' dologról nem beszéllettenek, hanem olyan gyönyörűséggel éltenek mint annakelőtte. Mikor a' jövő esztendőben a' férje neve napja elé-jöne, egy ludat süttete az asszony, és midőn feladnák, az álmatlan ördög azt mondatá a' gazdasszonyal: Ezt Édesem! ludnak nem rétzének (rutza, kátsa) fogod tartani. Igaz, monda a' férfi, mert jól látom hogy lud. Örvendek rajta, monda az asszony; de vigyázok-is ám arra, hogy többé fogoly-madarakat ne süttesek, melyek miatt most esztendeje ártatlan pofokot kapék. Mit mondassz? ártatlan? kérdé a' férje, de bizony meg-érdemletted a' te ok nélkül való ellent-mondásodért; mert azok bizony nem egyebek hanem tsupa tsátságó haszontalan szakjók vóltanak. Nem biz' azok, mert azok fogoly-madarak vóltak, monda az asszony. E' szerént megujjula viszont a' fogoly-madarak és tsevegő szakjók felett való vetélkedés, mely ismét pofokkal és engedelem-kéréssel végződék. Annakutánna éltenek együtt leg-nagyobb egyességben; melyet egyéb meg nem zavart, hanem a' férfinak fatalis (szörményes) Mártoni napja; mert az asszony ezen a' napon meg nem állhatta, hogy a' madarak históriáját ne említse egy két szóval, és a' mig élt ezen a' napon mindenkor okkal 's móddal kapott leg-alább egy pár pofot vagy nyaktsapot.

Je zrejmé, že okrem názvu a príležitosti ide o takmer doslovný preklad. Preto Bajza teoreticky mohol pracovať s *Vade Mecum*, ak by nepoužil typ titulu, ktorý použil Andrád, a deň Martina ako slávnostnú príležitosť (nezabúdajme vo *Vade Mecum* príležitosťou na oslavu a výprask sú manželove narodeniny a jeho krstné meno sa tam nezverejňuje).

Myslím si, že vyššie uvedené textové varianty sú ďalším výrečným svedectvom priameho zdroja a smeru prijatia. Keďže oba uvedené texty boli publikované skôr než Bajzov text, nie je dôvod pochybovať o smere prevzatia:

V tomto prípade teda sa *Democritus ridens* môže považovať len za jeden variant podtypu ATU 1365E a určite nie Bajzov priamy zdroj. Napriek tomu by som hore uvedený pokus o riešenie definitívne neuzavrel, pretože nemožno vylúčiť, že Bajza aj Andrád pracovali na základe tretieho, zatiaľ latentného spoločného zdroja. Kým však nebudeme mať k dispozícii takýto konkrétny text, myslím si, že vyššie načrtnutý proces odovzdávania a prebratia sa dá považovať za pravdepodobný.¹⁴

O to viac, že prepojenie Andrád – Bajza je posilnené ďalšími argumentmi, ktoré budú uvedené nižšie. V súvislosti s Bajzovou zbierkou predchádzajúci bádatelia predpokladajú okrem vyššie uvedených gréckych a latinských prameňov aj priame nemecké a poľské predlohy, zatiaľ čo o možnosti predlôh v maďarskom jazyku nikto neuvažoval.¹⁵ Ako sa však neskôr pokúsím dokázať, oplatí sa skúmať aj týmto smerom. Prekvapujúce podobnosti prezentované v prvej časti mojej štúdie ma opodstatnili k tomu, aby som najprv náhodne a potom čoraz systematickejšie porovnával Bajzov korpus textov s Andrádovým. Na základe mojich doterajších výskumov možno povedať, že 192 textov u Bajzu a Andráda sú totožné (pozri tabuľku v prílohe). Samozrejme, to samo o sebe neznamena priame prevzatie, ale aspoň nás to núti zastaviť sa a zamyslieť.

A skutočne sa oplatí na chvíľu zastaviť, odbočiť a zoznámiť sa s dielom S. Andráda. Podľa životopiscov Sámuel Andrád (1751–1807), ktorý sa narodil v Sikulsku (dnešné Rumunsko), bol medikom vo Viedni, ale kvôli mŕtvici musel štúdium prerušiť. Keďže mu lekári dovolili len ľahkú intelektuálnu prácu, v priebehu niekoľkých rokov zostavil dvojzväzkovú zbierku 800 anekdot¹⁶ s názvom *Elmés mulatságok* (= Myšlienkové zábavy) (Andrád, 1789, 1790).

¹⁴ Na tomto mieste pripomeniem, že v Bajzovej zbierke sa objavujú aj ďalšie podtypy okruhu rozprávok o tvrdohlavej manželke (ATU 1365: The Obstinate Wife). V širších kontextoch s dvoma z nich (71. *Vždicki protivno čičila* = ATU 1365 A: Wife Falls into a Stream; 306. *Ženská vůle zalomenost* = ATU 1365C: The Wife Insults the Husband as Lousy-Head) s ktorými som sa už podrobne zaoberal v inom príspevku, preto sa tu od ich rozoberania upustím (porovnaj Liszka, 2024). Do tejto skupiny patrí aj ďalší text (133. *W celég Dědiňe zbité manželki* = ATU 1365D: Thank God the Basket is Ready), ktorý síce u Andráda nie je zastúpený, ale je široko známy z ústnej tradície. Jeho výskyt bol zaznamenaný okrem iných vo fínčine, litovčine, lotyštine, španielčine, katalánčine, portugalcine, frízštine, nemčine, sardínčine, maďarčine, srbčine, chorvátčine, rumunčine, bulharčine, gréčtine, poľštine, ruštine, ukrajinčine, turečtine, kurdčine, arménčine, gruzínčine, čínštine, japončine (Uther, 2004: 173).

Prekvapujúco, že zo slovenskej ľudovej slovesnosti, pokiaľ viem, zatiaľ žiadne varianty nie sú dokumentované.

¹⁵ Z možných nepriamych predlôh J. Minárik (1978: 282) uvádza tieto inojazyčné materiály: španielsky, taliansky, francúzsky, anglický, poľský a najmä nemecký.

¹⁶ Toto číslo je trochu skresľujúce, pretože po tom, čo Andrád v prvom zväzku uviedol 400 poviedok, chcel sa v ďalšom zväzku držať nielen tohto počtu, ale aj počtu strán. Preto niektoré dlhšie poviedky rozčlenil a každému pokračovaniu dal samostatné číslo, aby mal nakoniec ďalších 400 textov a zároveň mohol dodržať aj počet strán. Podľa výpočtov L. Györgya oba zväzky v skutočnosti obsahujú 765 anekdot (György, 1929: 27).

Z dôkladného a precízneho výskumu Kataríny Žeňuchovej vieme, že Bajza bol vysvätený za kňaza vo Viedni v roku 1779, kde o rok neskôr ukončil štvrtý ročník teológie. Už od roku 1783 pôsobil vo farnosti v Dolnom Dubovom, a to až do roku 1805 (Žeňuchová, 2016a: 73-76). Dva zväzky Andrádovho diela vyšli presne o desať rokov neskôr, až v rokoch 1789 a 1790. Akokoľvek sa teda zdalo byť lákavé, že Bajza mohol poznať Andráda, aj keď nie osobne, aspoň jeho dielo z prvej ruky, z Viedne, kvôli desaťročnému časovému rozdielu, takáto priama súvislosť sa vylučuje. Napriek tomu, hoci otázku, ako sa Bajza dostal (mohol dostať) k Andrádovým zväzkom, nechávame otvorenú,¹⁷ je takmer isté, že značnú časť svojich textov mohol prevziať priamo z Andrádovej zbierky, ale ako každý v tom čase, pochopiteľne pracoval aj s inými zdrojmi.

Vyššie uvedené texty presne ilustrujú tento proces odovzdávania a prevzatia. Dátumy vzniku textov, presnejšie ich vydania, tiež naznačujú smer tohto procesu. Pozrime sa teraz na niekoľko ďalších typických príkladov tohto reťazca.

Bajzovu poviedku č. 220 – *Dlhoké sú ženské reči* nájdeme v edícii Andráda, ako aj vo *Vade Mecum II*. Čítajme ich paralelne:

Baiza (1795: 170)	Andrád (1790: 328)	Vade Mecum II. (1776: 15)
220. Dlhoké sú ženské reči. Nekterá Kazatel' mnohé, dlhoké, a daremné žén reči ťarhaťi chcegice s príležitostí Ewangéliuma o Samaratáňce mlúwicého, kďž Ewangélium podľa običaga prečítal, takto počal: nečudugťe sá Poslucháči! že Ewangélium tak dluhoké gest; nebo w ňom žena rozprává.	371. Hosszú az asszonyok beszéde. Prédikál vala máskor ismét egy Pap a' Samariabeli asszonyról való Évangéliumból, és minekutánna az Évangéliomot elé-olvasta vólna, monda: Szerelmes Halgatóim! ne tsudálkozzatok, hogy az Évangéliom olyan hosszú, mert itt asszony beszél! –	7. Predigt von der Samaritanerin. Es predigte einst ein Pater über das Evangelium von der Samaritanerin, und sagte, nachdem er das Evangelium verlesen hatte: Wundert euch nicht, meine Geliebten, daß das Evangelium so lang ist, es redet eine Frau.

Blízka príbuznosť týchto troch textov je nápadná, ale názov opäť je prezrádzajúci, pretože Andrád, ktorý pravdepodobne čerpal z *Vade Mecum*, názov upravuje, z nejakého dôvodu sa neriadi svojím zdrojom a Bajza túto úpravu akceptuje. Ak preskúmame Bajzovu a Andrádovu techniku titulovania, nájdeme desiatky presných zhôd. V prílohe som na sivom pozadí zvýraznil položky a riadky, v ktorých Bajzov titulok odráža Andrádovu (alebo je jej aspoň duchom a obsahom bližšia ako vo *Vade Mecum*). Tie s najväčšou pravdepodobnosťou naznačujú nejakú priamu súvislosť, pričom je to pravdepodobné aj v prípadoch, keď sú tieto tri tituly totožné, alebo dokonca, keď vo *Vade Mecum* nie je zodpovedajúci text, ale tituly u Bajzu a Andráda sú totožné.

Bolo by možné citovať viaceré texty, ktoré sa jednoznačne zhodujú, ale keďže sa blížíme k záveru, uvádzám nateraz tri príbehy. Ich hlavný hrdina v revidanom Bajzovom vydaní

¹⁷ Potrebovali by sme poznať vtedajšie zloženie Bajzovej knižnice, aké ďalšie prístupy mal do iných knižníc, jeho korešpondenciu, sieť kontaktov atď.

(1795/1978) vystupuje ako *Alexander Velký*. Ak sa však pozrieme na pôvodné Bajzovo vydanie (1795), môžeme si všimnúť niečo prekvapujúce:

Baiza (1795: 58)	Andrád (1790: 60-61)	Vade Mecum II. (1776: 112)
82. Nebuďe, čo bich gá móhel prehrať. Geden sináček uzíragíce swého otca stále hraťi, a spoluhráčuw wždicki mu rikati: <i>sázeg</i>, plakal. O čoho pričini kďíž sá otec kázal, odpovědel: o! slišal sem, že Welký Šándor widíce swého otca mnohé nepráteľské Mestá chitaťi, kwilil, žemu ke chiťenú, nasledowňe k preukázanú siili, a múdrostí swég žádného nepozústaňe; gá naproti narikám uziragic mého otca tať prehráwaťi wšecko, že nebude, čo bich gá móhel prehraťi (citované podľa Bajza, 1795/1978: 48).	89. Nem marad, a' mit el-veszessen. Egy ifju tsak nézte az attya játzodását, 's mikor látta, hogy sok pénzt veszeszt-el, sirni kezdett. Az attya kérde sirásának okát. Oh, monda ez, én azt olvastam, hogy Nagy Sándor, mikor hallotta, hogy az attya Filép olyan sok várost ostrommal meg-veszen, azért sirt, hogy néki semmi ostromolni való nem marad; én pedig ellenben azért sirok, mivel félek, hogy Kegyelmed nékem semmit nem hágy, a' mit el-veszt-hessek.	126. Der Vater und Sohn. Ein junger Mensch sah seinem Vater bey dem Spiele zu, und, als dieser vieles Geld verlor, weinte er darüber. Der Vater fragte ihn um die Ursache seines Weinens. O! sagte er, ich habe gehört, daß Alexander der Große bey den vielen Eroberungen, welche sein Vater Philipp machte, darum weinete, weil er fürchtete, er würde ihm nichts zu erobern übrig lassen. Ich aber weine gegentheils darum, weil ich fürchte, Sie werden mir nichts zu verlieren übrig lassen.

Podobné riešenia sa nachádzajú aj v ďalších dvoch prípadoch: 340. *Gako zadržal Lampsak Anaksimenes?* (Baiza, 1795: 258-259, citované podľa Bajza, 1795/1978: 189); 371. *Welký Šándor, a Diomédes* (Baiza, 1795: 281-282, citované podľa Bajza, 1795/1978: 206-207). Vo všetkých troch prípadoch Bajza preberá Andrádové názvy (tituly), ktoré sa vonkoncom nezhodujú s *Vade Mecum*, samotný text je viac-menej zrkadlovým prekladom a zachované je dokonca aj maďarské použitie mena macedónskeho panovníka (Šándor), kým v ďalšom príbehu, ktorý v Andrádovej zbierke nie je zastúpený, vystupuje macedónsky panovník v slovenskom texte ako *Aleksander*:

471. Obedve strani slišať.

Welký Aleksander, kďíž žalobníka uslicháwal, druhé ucho rukú zacpáwal, a na gedno gedíňe žalobu poslušal. O příčiňe toho otázaný, powedel: druhé ucho celé winnikowi zadržám (Baiza, 1795: 344).

Na záver by som chcel upozorniť ešte na jeden text, a to najmä preto, lebo je dobrým príkladom toho, ako sa tento žáner dokázal prispôbiť miestnym podmienkam v medzinárodnom priestore. Do Bajzovej zbierky je zaradená humoristická poviedka, takmer doslovne prevzatá z knihy *Vade Mecum* od Andráda, len so zmenou názvu, ktorá je prispôbená miestnym podmienkam, pričom je zachovaná kostra príbehu a príznačný Andrádov názov zostáva zachovaný:

Baiza (1795: 148-149)	Andrád (1790: 181)	Vade Mecum VII. (1777: 41)
193. Ke stáňú, a uťekáňú nóh obuw. W Kuruckég wogňe, kďíž kam Kuruc nabližuwal sá, Obiwateľe Osád mišaný bili richľe mezi wogákuw w rúchu, gaké swé vlastné mali, a z domagšú zbrogú; geden Mestský Mláděnc na lechko owlečený widřice pri sebe sedľáka z widľami, a w bótách, na kterích sá až troge podešwe zdáli bíťi, kázal sá ho posmešňíc: hég Pagtáš! koliko centuw wážá té twoge čižmički? Sedlák porewše na gehu čerwené topánki odpowedel: widřim, prráwí, že náša dwúch nóh obuw k rozdřlnímu koncu gest sprawená; moga ku stáňú na místě, twoga k uťekáňú.	260. Állani és szaladni való saru. Látá egy Frantzia, hogy egy Helvétusnak nagy és duplás talpu paputtsa vagyon; akarván azért vele tréfálódni, azt kérdé, hogy hány má'sát nyom a' paputtsa? Uram! monda a' Helvétus, a' mi paputtsaink, látom külömb végre tsináltattak, az enyim arra, hogy egy helyben vele álljak, az Uré arra, hogy szaladhasson, mikor szorul a kaptza.	61. Die Schweizerschuhe. Ein Franzose wollte einen Schweizer mit seinen plumpen und stark-besohnten Schuhen aufziehen. Er fragte ihn, nach seiner Art sehr witzig, wie viel Centner sie wögen? – Herr, sagte der brave Schweizer, wir haben unsere Schuhe nicht zu einerley Absicht. Meine hier sind zum Stehen, und seine da sind zum Laufen gemacht.

Zbierka anekdot a facécií Jozefa Ignáca Bajzu, vydaná v roku 1795, zapadá do európskeho, ak chceme euroázijského kultúrneho kontextu, ktorý siaha mnoho storočí dozadu a predstavuje výraznú blízkosť s podobnými zbierkami z jeho doby, ktoré vyšli v latinčine a v rôznych národných jazykoch. Doterajšie výsledky výskumu vychádzajú z predpokladu priamych (alebo nepriamych) prameňov, najmä gréckych, latinských, nemeckých a poľských, resp. anglických, francúzskych, talianskych a španielskych predlôh (Minárik, 1978: 282). V uvedenej štúdii som porovnával Bajzove texty s maďarskou zbierkou anekdot od Samuela Andráda (1789, 1790), ktorá vyšla takmer v rovnakom čase ako Bajzovo dielo. Z priestorových dôvodov som mohol na ilustráciu uviesť len niekoľko konkrétnych príkladov, ale samozrejme existujú aj ďalšie príklady, ktoré potvrdzujú tvrdenie, že Jozef Ignác Bajza pri zostavovaní svojej zbierky anekdot a facécií v značnej miere čerpal z populárneho diela maďarského súčasníka Samuela Andráda. Ak vylúčime hádanky a ezopské príbehy (ktorých zdrojom sa plánujem venovať v inom príspevku), takmer polovica celého Bajzovho korpusu je prinajmenšom silne spätá s príslušnými textami Andráda (porovnaj zoznam v prílohe). Tým sa, samozrejme, otázka prameňov všetkých Bajzových textov nevyriešila a zrejme sa oplatí ďalej pátrať v dobových nemeckých a českých zbierkach. To však bude musieť byť predmetom budúcej štúdie.

Referencie

- Aarne, A. Thompson, S. (1961). *The types of the folktale. A classification and bibliography* (2 doplnené vyd.). Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Amalfi, G. (1895). Eine Novellette des Vottiero in litterarischen und volkstümlichen Fassungen. *Zeitschrift für Volkskunde*, 5, 289-293.
- Andrád, S. (1789). *Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket íminnen amonnan vállogatva egybe-gyűtött és magyar nyelven kí-adott Andrád Sámuel I.* [Vtipné a zábavné krátke anekdoty. Tu a tam ich zozbieral a vydal v maďarčine Samuel Andrád]. Béts: b.v.
- Andrád, S. (1790). *Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Melyeket íminnen amonnan vállogatva egybe-gyűtött és magyar nyelven kí-adott Andrád Sámuel II.* [Vtipné a zábavné krátke anekdoty. Tu a tam ich zozbieral a vydal v maďarčine Samuel Andrád]. Béts: b.v.
- Baiza, J. I. (1795). *Weselé Učinkí, a Rečeňj, které k stráweňu trúchliwích hoďín Zebral, a widál Jos. Ign. Baiza. Farár Dolno-Dubowský.* W Trnawe: u Wáclawa Gelinka privil. Knihotláčara.
- Bajza, J. I. (1978). *Veselé príbehy a výroky* (J. Minárik, Red.). Bratislava: Tatran. (pôvodná práca vydaná 1795).
- Bajza, J. I. (2001). *Príhody a skúsenosti mládenca Reného.* Bratislava: Tatran. (pôvodná práca vydaná 1783-1785).
- Brtňanová, E. (2011). Anekdoty v Bajzovej knihe humoru. *Slovenská literatúra*, 58(3), 230-239.
- Democritus ridens.* (1770). Sive campus recreationum honestarum cum exorcismo melancholie. Presburg: Sumptibus Joann Doll Bibliopole.
- Gašparíková, V. (Ed.). (1981). *Ostrovtipné príbehy i veľiké cigánstva a žarty. Humor a satira v rozprávaniach slovenského ľudu.* Bratislava: Tatran.
- György, L. (1929). *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái* [Vtipné a veselé anekdoty Sámuela Andráda]. Cluj-Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság.
- ill [Kohút, J.]. (1895). Jos. Ign. Bajza a slovenské prebudenie. In R. F. Osvald (Ed.), *Tovaryšstvo. Sborník literárnych prác* 2. (s. 15-22). Ružomberok: Tlačou Kníhtlačiarne Karla Salvu.
- Kotvan, I. (1975). *Literárne dielo Jozefa Ignáca Bajzu.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Leščák, M. (1981). *Slovenské ľudové hádanky.* Bratislava: Tatran.
- Leščák, M. (2010). *Humoristické rozprávanie na Spiši (1962-1967). Pokus o výskum frekvencie výskytu.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Národopisná spoločnosť Slovenska, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.
- Liszka, J. (2024). Semmiségen nagy vár épül... Egy magyarul hallott tréfa nemzetközi hátteréhez [Na maličkosti sa stavia veľký hrad... Na margo medzinárodného pozadia anekdoty, ktorá zaznela v maďarčine]. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26(4), 17-44.
- Minárik, J. (1978). Bajzova kniha humoru. In J. I. Bajza, *Veselé príbehy a výroky* (s. 273-285). Bratislava: Tatran.
- Moser-Rath, E. (1959). *Das streitsüchtige Eheweib. Erzählformen des 17. Jahrhunderts zum Schwanktyp* ATh 1365. *Rheinische Jahrbuch für Volkskunde*, 10, 40-50.
- Moser-Rath, E. (1964). *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes.* Berlin: Walter De Gruyter & Co.
- Na veselé struně. (1971). Výbor z antického humoru (R. Hošek, P. Kucharský, Č. Vránek, Prekl.). Praha: Svoboda.
- Philogelos. (1968). *Der Lachfreund von Hierokles und Philagrios* (A. Thierfelder, Red.). München: Heimeran Verlag.

- Radváni, H. (1996). *Bibliografia tlači kníhtlačiarne Václava a Jána K. Jelínka v Trnave 1789-1841*. Martin: Matica slovenská.
- Thierfelder, A. (1968). Philogelos. In K. Ziegler (Ed.), *Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Supplementband S XI*. (s. 1062-1068). Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag.
- Uther, H.-J. (2004). *The types of international folktales: A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson. Part II: Tales of the stupid ogre, anecdotes and jokes, and formula tales*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, Academia Scientiarum Fennica.
- Uther, H.-J. (2015). *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis*. Münster, New York: Waxmann.
- Vade Mecum für lustige Leute. (11.7.2018). In Wikisource. Získané 25.1.2025, z https://de.wikisource.org/wiki/Vade_Mecum_f%C3%BCr_lustige_Leute
- Vade Mecum I. (1774). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.
- Vade Mecum II. (1776). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.
- Vade Mecum III. (1781). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.
- Vade Mecum IV. (1768). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.
- Vade Mecum V. (1775). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.
- Vade Mecum VI. (1775). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: k. n.
- Vade Mecum VII. (1777). Vade Mecum fuer lustige Leute enthaltend eine Sammlung angenehme Scherze, witziger Einfälle und spaßhafter kurzer Historien aus den besten Schriftstellern zusammengetragen. Berlin: bey August Mylius, Buchhaendler in der Bruederstraße.
- Vlček, J. (1897). K dejinám literatúry slovenskej I. Bernolák proti Bajzovi. *Slovenské pohľady*, 17, 561-568.
- Wiebel, B. (2008, október). *Das Vade Mecum für lustige Leute*. Münchenhausen-Bibliothek. Získané 25.1.2025, z https://www.gottfried-august-buerger-molmerswende.de/Wiebel_Das%20Vademecum_fuer_lustige_leute
- Žeňuchová, K. (2016a). Z archívnych prameňov a najnovších výskumov o J. I. Bajzovi. *Slavica Slovaca*, 51(1), 71-79.
- Žeňuchová, K. (2016b). Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom. In K. Žeňuchová (Ed.), *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte. 2. doplnené vydanie* (s. 79-96). Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.

Príloha

Tabuľka textových konkordancií medzi J. I. Bajzom, S. Andrádcom a *Vade Mecum*

Baiza (1795)	Andrád (1789, 1790)	Vade Mecum (1774 - 1777)
6. Diogenes cil' Strel'ca	1789: 159. Diogenes a' tzél eleibe áll	V: 114. Diogenes beym Ziel
9. Potok pregde	1789: 144. Várja a' víz' le-folyását	VIII: 242. Das grösste Bild der stupidesten Dummheit
20. Wítaz	1789: 198. Vitézsége egy katona Tisztnek	I: 132. Der Bravour eines Offiziers
38. Jd'i ti hore, a spad'ni do'le	1789: 93. Le-esik a' házról, és agyon üt mást	I: 129. Der getödtete Spanier
56. Pod'le Minerwi sowu malugú	1790: 15. Minerva mellé bagoly van festve	VIII: 97. Aus der Mythologie
57. Cicero	1790: 38. Cicero és egy 40. eszt. Dáma	–
58. Plášť za stol'icu Poslowi	1789: 6. Köppenyeg széke egy Követnek	VII: 262. Schnelle Besonnenheit
59. Seme'ec segícý, a dwa wogáci	1789: 13. Kender-vető paraszt és két Huszár	–
60. Gednooký, a hrbatý	1789: 19. Fél szemű és a' pupos hátú	–
61. Malá kuchi'na welké hospodárstwj	1789: 20. A' kis konyha nagy gazdaság	I: 18. Die gute Wirtschaft
62. Odsúde'ňj proti' muchám	1789: 29. Legyek gyilkosa	I: 32. Der Fliegentodtschlag
63. Kedi láska ustáwá?	1790: 41. Vén szerelem	VIII: 211. So würden sie alls sagen
64. Každímu swoga to'ľiko hláwa sluší	1789: 30. Kinek-kinek a' maga feje illik	–
66. Lakomý	1789: 123. A' fösvénynek istrangja	V: 165. Der bezahlte Strich
68. Mládý Pá'ni opice	1789: 47. 'A majom Urfiak	–
70. Kedi presta'neš hrať?	1790: 62. Mikor szünöl-meg játszodni?	I: 49. Das Spiel und die Liebe
71. Vzdicki proti'wno či'nila	1790: 63. A' vizzel szembe keresi feleségét	II: 16. Die widerspänstige Frau
72. Čo rozde'luge poétu od blázna?	1789: 52. Külömbőség egy Poéta 's egy bolond között.	–
73. Neni do Neba wedú'ca cesta	1789: 57. Nem egekbe vezérő út.	I: 67. Der Edelmann und der Geistliche
74. Lakomý ko'ňa merá	1789: 49. Méri a' lovat egy fösvény	I: 54. Der verschlagene Geizige
75. O blázníwích skutké'ch kniha	1789: 61. Esztelen tselekedetekről való könyv	I: 124. Das Buch der Thorheiten

76. Lońi lepšeg wec swú konal	1789: 62. Tavaly jobban tse-lekedett	–
77. Horúca kaša	1789: 66. Meleg pástétom	I: 80. Die heisse Pastete
78. Stariho čloweka čtnostĩ	1789: 74. A' vén ember Praerogativái	–
80. Nepredám gešte toho koňa	1790: 88. Nem adom-el a' lovat, mert ki tudja?	I: 164. Das Pferd, welches der Tod einer Frau verursachte
81. Osel w Žáka premeňený	1789: 46. Hogy változik a' szamár Deákká?	I: 43. Der Eseldieb
82. Nebuďe, čo bich gá móhel prehráť	1789: 89. Nem marad, a' mit el-veszessen	I: 126. Der Vater und Sohn.
89. Wislaný ke cťeňu Kráľa	1789: 91. A' Lángvedoki Deputatusok	I: 127. Die Deputirten von Languedoc
93. Ďáblowá dcéra	1790: 154. Az ördög leánya	III: 160. Des Teufels Töchter
94. Zabil predce otca	1790: 168. Nem attya gylkosa mert a' nem vólt attya	II: 189. In der Noth wird oft eine unangenehme Wahrheit bekannt
95. Pekelný horúcý dwog-zlatník	1789: 98. Az ördög meleg tallérja	V: 276. Der angeführte gewinnsüchtige Wirt
96. Čirné wlasý, bílé fúzy, a brada	1789: 97. Fejér szakáll és fekete haj	IV: 48. Ursache eines grauen Bartes
97. Né Felčíra, než tesara	1789: 79. Egy Tisztnek el-lövik a' lábát	I: 101. Der Seeoffizier
98. Klin klinem, lháńĩ lháńjm	1789: 87. Szeget szeggel, hazugságot hazugsággal	IV: 229. Man muss eine Lügen mit der andern vertreiben
107. Bodek nad i	1790: 179. Pont az i. felibe	–
110. Šumka	1789: 102. Sonkát eszik a' mátróz	I: 165. Der Matroze
111. Gak. Né	1789: 105. Ha. Nem	VIII: 109. Lakonische Antwort
112. Slepý se swítníkem	1789: 111. Egy vak a' lámpással	III: 23. Der Blinde mit einer Laterne
113. Koňa na wisokém strome hľedať	1789: 113. Varju fészekben találtatik-meg a' ló	V: 129. Wo man verlorenen Sachen suchet
114. Hwezdár čosi uhádnúl	1790: 189. Az Astrologus ki-találja, hogy a' Dáma nem gazdag	–
120. W lete sá buďem wíc sáńkuwať	1790: 204. A' jövő nyáron többet szánkáz	–
123. Druhý Samson	1789: 117. Második Sámson	I: 60. Der andere Simson
124. Sokrates	1789: 122. Socratesről rosszul szólanak	–
125. Stribernú ližicu w káwi wimáča	1789: 126. El-nyelettetik az ezüst kalán	–

128. Manželka chce biť knihú	1790: 210. Könyv szeretné lenni egy asszony...	II: 172. Die Frau ein Buch
130. Sedlo též, neb z drewa gest	1789: 127. A' Paraszt fás szamarával	III: 240. Der Bauer und Barbierer
132. Wúl li gest leňiwegšý, anebo žena?	1790: 251. Az ökör e res-tebb vagy az asszony?	IV: 58. Wer ist fauler als ein Ochs
134. Čo nagnowšého?	1790: 397. Nó hát mi az ujság? Éppen semmi sintsen	VI: Die vorbereiteten schlimmen Nachrichten
135. Nemáš giného místa?	1789: 271. Egy légy az I. Já-kób Király orrán	III: 85. Eine Fliege auf der Nase
138. O gak malý nosíček!	1789: 147. Jaj be nagy orr! jaj be kis orr!	III: 115. Das allemal übel abgel-aufene Urtheil eines Narren
140. Gaká bila w posled-ném kri	1790: 253. Az utolsó bo-korban csak olyan páltzát vágunk a' milyent kapunk	V: 41. Die unentschlüssige Schö-ne
141. Diogenes na twár wiplwal	1789: 148. Diogenes ábrá-zatra pök	II: 122. Der sonderbare Spuck-kasten
142. Kriwý Nemec pádel s koňa	1789: 150. Le-esik a' lóról a' sánta Frantzia	I: 150. Der lahme Reuter
143. Ge li wíceg, než gedeb Búh?	1789: 151. Hány Ísten va-gyon?	–
145. Gako mucha w mléce	1790: 265. Mint a' légy a' téjben	IV: 43. Die Fliege in der Butter-milch
146. Obed u lakomca	1790: 267. Hogy tud ebé-delni a' fösvenynél	IV: 259. Eine Wette die einen Geizhals um eine Mahlzeit bringt
148. Gako dušu swú miluge	1790: 283. Ugy szereti mint a' lelkét	II: 219. Der Weichling
149. Domicián	1789: 170. Domitianus ke-gyetlen vólt	VIII: 248. Vibius Cripus
150. Wégdēte predce	1789: 171. Bé fér a' kövér Abbás-is a' kapun	III: 83. Der dicke Bischof
151. Peter Cár w paróke	1789: 172. Péter Czár a' Dantzkai parókban	–
155. Radem mlúwtē	1789: 173. Rendre beszell-jetek	III: 21. Einer nach dem andern
156. Trn na nosi krádežní-kowi	1789: 176. Toll nő az orrán a' tolvajnak	VIII: 271. Das böse Gewissen
157. Dwogá gednoho obilā w gednem roku žaťba	1789: 182. Két aratás egy esztendőben	–
158. Zhorila z domem i manželka	1790: 250. El-égett házával a' felesége-is	IV: 18. Schlimm und auch nicht schlimm
159. Turek nesúďi o barwe-nég twári	1790: 284. Egy Török nem itél a' piross ortzáról	II: 233. Antwort des Türkischen Gesandten

160. K nohe žrida priwázal	1789: 181. Lábához köti a' tsikót	–
161. Geden kowač, a dwa kadłeci	1789: 188. Egy kovács és két takács	VII: 16. Ein Schmidt und drey Schneider
162. Pekarowi čápku wzal wogák	1789: 191. A' sütő fejből el-lopják a' sapkát	IX: 127. Der sagte es doch, daß er stehlen wollte
165. Zakázať misľiči	1790: 286. Meg-tiltani a' gondolkozást	III: 95. Das verbotene Denken
166. Nočný strážník	1789: 194. Egy éjtszakai strázsza	–
167. Plášte kradnúcý	1789: 199. Köpönyeg-lopó	–
168. Polácký kupec ze swím kočišem	1789: 206. Egy Lengyel kalmár kotsissával	V: 139. Der Selbstverrath
169. Spíwagícý šwec	1789: 211. Éneklő föltozó varga	III: 169. Der singende Schuflicker
170. Strážník wogák, a d'elo	1789: 215. A strázsza és az ágyú	IV: 17. Die schwäbische Schildwacht
171. Kdíž si tam bil-s, wic tam bilo blážnuw	1789: 220. Mikor ő ott vólt, több bolond vólt	VI: 107. Eine gute Antwort vielleicht von ohngefaehr
172. Od kteriho času zlé sú zrcadlá?	1790: 294. Miólta nem jók a' tükrök?	VI: 184. Die Abnahme der Künste
175. Pre čo weterný mlín žalár gest?	1789: 222. Miért tömletz egy szél-malom?	–
176. Wel'ká brána, malé Mesto	1789: 232. Nagy kapu 's kit-sin város	–
177. Odpočíwám gedíne, a zás buďem	1789: 252. Tsak ki-nyu-gossza magát, és ismét sir	–
178. Tri weci nelibi	1789: 223. Három dolgot nem szeret	V: 163. Die Wünsche
179. Ze žártu smrti smrt' nasleduwala	1789: 254. Egy nagy tréfából halál következett	I: 125. Ein großes Schrecken kann Kranke heilen, und Gesunde toedten
182. To sá mi nikdi nepri-hod'ilo	1789: 244. E' soha sem történék rajtam	VIII: 256. Solche Fälle sind selten
183. Násilné manželstw	1790: 320. Erőszakos házasság	II: 283. Die erzwungene Heyrath
186. Poslúcha muža na wi-deňj	1790: 329. Férfjének engedelmesked pro forma	VI: 30: Die Wirkungen einer lächerlichen Geschichte
190. Nikdi nevidel múdrég ženi	1790: 331. Soha nem látott okos asszonyt	IX: 63. Kinder und Narren sprechen die Wahrheit
191. Práwe dñes mám blážneňá deň	1789: 256. Épen ma van a' bolond napom	IV: 60. Viel Gegenwart des Geistes
192. Stidí sá, že nemocný nebil	1789: 257. Szégyenli, hogy beteg nem vólt	V: 94. Eine seltene Ursache zur Schaam

193. Ke stáňú, a uťekáňú nóh obuw	1789: 260. Állani és szaladni való saru	VII: 61. Die Schweizerschuhe
195. Za muža ítī	1790: 336. Férjhez-menni	–
196. Skoro stáwagích stratił peníze	1789: 268. A' jókor fel-költ el-vesztette pénzét	III: 42. Vorthail der Faulheit
198. Záwdanek dáwa na budúcé raňej	1790: 372. Elöre-is fizet felesége sebéért	I: 142. Der Mann der seine Frau schlug
199. Sokratesa w trpez-łiwosti Učitelé	1790: 352. Kitöl tanul Sokrates türedelmet?	–
200. Neni čudu, nebo ode mňa widěli	1789: 288. Nem tsuda, mert töllem láttá	III: 238. Der ungeschickte Laquay
201. Lakomý sá gedná o obesenj	1789: 286. Egy fösvény alkusz a' hóhérral	II: 13. Der Geitzige und der Scharfrichter
202. Slobodné psi a prigljené kamene	1789: 295. Szabad ebek, 's kötött kövek	–
207. Zdrawi budte! mňa nese	1789: 296. Adieu! engemet viszen	I: 235. Der vermeynte Teufel
209. Hádka	1790: 364. Három férfiak 's asszonyok a' vizen –	–
211. Do Sw. Gána wiwozí sneh	1789: 280. Szent János napig el-horja a' havat	–
215. Osle! wistúp z cesti	1789: 292. Szamár! állj-ki az utból	VI: 312. Alles was man verlangen konnte
216. Ostroha w záňádrú	1789: 131. Sarkantyu a' kebelében	IV: 50. Ein Schwabenstreich
217. Na ništ súcý	1789: 129. Semmire-kellők	II: 80. Antwort eines Candidaten
219. Lekáruw na Sweťe nagwíc	1789: 128. Orvos van a legtöbb	I: 175. Ein jeder will ein Arzney-verständiger seyn
220. Dlhoké sú ženské řeči	1790: 371. Hosszú az asszonyok beszéde	II: 7. Predigt von der Samaritanerin
221. Nedobrowolně trpiti	1789: 310. Nem kész akarva szenvedni	–
223. Wlasi, brada, a fúzi	1789: 294. Haj, szakáll, és bajussz	–
225. Na suchu sá učit' plíwaťi	1789: 285. Víz nélkül uszni tanulni	–
226. Ohňa dál strážnik	1789: 282. Tűzet ád a' strážsa	I: 220. Das Feuergeben
227. Ze sňehu sol' robiťi	1789: 277. Hóból sót tsinálni	IX: 18. Art, das Salz zu bereiten
228. Né ženi, než gazika gég sá bogi	1790: 376. Nem tölle, hanem a' nyelvéből fél	IV: 100. Nicht vor der Person, sondern vor Sache fürchtet man sich

230. Né cwičeľe, než drozdi	1790: 373. Nem fogoly-ma-dár hanem tsatsogó szajkó	V: 280. Der unglückliche Geburtstag
235. Prwe prepita nedwedá koža, nežli nedwed' zabitý	1789: 301. Előre el-adott medve bőr	II: 258. Die verkaufte Bärenhaut
236. Huncúti! dwa a dwa chodže	1789: 300. Huntzsutok! pá-roslag mennyetek	II: 171. Der Schulmeister und seine Schüler
237. Dobrá manželka wždicky werná	1790: 12. A' jó asszony mindig hiv	–
238. Wždicky gest gednaká tñ moga	1789: 279. Mindenkör egy az árnyékod	–
240. Gróf dobrý gest; ale Grófka!	1790: 14. A' Hertzeg jó ember, de a' Hertzegné –	VII: 111. Naivität eines Bauern
245. Až do odrobini celího zedli wlci	1789: 281. Mind egy falatig meg-ették a' farkasok	–
246. Slzá mu oči pre veľký dím	1790: 71. Könyvez a' szeme a' nagy füst miatt	IX: 206. Da war wahrhaftig die Frau Herr im Hause
247. Krádký meč gako múže biť podlúžen	1790: 37. A' rövid kard hogy nyulik-meg?	–
248. Lepšý gest člowek bez penéz, nežli peníze bez čloweka	1790: 23. Jobb az ember pénz nélkül, mint ez a' nélkül	–
250. Zahálčiwosť neni ro-bota	1789: 94. A' restség nem dolog	VI: 311. Recht sonderbar gewünscht
251. Pre čo má zelenú krew?	1789: 95. Miért zöld a vére?	VI: 238. Die erklärte Farbe
254. Od každég husi neberú míta	1790: 75. Nem minden lúdtól vesznek vámat	IX: 124. Nicht alle Gänse gehen Accise
255. Né gá, než manželka gest lítostí hodná	1790: 91. Kedvetlenebb a' Feleségem mint én	–
256. V maškare owlečená ženská	1790: 93. Maszkorás asszony	II: 34. Die Masque
257. Očné sklá kupuge sed-lák	1789: 101. Szem-üveget vásárol a' paraszt	II: 135. Die Brille
258. Menekrates Lekár Gu-piter	1789: 18. Orvos Menecrates Jupiter	–
259. Obráz gég, né ale gu chce wzíti za manželku	1790: 108. A' képit el-háza-sithatja, de –	V: 43. Das billige Erbieten
260. U prostred dwéch krčém Kríž	1789: 110. Két tsap-szék közt a' fészület	II: 18. Die beyden Wirtshäuser
261. Hrozba	1789: 115. Fenyegetés	VIII: 166. Starke Drohungen
262. Dum bláznuw, a Úradná česť	1789: 136. Bolond-ház, és a' Tanátsi rang	VII: 275. Die Beförderung
263. Po máli dále ugdeš	1789: 140. Lassan járá 's tovább haladsz	–

264. Malárowa, a twárna barwa	1790: 114. Egy kép-író és az ortza festő szín	VII: 131. Die hübsche Farbe
266. Mrtwý manžel ožil	1790: 89. Fel-támad meg-hólt férje	I: 262. Der von der Todten auferstandene
268. Gestli bi sá chcel ďábel ožeňiti	1790: 92. Ha az ördög meg-akarna házasodni –	–
269. Recht zum – Obrát' sá Kubko!	1789: 163. Recht zum – Fordulj Gyurka!	–
270. Dág dále zauchó	1789: 167. Add elébb a' pofot	–
271. Kamenná Metellusa hawran	1789: 175. A' Metellus kő hollója	–
272. Kartu hltá, abi wihral	1789: 179. Le-nyeli a' kártyát, hogy nyerjen	–
273. Sudce, a pacholek Mlinára obesený	1789: 178. A' Biró és a' mólnár szolgája fel-akasztatnak	–
274. Starost domu manželka má	1790: 94. Feleségemé a' ház dolga	II: 188. Etwas von der Haushaltung
280. Mnohorečný Archelau-sa Barwir	1789: 189. Archelaus tsát-sogó beretvássa	VI: 218. Eine neue Mode zu frisieren
281. Každodenné zanep-rázdneňj	1790: 130. Minden napi foglalatosság	I: 92. Die Chronik einer Woche
282. Skopa kradnúcího wogáka poznal bogtár	1789: 207. Az Őrüt lopó katonára reá ismér a' pakulár	–
288. Osluw do Úradu berú	1789: 71. A' Pap miért jár lovon?	I: 82. Der Priester und Richter
293. Misa gest teškého stráweňá	1789: 258. A' tál bajos emésztő	V: 254. Die schwer zu verdauende Speise
294. Klinec, a peníze pokradnúcý	1789: 276. Szeget lopó 's tallért lopó	VII: 267. Der Normann und der Gaskonier
295. Žák sá chce dát' wi-poťičkuwaťi za obed	1789: 284. Meg-akarja magát pofoztatni egy Deák az ebéd arrába	I: 181. Von einem Gasconier, welcher eine gute Mahlzeit genoß, ohne sie bezahlen zu dürfen
297. Wespasiána zalíbila gedna Paňi	1790: 156. Vespasiánusba szeret egy Dáma	–
298. Dwa pocestný sebe 4 míle cesti d'elá	1789: 253. Két szarándok eloszt 4. mértföldet	VIII: 173. Getheilte langer Weg
299. Za chrbtem šťastj	1789: 190. Háta megett a' Szerentse	–
300. Blázen, a Gawallír	1789: 193. Egy Bolond és a' Gavallér	II: 41. Der Hoffnarr Königs Jacobs des Ersten in Engelland
301. To wám o wás zrcadlá powedagú	1790: 138. Egy ifjat rágnak az asszonyok formájáért	IX: 31. Sie sahen die Balken in ihren eigenen Augen nicht

308. Cigán slaňinu kradnúcý	1789: 359. Viszont szallopás Czigány	–
315. Bez zvonuw zwoňeno bítí nemúže	1789: 204. Harang nélkül nem lehet harangozni.	–
317. Wel'ko, a málo-nosý	1789: 225. Egyik orr kergeti a' másikat	–
318. Zmerití dwanáť Paňi	1790: 218. Egybe veszteni a' Dámákat	–
319. Malár Lekárem žádá bítí	1789: 238. Egy Pictor Orvossá kíván lenni	–
320. Uši na nohách	1789: 76. Tyrannusnak lábán a' füle	I: 89. Der Tyrann Dionyssius und der Philosoph Aristippus
321. Pithágoras z učedelníkem swogim	1789: 31. Prothagorás és Evalthes	II: 271. Der nicht zu entscheidende Rechtshandel
323. Beznohího kamaráda nese	1789: 70 Paddy viszi lábatlan pajtássát	VIII: 110. Er traute bloss den Worten
329. Ze sna wikopá Ot-cowský poklad	1789: 302. Az álom ki-ásatja az apja kintsét	V: 111. Träume sind nicht zu verachten
331. Rohátý ďábel buďe s ňeho	1790: 257. Szarvas ördög leszen a' férje ezután	–
332. Gešte troge díték gedíne má	1790: 260. Még eddig tsak három gyermeke van	I: 106. Der wohl aufgenommene Verweiss
334. Superintendens z ne-nadála wizituge	1789: 308. Az Inspector véletlen visitál	IX: 69. Anwendung einer biblischen Stelle
335. Odpadla z husel' struna	1789: 312. Elesik a lant húrja	–
336. Gósue zastawil slunce	1789: 250: Jó'sué állította-meg a' napot	IV: 170. Seit wenn stehet die Sonne stille
337. Slepímu sá nawrátíl poklad	1789: 315. Vissza-kerül a' vak kintse	II: 20. Der treuer Gewatter
339. Lakomy tratí svoju spravodlivú vec	1789: 324. El-vesz egy summa 's a' gyémánt	–
340. Gako zadržal Lampsak Anaksimenes?	1789: 334. Lampsacust hogy tartja meg Anaximenes?	VIII: 134. Schneller Einfall
341. Dwa Mládenci losugú o wogáctwo	1789: 177. Sorsot huz a' két paraszt	–
342. Z mnohého zlého lepšie menšie	1790: 274. Sok rossz között a' kisebb jobb	I: 95. Die kleine Frau
343. Zaťmeňj slúnca	1790: 289. Nap fogyatkozása	IV: 125. Die Sonnenfinsterniss
344. Geden hore, druhý doľe	1789: 135. Egyik hág fel, a' másik száll-alá	VII: 174. Die zwey Minister

345. Sw. Pismo sebe wiklá-dagú	1789: 311. A' Szent Írást magyarázzák egy-másnak	VI: 11. Versuch in der exegetischen Theologie
347. Slúnečné hodíni zakri-té	1789: 350. Fedeles ár-nyék-óra	–
348. Welké, malé uši	1789: 353. Kitsin és nagy fül	II: 223. Von langen Ohren
349. Tak sá radugú, že wi-poweděti nemúžú	1789: 354. Ki nem mond-hatják kívánságokat	–
350. Ukradnúl cigáň slaňinu	1789: 359. Viszont szallo-nás Czigány	–
351. Kde sá rodí dwogoh-láwý orel?	1789: 369. Hol terem a' két-fejű sas?	I: 8. Das besondere Land
353. Nawrát mešec, a gá ti nawrátim ucho	1789: 380. Add az Uram erszényét 's ihol a füled	III: 183. Der Laquay, welcher seinen Herrn raechet
354. Dobrá radda přewozňikowi	1789: 376. Jó tanáts a' ré-vésznek	II: 154. Der Schiffer
356. Nespim gá každimu	1790: 380. Nem aluszom én minden embernek	I: 81. Die vergessene Verstellung
357. O widáwáňj zwona sá radděti	1790: 290. A' harangtól vár-ni tanátsat	IV: 158. In dieser Sache ist schwer zu rathen
366. Ďiw	1789: 386. Az egér rágja-el a' tsizmát.	–
367. Fagčeňj, od smrti zachránilo	1789: 384. Pardont nyer egy Pipás	VIII: 258. Man muss keinen Augenblick des Vergnügens versäumen
368. Na práwici blázen	1789: 391. Jobb-kéz felől a' bolond	–
369. Na koliko osóob má zakúriti	1789: 398. Hány személyre füttsön bé?	VII: 113. Der Marqueur
371. Welký Šándor, a Diomédés	1789: 366. N. Sándor és Diomedes	IV: 201. Eine sehr dreiste Entschuldigung
383. Chce li Zuchthaus?	1789: 309. Fenyi-ték-ház-beli Papság	–
385. Nechce pešý list něstí.		
442. Opilca swiňa hoľila	1789: 45. Vigyázz! hogy meg ne vágj	–
467. Heródésowa swiňa	1789: 165. Héródes disznaja	–

Čo sa deje za scénou? Prípadová štúdia prenosu tanečného prejavu vo folklórnom súbore

What happens behind the scenes?
Case study of the transmission of dance expression in the folklore
ensemble

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.03

Ján Dubravčák

Abstract

Dance expression can be understood as a form of communication that manifests mental representations in a specific cultural context. This type of symbolic communication embodies cognitive processes influenced by individual experiences and memory. In this article, I focus on the reproduction of dance expression in a selected folklore ensemble, interpreting the data through the lens of evolutionary anthropology. The field research was carried out from August 2023 to February 2024 within the chosen dance collective in Bratislava. I gathered ethnographic material through 16 semi-structured interviews and two participant observations during the rehearsals and performances of the addressed folklore group. In summary, the reproduction of dance might be categorised as a three-phase process: (1) simultaneous repetition (reproduction of the most legible movements), (2) detailed precision of movement (emphasis on the regional specificities of dance), and (3) automatization of movements at the implicit level of procedural memory. Actors of reproduction, when transmitting dance expression, adjust their behaviour to their representations of folk dance, which are conditioned by a specific cultural context. The fidelity of dance reproduction depends on the experts' ability to demonstrate dance motifs as well as to describe them verbally. On the other hand, novices through social interaction receive the mental representations that shape their dance expression.

Keywords

folklore ensemble, dance expressions, folk dance, mental representations, ostensive communication

Kľúčové slová

folklórny súbor, tanečné prejavy, ľudový tanec, mentálne reprezentácie, ostentívna komunikácia

Kontakt / Contact

Mgr. art. et Mgr. Ján Dubravčák, Katedra archeológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: dubravcak1@uniba.sk

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-4709-426X>

Ako citovať / How to cite

Dubravčák, J. (2025). Čo sa deje za scénou? Prípadová štúdia prenosu tanečného prejavu vo folklórnom súbore. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 64-83. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.03>

Tanec stelesňuje kognitívnu doménu jazyka.

Judith Lynne Hanna (2015: 26)

Úvod

Výskum ľudového tanca v kontexte folklórnych kolektívov na Slovensku má rozsiahle zastúpenie. Diskusie o činnosti, funkciách a prezentácii folklórnych súborov a skupín sú prítomné v odbornom diskurze od druhej polovice 20. storočia až po súčasnosť (napr. Babčáková, 2023; Blaho, 2014; Kysel, 2000; Leščák, 1972a, 1972 b, 1973a, 1973 b, 1976, 2007; Morongová, 2014; Zálešák, 1972, 1982 a mnohí ďalší). O živote v rámci folklórnych kolektívov a o tom, čo prežívajú ich členovia, ako tento špecifický typ sociálneho prostredia formuje ich pohľad na svet, sa doposiaľ vie veľmi málo (čiastočne Feinberg, 2016, 2018).

Zámerom tohto príspevku nie je poskytnúť ďalší folkloristický prehľad funkcií folklórnych kolektívov či vyjadrovať sa k spôsobom javiskovej štylizácie folklóru. Cieľom tohto textu je ukázať možnosť výskumu ľudového tanca z perspektívy evolučných koncepcií v kultúrnej antropológii. V tejto prípadovej štúdii sa venujem prenosu predstáv o ľudovom tanci v sociálnych rámcach vybraného folklórneho kolektívu. Zaujímajú ma procesy, ktoré sa odohrávajú v pozadí verejných aktivít vybranej sociálnej skupiny, najmä v interakcii jej členov. Pre túto prípadovú štúdiu som zúžil výskumný zámer do otázky: Čo v rámci prenosu tanečného prejavu považujú členovia vybraného folklórneho súboru za relevantné a ako tomu prispôbujú svoje správanie?

Prenos tanečného prejavu vo folklórnom kolektíve, ktorý sa prezentuje verejnými predstaveniami na scéne, je vo svojej podstate odlišný od prenosu ľudového tanca v jeho pôvodnej forme. Pod pojmom ľudový tanec sa rozumie druh folklórneho prejavu, ktorý jednotliví tvorcovia preberali, formovali a prostredníctvom improvizácie inovovali. Ide o synkretický druh umenia, ktorý spojením pohybu, hudby, piesne či slova predstavuje jednoliaty celok. Je súčasťou ďalších prejavov tradičnej ľudovej kultúry (odev, hry, divadlo a pod.) i odrazom lokálnych sociálnych noriem. Prenášal sa medzigeneračným tradovaním a účasťou na spoločenských (tanečných) príležitostiach. Šírenie ľudového tanca prebiehalo spontánne a podmienkou uchovávanía tanečného repertoáru bola kolektívna pamäť (Dúžek, 2000; Dúžek, Garaj, 2001).

Na rozdiel od spontánneho prenosu ľudového tanca v jeho pôvodnom prostredí, folklórne kolektívy predstavujú formu organizácie. Združujú ľudí s cieľom zachovávať a rôznou formou štylizácie prezentovať prejavy tradičnej ľudovej kultúry. Aktéri týchto kolektívov nepraktizujú ľudový tanec v jeho pôvodnej podobe v rámci lokálneho spoločenstva. Sú nositeľmi autorskej choreografie, teda istého tvorivého procesu (Nosál, 1984: 16), ktorý je inšpirovaný pôvodnou formou ľudového tanca a je prispôsobený podmienkam scénického stvárňovania. Tanečný prejav, ktorý sa prenáša spravidla na pravidelných nácvikoch, je odrazom predstáv autora či autorky o ľudovom tanci, ale aj reflektovaním jeho zámeru sprostredkovať myšlienku určitým spôsobom a v špecifickej javiskovej úprave.

Jednotlivé aspekty výskumu a interpretácie dát sú kategorizované do niekoľkých segmentov. V prvej časti príspevku ponúkam stručný prehľad prístupov výskumu tanečného prejavu na Slovensku. Ďalšie dve kapitoly obsahujú opis teoretických východísk a metodológie etnografického terénneho výskumu. V nich opisujem koncepcie, ktoré rámujú interpretáciu zozbieraného materiálu z perspektívy evolučnej antropológie. Posledné tri časti článku nadväzujú na spomenuté teoretické východiská s konkrétnymi empirickými dátami.

Stručný prehľad výskumov ľudového tanca na Slovensku

Od polovice 20. storočia vplývali na antropologické koncepcie rôzne teoretické a analytické prístupy, ktoré boli inšpirované metódami z lingvistiky. Ich vplyv je možno vidieť aj v podobe štrukturálnej analýzy ľudového tanca. Z takejto perspektívy je možné usporiadať tanečný prejav do hierarchicky zoradených zložiek: od jednoduchých komponentov (pohybová fáza, pohybový prvok, tanečný motív) až po komplexnejšie celky (motivický rad, tanečný diel). Tanec v takomto ponímaní obsahuje konkrétne pravidlá (gramatiku) a špecifické vyjadrovacie prostriedky (slovník) (pozri napr. Kaeppler, Dunin, 2007).

Emické skúmanie tanca a jeho štrukturálna analýza na Slovensku je výrazne inšpirovaná prístupom využívaným predovšetkým v Maďarsku. Tento prístup rozvíjali v niekoľkých desaťročiach etnochoreológovia György Martin a Ernő Pesovár (1961). Nadväzovali na doposiaľ zaužívaný funkcionalistický smer, ale aj na komparatívne historicko-geografické metódy súdobej folkloristiky (Felföldi, 2007: 155). Medzníkom v analytickom uchopení tanečného prejavu bol zápis tanca v podobe Labanovej kinetografie: systému znakov na zaznamenávanie a analýzu pohybu. Martin a Pesovár sa od 50. rokov 20. storočia v rozmedzí niekoľkých desaťročí snažili vytvoriť všeobecný analytický model na analýzu

a klasifikáciu pohybových štruktúr. Túto činnosť vykonávali v medzinárodnej spolupráci s organizáciou *International Folk Music Council*¹ (Felföldi, 2007: 159).

Podobný prístup štrukturálnej analýzy tanca je od druhej polovice 20. storočia využívaný aj na Slovensku. Spôsob slovného opisu tanečných motívov aplikovali František Poloczek a Jana Kovalčíková (1955), ktorí definovali statické polohy tela a držania tanečných partnerov, ale aj niekoľko základných tanečných motívov. V rovnakom období pracoval na zaznamenávaní a typologizovaní tanca Štefan Tóth (1952, 1959, 1968), ktorý sa podieľal aj na vypracovaní vlastného, avšak nedokončeného spôsobu grafického zaznamenávania pohybu (Krausová, 2023). O niečo neskôr svoj pohľad na štrukturálne zloženie a terminológiu slovenského ľudového tanca poskytol Cyril Zálešák (1956, 1964), na ktorého dopĺňujúco nadviazal Kliment Ondrejka (1975).

Ondrejkaova analýza tanca vychádza z rovnakého princípu, ktorý je využívaný v Maďarsku. Rozdiel je však v terminológii a v spôsobe zápisu tanečných motívov. Zatiaľ čo maďarskí vedci využívajú od 30. rokov 20. storočia Labanovu kinetografiu (Felföldi, 1999: 57), na Slovensku sa udomácnili pokusy o vytvorenie slovného zápisu pohybov (s výnimkou Tótha). Vzhľadom na širokú paletu tanečných motívov v slovenskom ľudovom tanci, ich variabilite či rôznorodosti pedagogických postupov vo folklórnych súboroch, sa žiadny z nich v praxi neetabloval. V pomenovaní pre konkrétne motívy pretrvávajú regionálne varianty.

V 70. a 80. rokoch minulého storočia sa záujem o ľudový tanec niesol v súdobej snahe kartograficky zachytiť prejavy tradičnej ľudovej kultúry. To bolo súčasťou rozsiahleho projektu, ktorý vyvrcholil publikovaním *Etnografického atlasu Slovenska* v roku 1990 (Dúžek, 1990). Na prelome storočí vyšla aj rozsiahla ucelená publikácia *Slovenské ľudové tance a hudba na sklonku 20. storočia* (Dúžek, Garaj, 2001).

Rôzne analytické prístupy (pozri napr. Giurchescu, Kröschlová, 2007; Krausová, 2014), spôsob zápisu pohybov a dokumentácia ľudového tanca vo vyššie uvedených publikáciách vyústili do snahy o vytvorenie univerzálnych typologických skupín ľudového pohybového umenia. Tie sa vo svojej podstate líšia: kategorizujú tanec podľa formy tanca, pohlavia či veku účastníkov (Dúžek, Garaj, 2001; Kovalčíková, Poloczek, 1955); funkcie (Zálešák, 1964); alebo podľa jeho historického vývoja (Martin, 1968; Tóth, 1968). Ani v 21. storočí však neexistuje odborný konsenzus v ich využívaní. Tu možno ako paralelu uviesť prácu amerického folkloristu Dana Ben-Amosa z roku 1992 a jeho konštatovanie, že: „žánre sú kategórie folklórneho diskurzu, ktoré sú závislé od kultúry, a preto nemôžu byť univerzálne“ (Ben-Amos, 1992: 23).

Samotná dokumentácia tanečných prejavov je ovplyvnená evokovanými tanečnými príležitosťami, osobou výskumníka (Dúžek, 1981), technickým vybavením (Slivka, 1988), interpretačnými schopnosťami tanečníkov v konkrétnom čase zaznamenávania a pod. (Gremlicová, 2004). V 21. storočí je však etnochoreologická činnosť úzko spojená s dokumentáciou repertoáru lokálnych folklórnych skupín.

¹ Od roku 1981 je organizácia premenovaná na International Council for Traditions of Music (ICTM) a od augusta 2023 nesie rozšírený názov International Council for Traditions of Music and Dance (ICTMD) (bližšie pozri ICTMD, 2010-2025).

Dôraz pri spracovávaní folklórneho materiálu sa kladie na dodržiavanie štruktúry tanca v súvislosti s rôznymi kultúrnymi kontextami, tzv. ekológiou tanca. Tá by mala byť reflektovaná v jednotlivých interpretačných prejavoch, a to najmä s odkazom na pedagogický proces pri výučbe ľudového tanca (Babčáková, 2015, 2020).

Pre rôzne spôsoby tanečného prejavu sa používajú rozdielne metodické postupy: od výučby improvizácie (Dubravčák, 2023; Krausová, 2011; Marišler, 2013, 2014, 2015), cez rôzne techniky, napríklad konštruktívnu pedagogiku (Lévai, 2018), Molnárovu techniku (Ónodi, Bachratá, 2023) až po snahy o unifikáciu tréningovej jednotky slovenského ľudového tanca. Niektoré z uvedených techník (prevažne Lévai, 2018) sa etablovali v praxi niektorých folklórnych súborov prostredníctvom cyklických školení pod záštitou osvetových stredísk (Babčáková, 2023: 46-50). Spomenuté metodické postupy sa v praxi folklórnych súborov líšia podľa potrieb daných kolektívov, ktoré prevažne vedú ich bývalí členovia.

Vyššie uvedené práce sa priamo i nepriamo odvolávali na štrukturálnu analýzu, ktorá sa dodnes používa na Slovensku ako model pre štúdium i výučbu tanca, a to napriek jej nedostatkom. Takáto segmentácia je síce analyticky uchopiteľná, ale neodpovedá na otázky, akým spôsobom na pohyb vplyva sociálne prostredie či aké procesy prebiehajú na implicitnej úrovni interpretácie tanečného prejavu. Podľa maďarského etnochoreológa Jánosa Fügediho by štrukturálna analýza tanečných komponentov mala zvažovať nielen ich časový sled, ale zároveň aj simultánnosť jednotlivých pohybov. Pohyby môžu mať rôzne štrukturálne časti, ale len ich vzájomné spojenie a súbežná interpretácia v určitom čase a priestore vystihuje ich význam a obsah. Obsahovú analýzu tanca opisuje ako spôsob, ktorý „môže vrhnúť svetlo na proces tvorby tanečných motívov a môže odhaliť priestorové kontexty, mechanizmy kreatívneho ‚myslenia‘ v tradičnom ľudovom tanci“ (Fügedi, 2019: 310). V zahraničnom výskume tanečného prejavu sa čoraz viac objavuje prepojenie mysle a pohybu v interakcii s prostredím.

Evolučná synergia tela, mysle a prostredia

V evolučnej perspektíve sa zdôrazňuje premisa o tom, že telo a myseľ sú v synergickom prepojení s okolitým prostredím (Barret, 2011). Pohyb je v tomto kontexte vnímaný ako evolučne vyvinutá forma zdieľania významov (Dunbar, 2009; Hanna, 1979a; Laland a kol., 2016; Lang a kol., 2017), ktoré sú dešifrovateľné výlučne medzi členmi konkrétnej sociálnej skupiny (Hanna, 1979 b; Minton, Faber, 2016). Jednotliví bádatelia vychádzajú z predpokladu o implicitných kognitívnych procesoch, ktoré ovplyvňujú správanie jednotlivca (napr. Batson, Wilson, 2014; Hanna, 2015; Minton, Faber, 2016; Savrami, 2017). Do úvahy sa berie aj to, že pohyb človeka je tvorený špecifickými kultúrnymi, historickými i geografickými faktormi. Ľudia kontrolujú pohyb v čase a priestore, ale táto činnosť je podporená implicitnými odpoveďami mysle na stimuly z vonkajšieho prostredia (Savrami, 2017: 284).

Zozbieraný etnografický materiál ilustrujem na vyššie uvedených teoretických rámcoch. Pri interpretácii dát sa opieram o konkrétne koncepcie, ktorými sú: (1) imitácia a inovácia v kontexte kultúrneho učenia, (2) ostenzívne prejavy vo vzťahu expert a žiak, či (3) pamäť.

Imitácia funguje v dvoch vzájomne podmienených rovinách. Prvá, mechanická imitácia súvisí s motorickým aspektom správania. V rámci nej sa prenášajú konkrétne gestá a po-

hyby. Pri druhej rovine, tzv. funkčnej imitácii, si ľudia osvojujú hodnoty, postoje a presvedčenia prítomné v určitej sociálnej skupine (Tamariz, 2019). Imitácia v kontexte kultúrneho učenia súvisí s inováciou. Imitáciu a inováciu nie je možné oddeliť. V tandeme týchto dvoch konceptov môžeme hovoriť o kumulatívnom kultúrnom učení – jednotlivé inovácie sa postupne tvoria a včleňujú do repertoáru zručností a vedomostí sociálnej skupiny (Legare, Nielsen, 2015: 689).

Aktérov prenosu je možné kategorizovať do dvoch skupín: experti a žiaci. Experti prispôbujú svoje správanie tak, aby upriamili pozornosť žiakov na tie aspekty, ktoré sú v danom kultúrnom kontexte považované za relevantné (Sugiyama, 2021). Prostriedkom na upriamenie pozornosti sú tzv. ostenzívne prejavy (Csibra, Gergely, 2009). Tie je možné chápať ako verbálne i neverbálne signály, ktorými experti explicitne zdôrazňujú určité aspekty v prenose tanečného prejavu. Na konkrétne prvky prenášaného materiálu môžu experti poukazovať gestami a pohybom (ukázanie, spomalenie, zdôraznenie), očným kontaktom, mimikou, zvýšeným hlasom alebo deiktickými výrazmi (toto, tu, teraz a pod.).

Prím v kontexte kultúrneho učenia hrá pamäť, lebo nielenže informácie ukladá, ale zároveň ich aj upravuje a stojí na pozadí ich verejnej prezentácie. Dlhodobá pamäť funguje na dvoch vzájomne prepojených úrovniach – implicitnej a explicitnej. Na implicitnej úrovni pracujú tri systémy. Prvým je procedurálna pamäť, ktorá súvisí s ovládaním nadobudnutých kognitívnych i mechanických zručností. Procedurálne spomienky umožňujú vykonávať také činnosti, ktoré si väčšinou pri ich priebehu neuvedomujeme. Príkladom môže byť chôdza, alebo aj čítanie. Druhým systémom v rámci implicitnej úrovne je perceptuálna pamäť. Tá nám umožňuje rozoznať objekty a vnemy z okolia bez toho, aby sme ich museli explicitne kognitívne spracovať. Ide o rozoznávanie tvárí, zvukov, hlasov, ale aj pachov či chutí. Napokon, tretím dlhodobým implicitným systémom pamäte je tzv. priming. Funguje na princípe spracovávaní informácií tak, že pokiaľ je človek vystavený nejakému externému podnetu, v prípade jeho opakovania naňho reaguje bez toho, aby vedel prečo (Tulving, 1987).

Explicitná úroveň pamäte je prostriedkom na vybavovanie si spomienok zo života a poznatkov o svete dvojakým spôsobom: (1) sémantická pamäť ukladá všeobecné informácie o svete, ktoré človek počas svojho života nadobudne. V podstate ide o úložisko vedomostí, významov i konceptuálnych faktov o svete (Schendan, 2012); (2) epizodická pamäť spracováva osobné zážitky a skúsenosti z minulosti a je úzko prepojená s naratívny procesmi (Tulving, 2001).

Metodológia a obmedzenia výskumu

Terénny výskum som uskutočnil v časovom rozmedzí od augusta 2023 do februára 2024 vo vybranom folklórnom súbore v Bratislave. Počas tohto obdobia som vykonal 16 polo-štruktúrovaných etnografických interview s priemernou dĺžkou 90 minút a dve zúčastnené pozorovania: jedno na nácviku a druhé na verejnom predstavení. Vekové zloženie účastníkov výskumu je v rozmedzí 18 až 30 rokov; vzorka je rodovo vyvážená (osem mužov a osem žien); a je zastúpená prevažne študentstvom a absolventami i absolventkami vysokých škôl.

Na začiatku som prostredníctvom oficiálne zverejneného kontaktu oslovil vedenie súboru na získanie súhlasu vykonávať etnografický výskum. Po prvotnom prieskume a schvá-

lení vykonávania výskumu som získal kontakt na jednu aktívnu členku, ktorá mi následne sprostredkovala ďalších respondentov a respondentky atď. Vzhľadom na moju angažovanosť vo folklórnom hnutí, o ktorej píšem nižšie, som sa zámerne snažil vybrať takú skupinu ľudí, v ktorej som pred začatím výskumu nemal žiadnu priamu sociálnu väzbu.

Vzorku účastníkov výskumu rozdeľujem na dve skupiny:

1. Žiak (emic: mladý) – aktívny tanečník/tanečnica súboru, ktorý/á na základe sociálnych faktorov nie je kompetentný/á cielene prenášať tanečný prejav.
2. Expert (emic: starý) – kvalifikovaný jednotlivec v kolektíve (v zmysle poverený vyučovať na základe svojich skúseností), ktorý v rámci sociálnej skupiny môže zabezpečovať prenos tanečného prejavu.²

Diferenciácia medzi kategóriami expert/žiak je arbitrárna v závislosti od sociálneho a kultúrneho kontextu. Jeden člen môže byť súčasne žiak aj expert, a to od okolností, v ktorých sa práve nachádza. Jednotlivých respondentov a respondentky klasifikujem do daných kategórií na základe ich deklarovanej príslušnosti k jednej alebo druhej skupine. Všetci účastníci výskumu boli v čase jeho vykonávania aktívnymi interpretmi a interpretkami – neboli klasifikovaní ako vedenie súboru alebo ako oficiálni pedagógovia či pedagogičky. Nikto z výskumnej vzorky nedeklaroval akékoľvek vzdelanie v oblasti tanečnej pedagogiky či etnochoreológie.

Pri vykonávaní etnografického výskumu som sa riadil zásadami *Etického kódexu Národopisnej spoločnosti Slovenska* (NSS, 2017). Respondentov a respondentky som pred začatím rozhovoru oboznámil s témami a cieľom výskumu, s možnosťou kedykoľvek odstúpiť z výskumu, s nahrávaním rozhovoru, ale taktiež aj s formou pseudonymizácie a spracovávaním ich osobných údajov. Pri demonštrovaní konkrétnych výpovedí používam fiktívne mená s číselným údajom o dĺžke pôsobenia v konkrétnom súbore (napr.: Urban_08). Dôležitou súčasťou stretnutí bolo zvukové zaznamenanie súhlasu účastníkov výskumu so všetkými vyššie uvedenými okolnosťami. Všetci boli oslovení na základe vyjadrenia ich dobrovoľnej účasti na výskume.

Priebeh výskumu ovplyvňovalo niekoľko faktorov. Jedno z obmedzení výskumu súvisí s rôznym druhom skreslení vo výpovediach, ako aj vo vnímaní informácií, a to jednak na strane respondentov a respondentiek, ale aj na mojej strane. Vybraní účastníci výskumu ma nevnímali ako člena katedry FiF UK, ale ako tanečného pedagóga či interpreta. To mi bolo niekoľkokrát implicitne i explicitne naznačené (napríklad výrokmi typu: „u nás to nie je ako vo vašom kolektíve, že...“ a pod.).

Moja vlastná angažovanosť v problematike výskumu sa mohla preniesť aj do spôsobu kladenia otázok. Na niektoré relevantné javy som sa možno ani nespýtal, lebo som ich považoval za samozrejmé. Nielen pýtanie sa, ale aj rôzne neverbálne signály (prikývnutie, pohľad, poklepanie po stole a pod.) pri rozhovoroch mohli ovplyvniť výpovede respondentov a respondentiek. Na výpovede mohlo vplývať aj uvedomenie si, že výroky respondentov a respondentiek budú zverejnené. Aj keď mená a výpovede sú anonymizované (a všetci boli o tom patrične oboznámení), dotyční sa môžu v rámci skupiny identifikovať.

² Pri interpretácii dát používam aj emické (mladý/starý) aj etické (žiak/expert) pojmy ako synonymá kvôli štylistickej variabilite.

Prepisy rozhovorov a opis zúčastneného pozorovania som analyzoval indukčnou obsahovou analýzou pomocou softvéru Atlas.ti. Materiál som kódoval deskriptívnymi termínmi respondentov a respondentiek podľa tém, ktoré zozbierané dáta obsahovali. Jednotlivé kódy som podľa ich významu následne zlučoval do vyšších celkov. V nasledujúcej tabuľke demonštrujem desať strešných skupín vyplývajúcich z obsahovej analýzy a príslušný počet kódov, ktoré každá skupina obsahuje (pozri tabuľku č. 1).

Strešné skupiny	Počet kódov v skupinách
Ostenzívne prejavy	18
Expert	17
Prenos tan. prejavu	14
Skupina	12
Pocity	11
Predstavenie	9
Imitácia	9
Ľudový tanec	9
Motivácia	8
Žiak	5

Tab. 1

Strešné skupiny termínov z obsahovej analýzy s príslušným počtom zahrnutých kódov
Zdroj: súkromný archív autora

„Ukáže, čo si predstavuje“

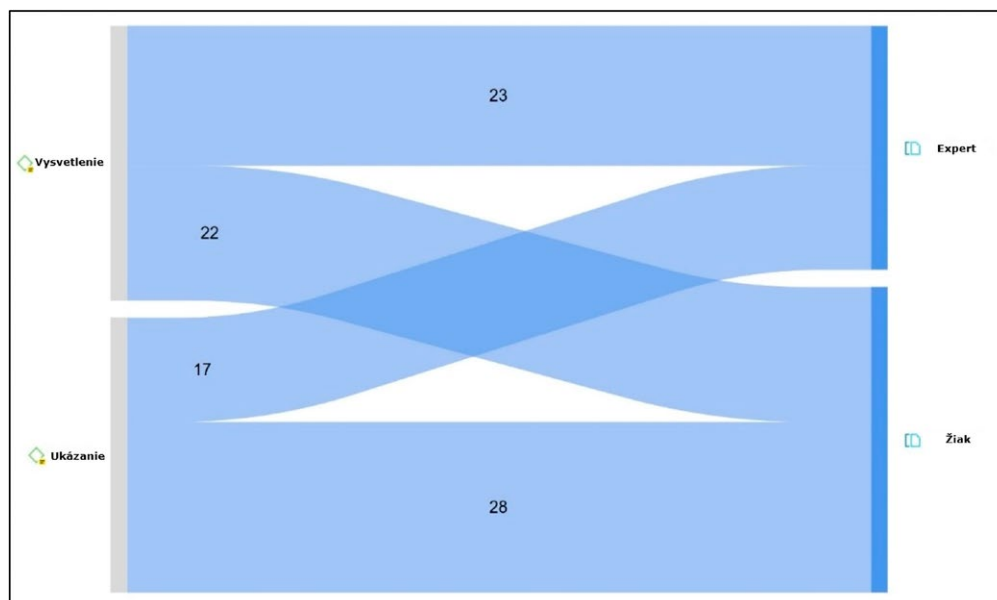
Z analýzy dát vyplýva, že zásadnými kategóriami pri prenose tanečného prejavu a reprezentácií o ňom je „ukázanie“ a „vysvetlenie“ pohybov. Respondenti a respondentky v každom rozhovore deklarovali ich prepojenosť, aj keď ju nevyjadrili explicitne. Odkazovali nielen na vizuálny vnem, ale aj na pochopenie konkrétnych pohybov. Zdôrazňovali to experti i žiaci.

V procese prenášania tanečného prejavu expert demonštruje svoju predstavu o tanečných motívoch, ktorú prenáša do zmien polôh tela v čase a priestore. Žiak toto správanie sleduje, kopíruje a modifikuje podľa vlastných skúseností. Na tento proces vizualizácie odkazovali všetci respondenti a respondentky, ako to napríklad opísala Tamara:

Väčšinou nám [vedúci – pozn. JD] ukázal niečo, čo si akože predstavuje, my sme sa to snažili zopakovať (...) lebo sú aj také, že z videí sa učiť alebo tak, ale pre mňa je vždy najviac, keď mi niekto stojí chrbtom [zdôraznila – pozn. JD] a mi to priamo ukáže, tak to mi dá oveľa viac, ako keď si desaťkrát pozriem video. Že proste, že môžem priamo zopakovať tie prvky rovno za tou osobou.

JD: Prečo si tak zdôraznila, aby ti pri tom niekto stál chrbtom?

Žeby som to priamo akože videla, že ktorá noha ktorá, že ako keby si to vedieť priamo predstaviť, že ako to proste má vyzeráť, že sa to dá ako keby porovnať, priamo. (Tamara_08)

Obr. 1

Vizualizácia pomeru kódov „vysvetlenie“ a „ukázanie“ v súvislosti s deklaráciami expertov a žiakov
Zdroj: súkromný archív autora

Pri prenose pohybov je v danom kultúrnom kontexte prítomná spoločná predstava o úmysloch jednotlivca, ktorý fyzicky demonštruje svoje predstavy. Členovia skupiny sa delia o svoje zámery medzi sebou. Pochopenie zámerov ostatných je nevyhnutnosťou komunikácie a vytvárania spoločných činností. Snaha kooperovať a koordinovať svoje správanie s ostatnými je ústrednou motiváciou k podeleniu sa o informácie. Predpokladanie mentálnych stavov druhých ľudí je stavebným kameňom interakcie s cieľom spolupracovať. Pre efektívnu kooperáciu je potrebný istý komunikačný systém. V sieti sociálnych interakcií medzi ľuďmi sa ako kompas v štruktúre komunikácie adaptoval jazyk. S narastajúcou sociálnou skupinou rastú aj požiadavky na utužovanie medziľudských vzťahov (Tomasello, 2020). Opäť sa tak zdôrazňuje prepojenie medzi predstavou o tanci a fyzickým demonštrovaním, ako to napríklad pomenoval Dobroslav:

Vybavíme si s nimi [mladými – pozn. JD] osobitne tréningy a snažíme sa im ukázať a ich naučiť v podstate to, ako to my chápeme. (Dobroslav_10)

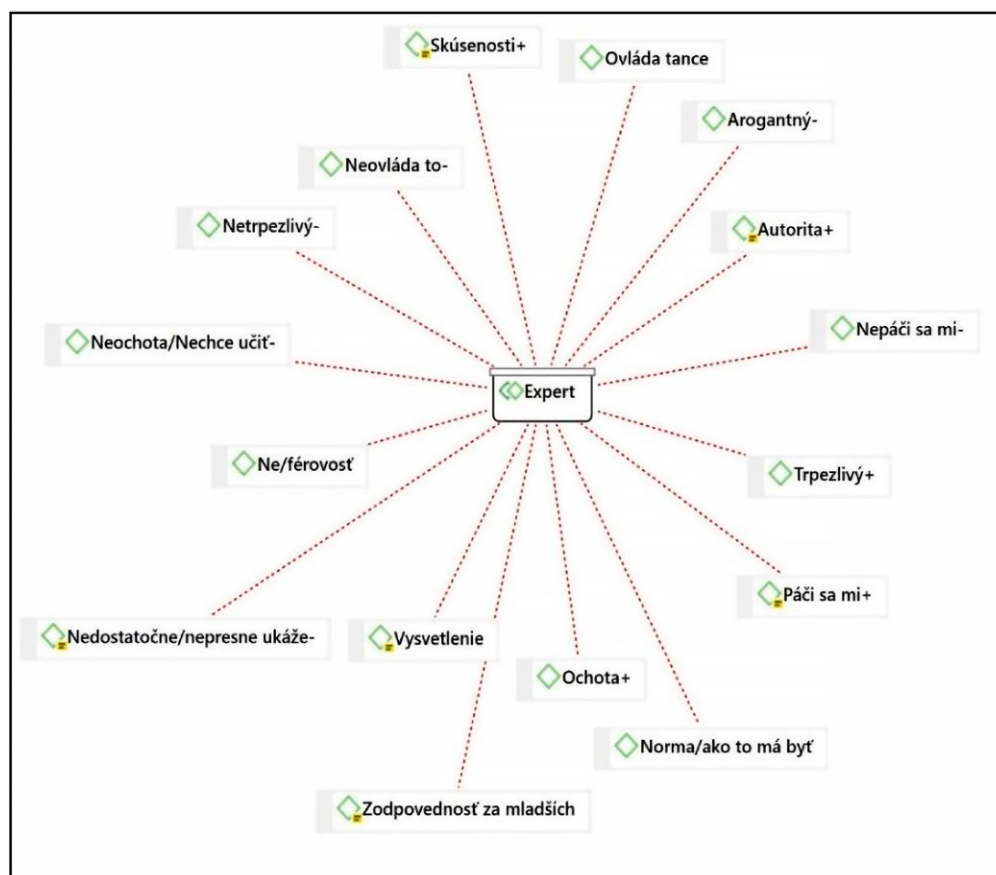
Samotné pozorovanie je možné klasifikovať na dva základné druhy. Prvé pozorovanie je pasívne, počas ktorého interpreti mechanicky kopírujú pohyb. Tento proces sa deje na implicitnej úrovni uvažovania. Ďalšie je aktívne, pri ktorom tanečníci explicitne analyzujú detaily, štruktúru či význam pohybu (Minton, Faber, 2016: 23-26). Počas zúčastneného pozorovania mladší tanečníci pri sledovaní staršieho člena súboru súčasne kopírovali jeho pohyby. Pozorovanie a simultánne opakovanie pohybov odkazuje na systém zrkadlových

neurónov, ktorý sa podieľa na schopnosti napodobňovať správanie druhých ľudí (Hašto, Hrubý, 2013: 48). Tie sa zapájajú nielen pri vykonávaní pohybu, ale aj pri jeho sledovaní. Dôležité je, aby pohyby, ktoré následne žiaci imitujú, boli dostatočne znázornené a čitateľné (Tamariz, 2019: 52). Veľmi odľahčene a s humorom to deklaroval respondent Samuel:

Akože s jedným tanečníkom rád takto robím, lebo ako povedal kamarát, že má veľké nohy a ľahko to vidno, že aké tance robí, lebo má dva metre. (Samuel_02)

Diferenciáciu aktívneho a pasívneho pozorovania deklarovali účastníci výskumu v súvislosti s rozdielmi v rýchlosti zapamätávania a osvojovania si tanečného prejavu. Na jednej strane boli interpreti, ktorí kopírovali pohyb priamo a na druhej strane tí, ktorí si demonštrované tanečné motívy a kombinácie museli podrobnejšie analyzovať. Tento princíp na svojej vlastnej skúsenosti pomenovala respondentka Estera:

Ja to neviem, že niekto to urobí a ja to hneď proste viem čo, kde, kedy, ako. Ja som si to na začiatku tak odpočítala alebo som len tak úplne kukala, že teraz krčí kolená takto, takto a takto. Potom som to urobila, a potom to už prišlo samo. Už som si nemusela počítat, ale zo začiatku, keď som sa učila, tak som si to musela počítat. (Ester_05)

Obr. 2
Kódy v strešnej kategórii „expert“
Zdroj: súkromný archív autora

Účastníci výskumu počas rozhovorov odpovedali na otázky, ktoré sa týkali na jednej strane pozitívnych vlastností experta, ale na druhej strane jeho negatívnych atribútov (napr.: čo by ne/mal ten človek mať, aby si sa od neho ne/chcel učiť?). Na vizualizácii nižšie je možné vidieť všetky deklarované atribúty experta. Kladný alebo záporný znak za kódom demonštruje pozitívnu alebo negatívnu vlastnosť z pohľadu respondentov a respondentiek. Najfrekvencovanejšími kódmi bola „zodpovednosť za mladších“ a „skúsenosti“.

Verbálny prejav počas transmisie tanečného prejavu je pre respondentov a respondentky rovnako dôležitý aspekt, ako priama demonštrácia fyzického pohybu. Jedna z vlastností experta, ktorá je u žiakov cenená, je schopnosť opísať nielen pohyb ako taký, ale aj chyby v tanečnom prejave žiakov. Respondentka Božena opísala situáciu, kedy verbálny prejav expertky bol pre ňu zásadnejší ako samotné fyzické predvedenie:

Ja som sa snažila, že neotravovať stále tú jednu babu, aby som sa jej nesprotivila. Tak ja som sa snažila to proste strieďať. Ale až tak po čase som zistila, že napríklad niektoré baby sa mi veľmi páčia ako tancujú, ale až tak mi nevyhovovalo ako mi to potom posúvali. Napríklad niektoré aj také baby, čo sa mi vôbec nepáčilo ako tancovali, tak ony to vedeli oveľa lepšie podať. Takže, keď som vedela, že ona vie kroky, tak som vedela, že tento prejav sa mi nepáči, ale kroky mi povie, ako sú. Tak som proste išla aj za ňou. (Božena_13)

Prenos pohybu interpreti filtrujú individuálnymi skúsenosťami. To, na čo sa tanečník pri sledovaní a simultánnom opakovaní zameria, súvisí s vnímaním jednotlivých aspektov správania. Jeden interpret sa môže sústrediť na prácu s rukami, druhý môže pozorovať zmeny v priestore (Minton, Faber, 2016: 25). Príkladom je situácia zo zúčastneného pozorovania, keď sa tanečník „sústredil na ruky“, zatiaľ čo starší interpret ho upozornil najmä na prácu s nohami, ktorá bola v tom momente preňho relevantná.

„Vedia lepšie porozumieť tomu, čo už zažili“

Minulá skúsenosť je podstatným faktorom pri osvojovaní tanečného prejavu. Podľa teórie relevancie (Sperber, Wilson, 1986) je informácia relevantná, pokiaľ spôsobuje tzv. kognitívny efekt. To znamená, že výsledkom zaregistrovanej správy je buď prijatie nových, alebo odmietnutie starých presvedčení. Aby sa tento proces udial, je potrebné isté kognitívne úsilie. Čím je úsilie väčšie, tým je zapamätanie informácie náročnejšie. Na druhú stranu, pokiaľ prijímané správy vyhovujú vstupným podmienkam toho, kto ju registruje, je úsilie menšie a informácia ľahšie zapamätateľná. Implicitná prítomnosť tohto javu bola prítomná počas rozhovorov i v rámci zúčastneného pozorovania. Verbalizovať ju dokázal respondent Dobroslav:

JD: Aké sú tie najčastejšie chyby?

Ja si myslím, že je to dosť individuálne hlavne od toho, že akú majú skúsenosť s tancom, podľa toho z akého súboru prišli. V podstate ako keby vedia lepšie porozumieť tancom, ktoré sú bližšie tomu, čo už zažili samozrejme. Častejšie sa robia chyby v tom, čo je úplne nové. (Dobroslav_10)

Respondenti a respondentky, ktorí sa v rámci kategorizácie v súbore označili ako „mladí“, opisovali jav, kedy nebola predchádzajúca skúsenosť dostatočná. Nevedeli presne pomenovať, prečo danému tancu nerozumejú. Najbližšie k takejto situácii bol svojím opisom respondent Samuel:

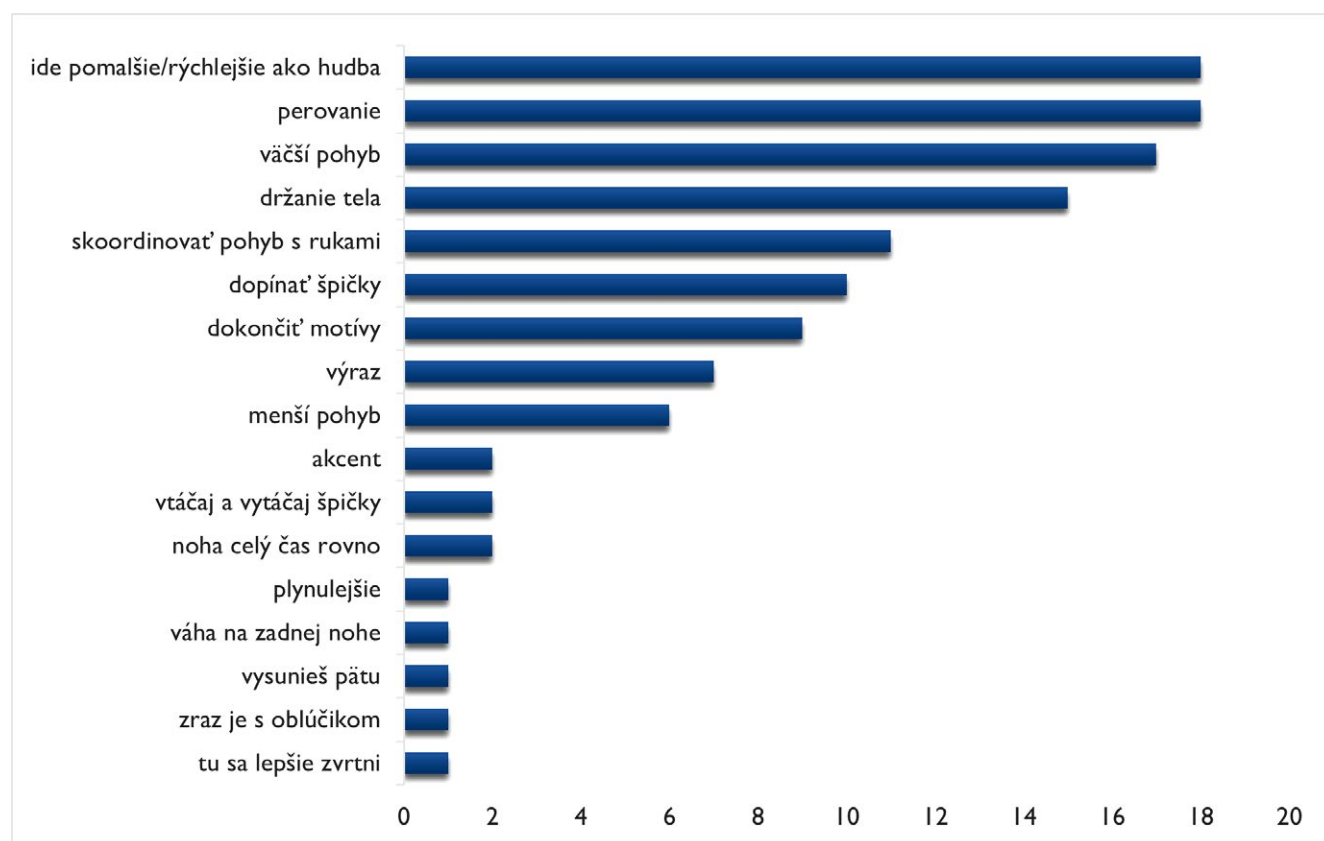
JD: Čo je pre teba ťažké na tom tanci?

Neviem, nesedí mi ten región, ťažko sa mi to celkovo učilo. Neviem, nesadlo mi to.

JD: Ako to myslíš?

Neviem, celkovo jednak aj v detskom súbore sme nikdy nemali z nejakej takej oblasti také tance, takže to bolo pre mňa niečo úplne nové. A neviem... aj to, že je tam úplne iný ten charakter toho tanca ako u ostatných a nejak mi to nebolo vysvetlené. Neviem ani prečo, ale fakt mi to robí najväčší problém sa to naučiť. Neviem sa nejak nájsť v tom regióne. (Samuel_02)

Efektivita pri prenášaní tanečného materiálu stúpa, pokiaľ sa nový obsah prepája s tým, čo už je žiakom známe. Úlohou expertov je, aby tieto prepojenia dostatočne zdôraznili (Minton, Faber, 2016: 43). Explicitné upriamenie pozornosti na to, čo experti považujú

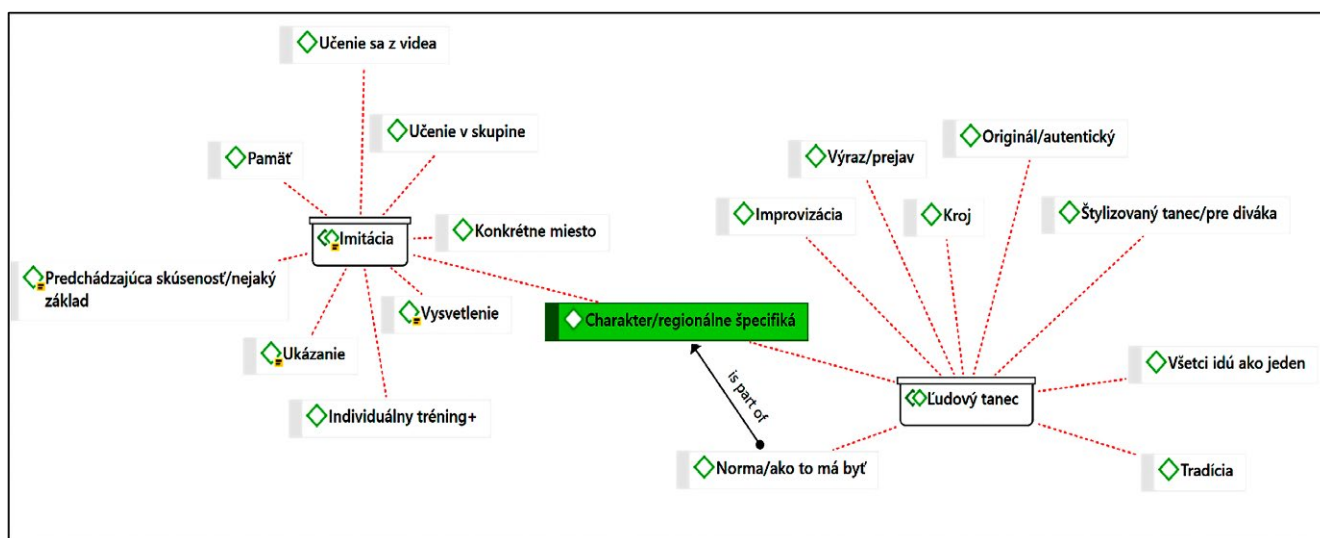
Obr. 3

Prehľad aspektov ľudového tanca, ktoré respondenti a respondentky pri prenose pohybu explicitne pomenovali a zdôraznili
Zdroj: súkromný archív autora

za relevantné, sa deje prostredníctvom priameho pomenovania alebo zdôraznenia počas transmisie. Respondentka Božena, ktorá je v súbore už 13 rokov, to opisuje takto:

Snažím sa to ukázať, že ty robíš toto a poviem mu, že ty máš urobiť toto a snažím sa zvýrazniť tú vec, ktorú akože v tom robí zle, že v tom momente, keď urobí tú chybu, tak ja v tom momente zvýrazním ten krok, že ako to má robiť. (Božena_13)

Konkrétne deklarácie z rozhovorov a zúčastneného pozorovania som kódoval v rámci strešnej kategórie „ostenzívne prejavy“, pričom som ich podľa obsahu zlučoval. Na základe toho som vytvoril prehľad najfrekvencovanejších aspektov, ktoré respondenti a respondentky pri transmisii explicitne pomenovali a zdôraznili.

Obr. 4

Vizualizácia siete kódov z obsahovej analýzy. Strešné kategórie „imitácia“ a „ľudový tanec“ sú prepojené kódom „charakter/regionálne špecifiká“

Zdroj: súkromný archív autora

Deklarované postoje o „správnosti predvedenia“ tanečných motívov a o tom, aby bolo osvojovanie také „ako to má byť“ je v tomto prípade odkazom na regionálne špecifiká jednotlivých regiónov, ktoré respondenti a respondentky súhrne nazývali ako „charakter“. Z analýzy dát vyplýva, že kategória „charakter“ je sprostredkovateľom pri prepájaní predstáv o ľudovom tanci a ich osvojovaní.

„Kolektív je tam najdôležitejší“

Vo folklórnom súbore prebieha začleňovanie do skupiny prostredníctvom spoločných aktivít. Avšak novoprijatí interpreti prichádzajú do kolektívu z rôznych dôvodov. Respondenti a respondentky deklarovali počas rozhovorov niekoľko atribútov, na základe ktorých sa rozhodovali či vstúpiť alebo nevstúpiť do tohto alebo do iného folklórneho súboru. Jednotlivé motivácie však nie sú izolované, ale ovplyvňujú sa. Vo väčšine prípadov účastníci výskumu deklarovali niekoľko prepojených faktorov, ktoré ich viedli k výberu daného kolektívu. Zo všetkých vyčnievali tri najfrekvencovanejšie: výrazným aspektom bola známosť mimo rodiny, ktorá už v danom súbore pôsobila; nasledovala prezentácia skupiny navonok a preferencie jednotlivcov v spôsobe úpravy folklórneho materiálu;

nemenej dôležitým aspektom boli príbuzní, ktorí boli alebo ešte stále sú členmi vybraného folklórneho súboru.

Kolektív zohráva úlohu aj ako motivačný faktor pri osvojovaní tanečného materiálu. Respondent Lukáš deklaroval príslušnosť ku skupine explicitne:

Ja to mám jak hoby. Ja nie som až taký tanečník. Niektorí to majú, že žijú tým tancom. Ja to mám ako takú pauzu pre seba, že taký sociálny kontakt a takto. Kolektív je tam najdôležitejší. (Lukáš_01)

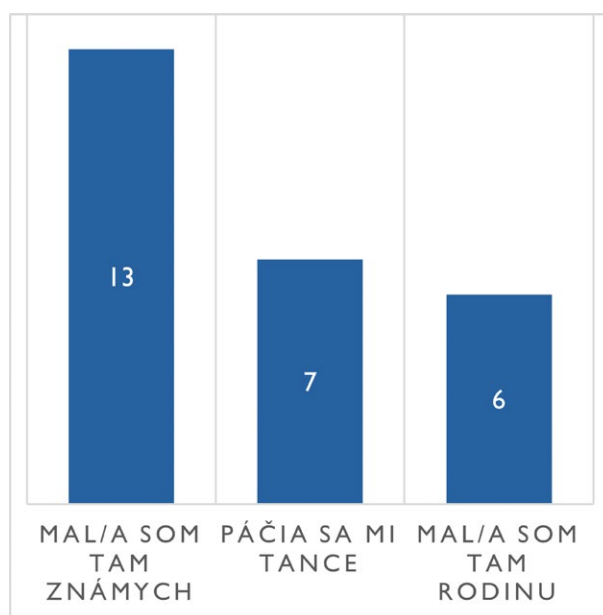
V rámci skupiny si jednotlivец osvojuje nielen konkrétny tanečný repertoár a normy s ním späté, ale aj jazyk a význam slov, ktoré s tanečným prejavom súvisia. Mladší členovia a členky folklórneho súboru získavajú poznatky spojené so slovným opisovaním pohybu. Pri prenose tanečného repertoáru označujú starší členovia a členky kolektívu jednotlivé časti choreografií príslušným slovníkom, inšpirovaným napríklad incipitom sprievodných piesní. Úlohou mladších je osvojiť si aj tieto pomenovania, aby zefektívni proces prenosu. Pokiaľ v tom žiaci ešte nie sú zorientovaní, môže nastať situácia, keď nevedia, čo majú robiť. Podobný príklad opísal Šimon:

Veľakrát sa stávajú také situácie, že sa začnú aj tí starší baviť s ním [vedúcim – pozn. JD], že by to vyzeralo lepšie takto, začnú rozmýšľať. My mladí tam v podstate len stojíme, nevieme, oni niečo povedia a napríklad ja mám chaos v tom, že povedia, od akej časti sa ide tancovať. Ja neviem, od akej časti, že podľa čoho sa to rozdeľuje, že je to podľa slov, ktoré sa tam spievajú... ja neviem, čo sa tam spieva ešte. Takže ja v tom mám chaos. (Šimon_01)

Chápanie významu slov v konkrétnom kultúrnom kontexte je spravidla výsledkom, ktorý je tvorený počas spoločných aktivít. Utvrdzovanie členstva v danej skupine nespočíva len vo verbálnom deklarovaní. Dôležitým aspektom je vynaloženie tzv. nákladných signálov, ktoré presahujú hranice jazyka. Slovo ako také je nenákladný prejav a dá sa jednoducho sfaľšovať. Pre potvrdenie skupinovej identity je relevantná záruka slov v podobe účasti na kolektívnych činnostiach (Knight, 2016). Spoločná aktivita je posilňovaná chápaním spoločného záujmu, ako to napríklad opísal Bystrík:

Proste stále som bol v súbore. Proste tam boli takí tí ľudia, mne takí bližší. Tým, že máme spoločný záujem, spoločne sa potíme, trávime spolu čas, tak ten človek má omnoho bližší vzťah s tými ľuďmi a mu tak viacej sedia. (Bystrík_11)

Nákladná signalizácia sa neprejavovala len účasťou na spoločných aktivitách, ale aj v iniciatíve jednotlivca venovať čas a námahu spoločným zámerom. Pokiaľ jednotlivец snahu

Obr. 5

Atribúty, ktoré vplývali na vstup respondentov a respondentiek do folklórneho súboru
Zdroj: súkromný archív autora

neprejavoval, mohla nastať situácia, že bol kolektívom vylúčený. Účastníci výskumu konkretizovali tento jav v súvislosti s účasťou na verejnej prezentácii skupiny. Respondent Anton to pomenoval explicitne:

Ak niekto to berie vážne, že naozaj chce tancovať, tak sa o to snaží. A ak to má niekto na háku, tak netancuje nič. Bude odsúvaný, nazvem to veľmi škaredo, lebo my nikoho neodsúvame, ale tak nepriamo odsúvaný, že keď nemáš záujem o tancovanie, nemáš záujem sa tak nejak prispôbiť tej partii, že všetci to berieme zodpovedne a nemáš k tomu taký rovnaký prístup ako my, tak jednoducho budeš to mať možno horšie v tom súbore, čo sa týka nejakého toho tanečného obsadenia. (Anton_10)

Obr. 6

Kód „zodpovednosť za skupinu“ v deklaráciách expertov a žiakov
Zdroj: súkromný archív autora

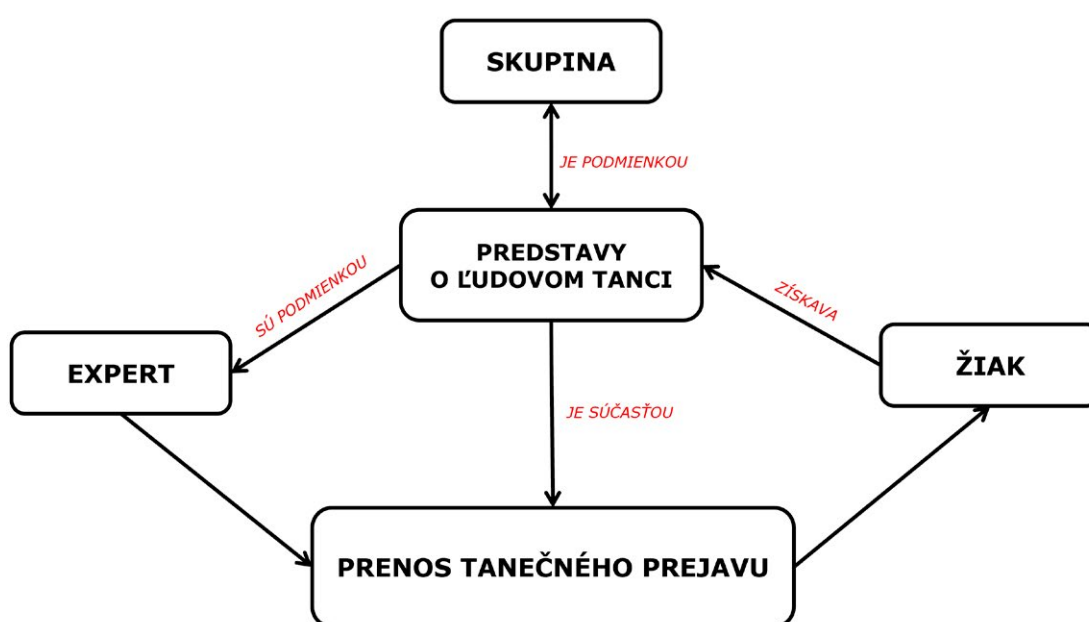
Výrazným motívom, ktorý sa objavoval vo výrokoch účastníkov výskumu, bola snaha prevziať zodpovednosť za prosperitu skupiny. Dominantné to bolo predovšetkým pri tých respondentoch a respondentkách, ktorí samých seba kategorizovali ako starších členov folklórneho súboru.

Zodpovednosť sa prejavovala nielen v ponímaní prenosu tanečného prejavu, ale aj v upevňovaní sociálnych vzťahov. Jednotliví členovia deklarujú súdržnosť skupiny, prirovnávajú ju k rodinným vzťahom. V prípade vzniknutého konfliktu medzi tanečníkmi je zodpovednosť za skupinu implicitne prítomný faktor, ktorý stojí za motiváciou prípadné spory ujasniť. Priamo to pomenoval respondent Anton:

Aj keď si v jednu hodinu nadávame do očí, tak o pol hodinu, keď trochu vybubbleme, sme schopní sa stretnúť, porozprávať sa o tom s inou náladou a uvedomujeme si, že sme v podstate taká druhá rodina. Lebo aj tá partia, časom, keď s nimi človek trávi toľko času, tak veľakrát ich pozná lepšie ako svoju rodinu. Sme nejak tak súdržní, nech sa objaví hocikaký problém, tak sme si schopní pomôcť aj v súkromnom živote. Nestane sa, že keď je niekto v nejakom probléme, že sa v tej partii nenájde aspoň jeden človek, ktorý mu nechce pomôcť. (Anton_10)

Záver

Tanečný prejav predstavuje komunikačný prostriedok, ktorý sprostredkuje mentálne reprezentácie v rámci istého kultúrneho kontextu. Prenos významov je proces, v ktorom sa jednotliviec delí o svoje predstavy s inými, zatiaľ čo ostatní si na základe toho tvoria vlastné reprezentácie podobné tým východiskovým (Sperber, Wilson, 1986). Vo folklórnych súboroch je tento proces ovplyvnený komplexnými sociálnymi faktormi rámcujúcich prenos tanečného prejavu, ktorý nie je tvorený len pohybom samotným. Zahŕňa celý rad kultúrne podmienených noriem, presvedčení či hodnôt, ktoré vznikajú v skupine a zároveň skupinu stabilizujú. Tieto predstavy si osvojujú experti, ktorí ich prenášajú žiakom, pričom tým posilňujú aj svoju spolupatričnosť voči sebe navzájom.

Obr. 7

Schéma prenosu tanečného prejavu vo folklórnom súbore
Zdroj: súkromný archív autora

Vybraná vzorka respondentov a respondentiek deklarovala rozdiel v chápaní medzi ľudovým tancom v jeho pôvodnej forme a v spôsobe jeho javiskovej štylizácie. Spájajúcou kategóriou medzi týmto delením boli regionálne špecifiká ľudového tanca. Ide o charakteristické znaky tanečného prejavu, ktoré sú považované za príznačné pre ten-ktorý tanec, podľa záznamov jeho stvárnenia zachyteného v pôvodnom prostredí. Experti prispôbovali svoje správanie podľa tých charakteristík ľudového tanca, ktoré sú v danom kultúrnom kontexte považované za relevantné, s prihliadnutím na zaužívaný spôsob štylizácie prejavov tradičnej ľudovej kultúry (s dôrazom na rozdiel skupina/jednotlivec – pozri tabuľku č. 2).

JEDNOTNOSŤ skupina	REGIONÁLNE ŠPECIFIKÁ / „CHARAKTER“ jednotlivec
súladi pohybu s hudobným sprievodom	perovanie
rozsah pohybu	držanie tela
technika rotácie	rýchlosť krútenia
dokončovanie tanečných motívov	dynamika pohybu
koordinácia pohybov rúk a nôh	predvedenie tanečných motívov

Tab. 2

Zdôrazňované aspekty ľudového tanca v kódach „jednotnosť“ a „charakter“
Zdroj: súkromný archív autora

Svoje predstavy o regionálnych špecifikách zdôrazňovali ostenzívnymi prejavmi. Žiaci si vplyvom sociálnej interakcie osvojovali nielen nové pohybové vzorce, ale aj predstavy, ktoré ich tanečný prejav rámcovali. Prenos tanečného materiálu bol efektívnejší s dostatočnou predchádzajúcou skúsenosťou, ktorá znižuje kognitívne úsilie pri spracovávaní informácií.

Osvojovanie tanečného prejavu deklarovali účastníci výskumu v kontexte pamäťových procesov. Za relevantné aspekty boli považované vlastnosti experta nielen v čitateľnom stvárnení, ale aj v zrozumiteľnom verbalizovaní pohybu. Spôsob osvojovania nového tanečného materiálu je možné kategorizovať do troch etáp:

1. simultánne opakovanie: prenos najčitateľnejších pohybov;
2. detailné precizovanie pohybu: dôraz na regionálne špecifiká konkrétneho tanca;
3. automatizácia pohybov na implicitnej úrovni procedurálnej pamäte.

Predchádzajúce skúsenosti sú kľúčové pre efektívny a variabilný prenos tanečného prejavu. Jedna informácia verbalizovaná skúsenejším členom alebo členkou súboru je chápaná pri rôznych interpretáciách odlišným spôsobom. Už tam sa modifikuje tanečný prejav bez toho, aby človek spravil jediný pohyb. Expert na základe vlastných, ale skupinou utvrdzovaných presvedčení, zdôrazňuje určité aspekty ľudového tanca a interpretuje sa stávajú jeho obrazom.

Prezentáciou tradičnej ľudovej kultúry vytvárajú folklórne kolektívy obraz o nej i v širšej verejnosti. Dávajú priestor na vytváranie kolektívnej identity i mimo svojej sociálnej skupiny. V závislosti od účelu scénickej prezentácie folklóru môžu posilňovať regionálnu identitu, ale môžu sa stať aj nástrojom politickej agendy. Pracujú s folklórnym materiálom v rôznych úpravách v kontexte scénického folklorizmu. Ten bol a stále je pod vplyvom historických, politických, odborných, ale aj komerčných okolností.

Aj keď sa prezentácia a uchovávanie tradičnej ľudovej kultúry môže javiť ako primárna funkcia folklórnych súborov, nesmierne dôležitý je aj ich socializačný rozmer. Na každý z kolektívov je možné nazerať ako na samostatnú kultúru. Majú vlastnú históriu, tradície, normy i rituály. Disponujú slovníkom, ktorému rozumejú len členovia skupiny. Tvorí sa v nich príbeh, ktorý sa traduje naprieč generáciami. Každý z členov pochádza z rozličných pracovných, životných i sociálnych pomerov. Napriek tomu dokážu prostredníctvom

spoločných cieľov, pravidelných náročných aktivít a sebadisciplíny kolektívne formovať predstavy o svete. Spolu vytvárajú špecifický typ sociálneho prostredia tvorby a prenosu významov, s ktorými sa skupinovo identifikujú. Vo vnútri skupiny sa delia o vlastný folklór, ktorý autenticky tvoria a kolektívne žijú, nielen pre javisko, ale aj za scénou.

Referencie

- Babčáková, K. (2015). K tanečnej ekológii a antropológii vo folkloristickej praxi. O potrebe pedagogiky ľudového tanca v kontexte tradičnej kultúry. In E. Juhászová (Ed.), *Ľudový tanec ako súčasť systému tradičnej ľudovej kultúry: problematika pedagogiky ľudového tanca vo folklórnom hnutí* (s. 111-144). Levice: Regionálne osvetové stredisko v Leviciach.
- Babčáková, K. (2020). *Chorovody na Slovensku*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum.
- Babčáková, K. (2023). Folklórne hnutie, folklorizmus a nehmotné kultúrne dedičstvo na Slovensku v inštitucionálnom kontexte. *Etnologické rozpravy*, 30(2), 43-61. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.2.02>
- Barret, L. (2011). *Beyond the brain: How body and environment shape animal and human minds*. Princeton: Princeton University Press.
- Batson, G., Wilson, M. (2014). *Body and Mind in Motion: Dance and Neuroscience in Conversation*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Ben-Amos, D. (1992). *Do We Need Ideal Types (in Folklore)? An Address to Lauri Honko*. Turku: Nordic institute of folklore.
- Blaho, J. (2014). Choreografická tvorba a úroveň štylizácie v amatérskych folklórnych súboroch na Slovensku. In J. Ambrózová (Ed.), *Hudobno-tanečný folklorizmus: problémy a ich riešenia* (s. 191-198). Nitra: Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF.
- Csibra, G., Gergely, G. (2009). Natural pedagogy. *Trends in Cognitive Sciences*, 13(4), 148-153.
- Dubravčák, J. (2023). Individuálna improvizácia v ľudovom tanci a jej aplikácia v pedagogickej a umeleckej praxi. In I. Liszkayová (Ed.), *Tanec.SK: Tanec a teória s aplikáciou na umeleckú prax (zborník príspevkov z ôsmeho slovenského tanečného kongresu)* (s. 112-127). Bratislava: VŠMU.
- Dunbar, R. (2009). *Příběh rodu homo: nové dějiny evoluce člověka*. Praha: Academia.
- Dúžek, S. (1981). Výskum a filmová dokumentácia. *Slovenský národopis*, 29(4), 632-635.
- Dúžek, S. (1990). Tanec. In *Etnografický atlas Slovenska: mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry* (s. 94-97). Bratislava: Veda.
- Dúžek, S. (2000). Ľudový tanec. In R. Stoličná (Ed.), *Slovensko: Európske kontexty ľudovej kultúry* (s. 323-339). Bratislava: Veda.
- Dúžek, S., Garaj, B. (2001). *Slovenské ľudové tance a hudba na sklonku 20. storočia*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- Feinberg, J. G. (2016). "Jeden veľký kolektív". Folklór ako vystúpenie a organizácia. *Sociológia*, 48(4), 357-376.
- Feinberg, J. G. (2018). *Vrátiť folklór ľuďom: dialektika autentickosti na súčasnom Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Felföldi, L. (1999). Folk dance research in Hungary: relations among theory, fieldwork and the archive. In T. J. Buckland (Ed.), *Dance in the field: theory, methods and issues in dance ethnography* (s. 55-70). London: Palgrave Macmillan.
- Felföldi, L. (2007). Structural Approach in Hungarian Folk Dance Research. In A. L. Kaeppler, E. I. Dunin (Eds.), *Dance Structures. Perspectives on the Analysis of Human Movement* (s. 155-184). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fügedi, J. (2019). Simultaneous Events, Parallel Themes, Spatial Oppositions: A Comparative Content Analysis of Traditional Dance. *Studia Musicologica*, 60(1-4), 281-311.

- Giurchescu, A., Kröschlová, E. (2007). Theory and Method of Dance Form Analysis. In A. L. Kaeppler, E. I. Dunin (Eds.), *Dance Structures. Perspectives on the Analysis of Human Movement* (s. 21-52). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gremlicová, D. (2004). Zápis tance. In D. Stavělová, J. Traxler, Z. Vojvoda (Eds.), *Tanec - záznam, analýza, pojmy (sborník z 2. etnochoreologického semináře - Praha 14.-15. Března 2002)* (s. 11-29). Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Hanna, J. L. (1979a). Movements toward Understanding Humans through the Anthropological Study of Dance. *Current Anthropology*, 20(2), 313-339.
- Hanna, J. L. (1979b). *To Dance is Human: A Theory of Nonverbal Communication*. Austin: University of Texas Press.
- Hanna, J. L. (2015). *Dancing to Learn: The Brain's Cognition, Emotion, and Movement*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Hašto, J., Hrubý, R. (2013). Integratívne neurovedecké aspekty vzťahovej väzby. *Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika*, 20(1), 46-49.
- International Council for Traditions of Music and Dance [ICTMD]. (2010-2025). *ICTM Study Group on Ethnochoreology*. Získané 13.2.2025, z <https://ictmusic.org/studygroup/ethnochoreology>
- Kaeppler, A., Dunin, E. (2007). *Dance Structures. Perspectives on the Analysis of Human Movement*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Knight, C. (2016). Puzzles and Mysteries in the Origins of Language. *Language and Communication*, 50, 12-21.
- Kovalčíková, J., Poloczek, F. (1955). *Slovenské ľudové tance*. Bratislava: SAV.
- Krausová, A. (2011). *Aplikácia princípov autentických foriem ľudového tanca pri výchove interpreta* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Vysoká škola muzických umení v Bratislave.
- Krausová, A. (2014). Analýza ľudového tanca. In J. Ambrózová (Ed.), *Hudobno-tanečný folklorizmus: problémy a ich riešenia* (s. 101-137). Nitra: Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF.
- Krausová, A. (2023). *Po stopách Štefana Tótha: Dielo a osud nestora folklórneho hnutia na Slovensku*. Dunajská Streda: Slovenská etnochoreologická spoločnosť.
- Kysel, V. (Ed.). (2000). *Folklorizmus na prelome storočí*. Bratislava: Nadácia prebudená pieseň.
- Laland, K., Wilkins, C., Clayton, N. (2016). The evolution of dance. *Current Biology*, 26, R5-R9.
- Lang, M., Bahna, V., Shaver, J. H., Reddish, P., Xygalatas, D. (2017). Sync to link: Endorphin-mediated synchrony effects on cooperation. *Biological Psychology*, 127, 191-197.
- Legare, Ch., Nielsen, M. (2015). Imitation and Innovation: The Dual Engines of Cultural Learning. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(19), 688-699.
- Leščák, M. (1972a). Vrstvy štylizovaného folklóru a ich súčasné spoločenské funkcie. *Rytmus*, 23(11), 4-5.
- Leščák, M. (1972b). Ku koncepcii činnosti dedinských folklórnych skupín. *Rytmus*, 23(12), 6-7.
- Leščák, M. (1973a). Od amatérov k profesionálom. *Rytmus*, 24(1), 24-25.
- Leščák, M. (1973b). Folklór a scéna (medzinárodná konferencia vo Východnej v dňoch 4.- 6. 7. 1973). *Rytmus*, 24(9), 6-7.
- Leščák, M. (1976). Dedinské folklórne skupiny. *Rytmus*, 27(1), 6-8.
- Leščák, M. (2007). *Folklór a scénický folklorizmus*. Bratislava: NOC.
- Lévai, P. (2018). *Dvojazyčná metodická zbierka V. časť*. Levice: Regionálne osvetové stredisko.
- Marišler, S. (2013). *Dva metodické prístupy k výučbe improvizácie v ľudovom tanci*. Bratislava: VŠMU.
- Marišler, S. (2014). Improvizácia ako jedna zo schopností interpreta ľudového tanca. In J. Ambrózová (Ed.), *Hudobno-tanečný folklorizmus: problémy a ich riešenia* (s. 139-146). Nitra: Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF.

- Marišler, S. (4.1.2015). *Schéma nácviku schopnosti improvizácie v ľudovom tanci*. Ramodi. Získané 13.2.2025, z <http://marisler.blogspot.com/2015/01/schema-nacviku-schopnosti-improvizacie.html>
- Martin, Gy. (1968). Performing Styles in the Dances of the Carpathian Basin. *Journal of the International Folk Music Council*, 20, 59-64.
- Martin, Gy., Pesovár, E. (1961). A Structural Analysis of the Hungarian Folk Dance (A Methodological Sketch). *Acta Ethnographica Hungarica*, 10(1-2), 1-40.
- Minton, S. C., Faber, R. (2016). *Thinking with Dancing Brain. Embodying Neuroscience*. New York: Rowman & Littlefield.
- Morongová, B. (2014). Teoretické východiská k scénickému spracovaniu krúživých tancov. In J. Ambrózová (Ed.), *Hudobno-tanečný folklorizmus: problémy a ich riešenia* (s. 76-99). Nitra: Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF.
- Národopisná spoločnosť Slovenska [NSS]. (2017). *Etický kódex Národopisnej spoločnosti Slovenska*. Získané 21.4.2025, z <https://nss.sav.sk/o-nas/eticky-kodex/>
- Nosál, Š. (1984). *Choreografia ľudového tanca*. Bratislava: SPN.
- Ondrejka, K. (1975). *Zápis tanečného pohybu*. Bratislava: Osvetový ústav.
- Ónodi, B., Bachratá, L. (2023). *Molnárova technika pre folklórne súbory*. Košice, Budapešť: Centrum kultúry Košického kraja – Kassa Megye Kulturális Központja Hagyományok Háza.
- Savrami, K. (2017). A Duet between Science and Art: Neural Correlates of Dance Improvisation. *Research in Dance Education*, 18(3), 273-290.
- Schendan, H. E. (2012). Semantic Memory. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior* (s. 350-354). California: Academic Press.
- Slivka, M. (1988). Film a tanec. *Slovenský národopis*, 36(2), 339-345.
- Sperber, D., Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sugiyama, M. S. (2021). Co-occurrence of ostensive communication and generalizable knowledge in forager storytelling: cross-cultural evidence of teaching in forager societies. *Human Nature*, 32, 279-300.
- Tamariz, M. (2019). Replication and emergence in cultural transmission. *Physics of Life Reviews*, 30, 47-71.
- Tomasello, M. (2020). Why Don't Apes Point? In N. J. Enfield, S. C. Levinson (Eds.), *Roots of Human Sociality: Culture, Cognition and Interaction* (s. 506-524). London: Routledge.
- Tóth, Š. (1952). *Tanečné písmo: metodický príspevok pre zápis tanečného pohybu*. Bratislava: Nakladateľstvo slovenskej akadémie vied a umení.
- Tóth, Š. (1959). Pohybové skupiny slovenského ľudového tanca. In J. Kresánek (Ed.), *Hudobnovedné štúdie III*. (s. 43-118). Bratislava: SAV.
- Tóth, Š. (1968). Lidový tanec. In B. Mráz (Ed.), *Československá vlastivěda III – lidová kultura (hmotná a duchovní kultura českého a slovenského lidu)* (s. 692-700). Praha: Orbis.
- Tulving, E. (1987). Multiply Memory Systems and Consciousness. *Human Neurobiology*, 6, 67-80.
- Tulving, E. (2001). Episodic memory and common sense: how far apart? *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 356, 1505-1515.
- Zálešák, C. (1956). *Opisovanie ľudových tancov*. Martin: Osveta.
- Zálešák, C. (1964). *Ľudové tance na Slovensku*. Bratislava: Osveta.
- Zálešák, C. (1982). *Folklórne hnutie na Slovensku*. Bratislava: Obzor.
- Zálešák, C. (Ed.). (1972). *O spoločenskej funkcii folklórnych súborov. K problematike folklórnych skupín*. Bratislava: Osvetový ústav.

Adam Pranda – kysucký lokálpatriot európskeho významu (personálna štúdia pri príležitosti 100. výročia narodenia slovenského etnológa)

Adam Pranda – local patriot from Kysuce with European
significance
(Personal study on the occasion of the 100th anniversary of the birth
of the Slovak

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.05

Martin Lukáč Kinčes

Abstract

The processing of the relatively extensive archival fund in the collections of the Slovak Academy of Sciences (SAS) Archive as the legacy of the Slovak ethnologist Adam Pranda aims to produce an unprecedented personal study of this figure of modern Slovak ethnology and cultural heritage protection. The aim of this study, or rather the analysis of source materials, is also a direct response to the anniversaries of Adam Pranda's birth (100 years) and death (40 years). The named native of the Kysuce region, as a qualified linguist, started working at the Scientific Institutes of the City of Bratislava (1948–1952), then at the Center for folk art production (1953–1961) and from 1961 until his untimely death in 1984 he worked at the Ethnographic Institute of the SAS. As a researcher and leading scientific researcher at the institute, he professionally focused on research into crafts and additional occupations of the population, folk art and he co-formed and dealt with the issue of cultural regionalization of Slovakia. He also participated in teaching (at the former Department of Ethnography and Folklore Studies of the Faculty of Arts of the Comenius University of Bratislava) and actively cooperated with regional institutions, as well as with institutions of national importance – the Slovak National Museum in Martin and the Osveta Publishing House, also in Martin. He had a wide network of informants across almost the entire territory of Slovakia. As the then chairman of the Slovak Ethnographic Society, he took the initiative in establishing the periodical *Národopisné informácie* (now *Etnologické rozpravy*). He created entries for encyclopedic works and lexicons, and he also participated in research tasks for

the processing of the Ethnographic Atlas of Slovakia. He was a well-founded and reliable author, lecturer, but also a respected opponent and sought-after reviewer.

Keywords

Adam Pranda, cultural heritage, ethnology, regional works, scientific personality

Klíčové slová

Adam Pranda, kultúrne dedičstvo, etnológia, regionálne práce, vedecká osobnosť

Acknowledgment

Tento príspevok vyšiel v rámci projektu VEGA 2/0058/22 *Revitalizácia kultúrneho dedičstva vo verejnom priestore ako reflexia globálnych vplyvov na vidiecke a mestské komunity*.

Kontakt / Contact

Mgr. Martin Lukáč Kinčes, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: martin.lukac@savba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6884-1736>

Ako citovať / How to cite

Lukáč Kinčes, M. (2025). Adam Pranda – kysucký lokálpatriot európskeho významu (personálna štúdia pri príležitosti 100. výročia narodenia slovenského etnológa). *Etnologické rozpravy*, 32(1), 84-105. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2025.32.1.05>

Adam Pranda (1924 – 1984) sa napriek svojmu relatívne krátkemu životu dokázal výdatne a výrazne uplatniť v akademickom prostredí, ako aj v inštitucionálnej praxi. V jeho osobnosti sa syntetizovala schopnosť zastrešovať geograficky i tematicky pestré terénne prieskumy a tvoriť celoodborovo dôležité publikácie a príspevky. V uplynulom kalendárnom roku sme si pripomenuli 100. výročie jeho narodenia a taktiež 40. výročie jeho úmrtia (Lukáč Kinčes, 2024; Salner, 2024). Medailón len v prehľadovej hrúbke približuje životné osudy, avšak predovšetkým výskumné úlohy a akademicko-spoločenský prínos tohto významného slovenského etnológa a jazykovedca. Diapazón jeho aktivít i odborného zamerania presahuje možnosti periodického príspevku a ašpiruje na spracovanie samostatnej biografie.

V čom bol akademický rozmer a výskum Adama Prandu nedoceneniteľným prínosom pre dobovú slovenskú etnológiu? Aké bolo súkromné a neskôr rodinné pozadie jeho vedeckej kariéry? Akým spôsobom môžeme interpretovať aktuálnosť Prandovho odkazu a využiteľnosť jeho publikačných výstupov v novodobej etnológii?

Bol stále tam, kde sa niečo dialo, hľadalo, lákalo ho novátorstvo a nové priestory, dynamika bádateľskej práce (Michálek, 1984: 650).

Detstvo, mladosť a vzdelanie

Obr. 1

Adam Pranda na vrchole tvorivých a vedeckých síl

Zdroj: Archív SAV (Charvátová, 1987: sign. V A, i. č. 1404, šk. 49)

Adam Pranda sa narodil 20. mája 1924 v kysuckej obci Snežnica do rodiny Štefana Prandu, v tom čase 21-ročného vojaka a 19-ročnej Márie, rod. Čavrk Hrošovskej. Rodičia, bytom v kysuckej obci Snežnica (v súčasnosti spadajúcej do okresu Kysucké Nové Mesto), číslo domu 67, ho dali pokrstiť v neďalekom Brodne (dnes súčasť mesta Žilina).

Otec Štefan Pranda (1903 – 1931) pochádzal zo Snežnice a pôvodne bol drotárom, neskôr robotníkom v chemickej továrni Hungária v Žiline a napokon pomocným pracovníkom Československých dráh (ČSD) – podbíjačom pražcov, neskôr brzďárom nákladných vlakov. Zomrel na tuberkulózu v mladom veku – 14. júna 1931 ako 28-ročný.

Matka Mária Prandová, rod. Hrošovská¹ (1905 – 1996) pochádzala z Brodna a pôvodne bola robotníčkou v žilinskej súkenke (resp. továrni na súkno). Ako v jednom zo svojich životopisných profilov uvádza samotný Pranda: „*po smrti otca dôchodkyňa*“ (mal tým pravdepodobne na mysli, že sa z jeho matky stala domáca, ktorá po smrti manžela zostala na opateru štyroch maloletých detí celkom sama). Po založení družstva v Brodne v roku 1953 sa stala členkou výboru, následne skupinárkou (vedúcou úseku) živočíšnej výroby a krmičkou te-

liat. Napokon pracovala ako robotníčka na štátnom majetku v Brodne.

Súrodenci boli dohromady štyria: sestra Margita (neskôr vydatá Cibulľová) a brat Albín. Brat Štefan zomrel v detskom veku (v roku 1930 ako dvojročný na tuberkulózu). S ohľadom na skromné pomery, z ktorých Pranda pochádzal a s dopadom v podobe priskorej smrti otca, nie je prekvapením, že Adam Pranda mohol a dokázal vyštudovať ako jediný spomedzi svojich súrodencov.

Adam Pranda prvých päť ročníkov vychodil v rokoch 1930 – 1935 na Štátnej ľudovej škole v Brodne, odkiaľ postúpil na Štátnu meštiansku školu v Kysuckom Novom Meste, kde po absolvovaní jedného ročníka (školský rok 1935/1936) prestúpil na vtedajšie Rímskokatolícke patronátne slovenské reálne gymnázium v Kláštore pod Znievom (terajší okres Martin), kde žil v sirotinci a štúdium absolvoval vďaka štipendiu. Napriek tomu bola jeho strava veľmi chudobná a striedma, čo mohlo spôsobiť neskoršie zdravotné problémy, ktoré ho sprevádzali až do smrti. Práve tu koncom školského roka 1943/1944 (konkrétne dňa 1. júla 1944) maturoval.

¹ Priezvisko „Čavrk Hrošovská“ je uvedené pri rodnom liste i krstnom liste Adama Prandu (Charvátová, 1987: sign. III A, i. č. 876, šk. 41).

Obr. 2

Adam Pranda ako študent gymnázia v Klášťore pod Znievom – stojí v strednom rade ako štvrtý sprava

Zdroj: súkromný archív Ing. Jána Prandu, CSc. (syna PhDr. Adama Prandu, CSc.)

Jeho maturita dopadla vynikajúco – povinne maturoval z početných predmetov, a to buď písomne (francúzsky jazyk, fyzika, kreslenie, latinský jazyk, národné hospodárstvo, prírodopis, rímskokatolícke náboženstvo, rysovanie, spoločenská výchova, telovýchova, úvod do filozofie, všeobecný dejepis, všeobecný zemepis) alebo ústne (chémia, matematika, nemecký jazyk, slovenský jazyk, vlastiveda). Maturitu mal doplnenú o tri nepovinné predmety – deskriptívnu geometriu, rýchlopis a taliansky jazyk.

Ako sám Pranda spomína vo svojom životopise, datovanom dňa 14. februára 1974: „Po potlačení SNP bol som spojkou oddielu Slovan pri II. partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika.“. O jeho účasti v SNP sa však z dostupných prameňov nedozvedáme viac, išlo o jedinú zmienku (napriek tomu, že Turiec disponoval najaktívnejším partizánskym hnutím – jednou z najzásadnejších základní partizánov bola od Klášťora pod Znievom neďaleká Valčianska dolina). V súčasnosti teda môžeme len predpokladať, či táto informácia do jeho životopisu nepribudla len vplyvom dobových výročí (30. výročie SNP v roku 1974). Legitimitu tejto informácie preukazuje potvrdenie miestneho odboru zväzu protifašistických bojovníkov v Lazanoch (terajšia miestna časť obce Kláštor pod Znievom) zo 16. apríla 1948, ktoré sa zachovalo v osobnom fonde Adama Prandu v Archíve Slovenskej akadémie vied (SAV).

Napriek sklonom k beletristickej tvorbe – ktorú svojho času oceňoval v rámci korešpondencie aj básnik Ján Smrek (Chorváthová, 2005) – si Adam Pranda preferenčne vybral prírodné vedy ako oblasť svojho prioritného záujmu pre ďalšie štúdium. Tomuto záujmu sa však postavil do cesty pretrvávajúci nedostatok financií a preto si namiesto vyhladeného štúdia chémie – farmácie zvolil finančne menej náročné štúdium slovenského jazyka (Chorváthová, 2005).

Počnúc akademickým rokom 1944/1945 sa mohol prihlásiť a zapísať na štúdium slovenčiny a filozofie na vtedajšej Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (terajšia Univerzita Komenského). Počas štúdia bol aktívne činný v študentskom spolku Filozof. Výnimku v rámci jeho univerzitného štúdia tvoril akademický rok 1946/1947, ktorý strávil v Taliansku, konkrétne na Università Cattolica del Sacro Cuore v Miláne. Promoval v roku 1949, keď získaním titulu doktora filozofie (PhDr.) za rigoróznú prácu *Jazyková hodnota starých slovenských listín z dialektologického hľadiska* zavŕšil svoje univerzitné štúdium. Prandu by sme de facto mohli označiť aj ako polyglota: okrem obvyklých znalostí materinského jazyka a češtiny aktívne komunikoval po rusky a zachovával si pasívnu znalosť anglického, francúzskeho, nemeckého, španielskeho a talianskeho jazyka. V neskoršej vedeckej praxi korešpondoval s kolegami aj po maďarsky – v tomto prípade však s vysokou pravdepodobnosťou išlo o zabezpečené externé preklady pôvodných listov, písaných po slovensky (znalosť maďarčiny nedeklaroval vo svojich životopisoch a ani jeho deti si nepamätajú, že by Adam Pranda kedykoľvek komunikoval po maďarsky).

Pracovná kariéra

Skúsenosti s prácou naberal už počas štúdia – v období od 1. októbra 1946 do 30. júna 1947 bol knihovníkom pri Slovanskom seminári dnešnej Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Pracoval pod vedením už vtedy etablovaného a významného profesora Jána Stanislava, ktorého odkaz aktívne rozvíjal – prostredníctvom viacerých publikačných výstupov z oblasti jazykovedy, obzvlášť v rámci úsilia o zvýšenie jazykovej kultúry v prostredí divadla a opery (Palkovič, 1985).

Prvým Prandovým zamestnaním bola pozícia prednostu oddelenia kultúrnej správy vo Vedeckých ústavoch mesta Bratislavy, kde pôsobil od 1. apríla 1948 do 30. septembra 1950 (teda už počas svojho vysokoškolského štúdia).² V rovnakom období – konkrétne počas letných prázdnin v roku 1949 – sa v spolupráci s Jazykovedným ústavom SAV venoval výskumu slovenských nárečí v okolí Žiliny.

Následne ho čakala povinná vojenská služba, ktorú však nestrávil obvyklým spôsobom väčšiny svojich rovesníkov – bol totiž priradený do neslávne známych pomocných technických práporov (PTP), i keď sa z dostupných prameňov nedozvedáme, prečo sa tak stalo. Prandu to však poznačilo na celý život.

Ako napísal v závere listu pre Máriu Zemanovú (do Rajeckých Teplíc) zo dňa 19. mája 1983:

Zároveň Vám vraciam aj knihu J. Hellera, Hlava XXII. Prečítal som ju, musím však priznať, že nie vo všetkých častiach ma rovnako „držala“; technicky je dobre premyslená, pútavo písaná, no opisované udalosti sú mi akosi veľmi vzdialené, lebo mi – z inej strany – pripomínajú moju vojenčinu v PTP! Ešte teraz, hoc len pri pomyslení, ma bolí z nej brucho! (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1395, šk. 49).

² Táto prvá pracovná pozícia však nemusela byť prvou – Adam Pranda dostal listom z 18. decembra 1947 ponuku stať sa úradníkom Miestneho odboru Matice slovenskej v Bratislave, a to od 1. januára 1948 (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1138, šk. 46).

Po absolvovaní vojenčiny sa zamestnal v Ústredí ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV), kde ako výskumný pracovník a vedúci výskumného oddelenia pôsobil od 16. novembra 1953 do 31. marca 1961. Od polovice 50. rokov 20. storočia bol v centre jeho bádateľského záujmu ľudový výtvarný prejav, od začiatku 60. rokov 20. storočia tradičné ľudové doplnkové zamestnania, proces zmien ľudovej kultúry a ľudových tradícií v súčasnosti a ako vedúceho vedeckého pracovníka teoreticko-metodologické problémy a kategoriálny systém etnografickej vedy (najmä otázky tradície a formovania povedomia domova, vzťah vidieckeho obyvateľstva k pôde, rodinnému domu, vzdelaniu, práci, atď.). Prerod Adama Prandu z jazykovedca predovšetkým na etnológa predznamenávala jeho prvá národopisná štúdia *Príspevok k štúdiu slovenských ľudových kožucho* (Pranda, Morávková, 1955), ktorú publikoval v časopise *Slovenský národopis* (Horváthová, 1974).

Obr. 3

Adam Pranda (uprostred) počas výskumu ľudových kožucho v obci Rejdová, pravdepodobne v 50. rokoch 20. storočia
Zdroj: súkromný archív J. Prandu

Od 1. apríla 1961 začal pracovať vo vtedajšom Národopisnom ústave SAV, ktorý sa mu stal nielen dlhoročným pracovným útočiskom, ale zároveň dôležitým akademickým zázemím. Spočiatku ako odborný pracovník, určitý čas aj ako vedecký tajomník ústavu až sa napokon vypracoval na vedúceho vedeckého pracovníka (od 1. novembra 1967 vedúci oddelenia materiálnej kultúry, od roku 1976 zástupca vedúceho oddelenia etnografie) – povereného napr. realizáciou výskumnej úlohy *Vplyv industrializácie na ľudovú kultúru*. V ústave zároveň organizačne zastrešoval vedecko-popularizačnú edíciu *Klenotnica slovenskej ľudovej kultúry*.

Prandova externá aspirantúra (doktorát), resp. v dobovom označení: „vedecká výchova“ prebiehala v rokoch 1961 – 1965. Jeho školiteľom bol PhDr. Ján Mjartan, DrSc., niekdajší

riaditeľ Národopisného ústavu SAV. Ašpirantúru, podľa Prandových životopisov paradoxne prebiehajúcu súbežne s výkonom jeho pozície vedeckého tajomníka Národopisného ústavu SAV, ukončil odovzdaním kandidátskej práce *Príčiny vzniku a rozvoja kovorolníctva na Kysuciach* v januári 1966 a obhájil v máji toho istého roku (konkrétne 28. mája 1966). Pedagogicky pôsobil na Katedre etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde od roku 1967 viedol prednášky o význame doplnkových zamestnaní na vývin tradičnej ľudovej kultúry a o štúdiu ľudovej kultúry v súčasnosti.

S vedomím, že nebol členom komunistickej strany, popri práci zastával dobovo poplatné funkcie (v Revolučnom odborovom hnutí – ROH či Zväze československo-socialistického priateľstva – ZČSSP). V rámci vedeckej kariéry absolvoval viaceré zahraničné pobyty, a to napr. v Poľsku (od 1. júna do 31. augusta 1967) či ZSSR (od 1. apríla do 30. septembra 1968 a od 1. júla do 31. decembra 1970) aj v Bulharsku. Napriek tomu nikdy nebol politicky organizovaný ani angažovaný a priority pracoviska dokázal presadzovať silou svojej odbornosti. Hoci jeho manželka Elena bola poverená kádrovými záležitosťami, radoví pracovníci ústavu spomínajú na mierumilovnú a slobodnú atmosféru na celom pracovisku, a to aj v období hlbokého socializmu (Zachar Podolinská, Popelková, 2023).

Okrem domovského ústavu pôsobil aj na Inštitúte etnografie Akadémie Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) v Moskve, v rámci ktorého sa počas jednoročných pracovných pobytov v roku 1968 a 1970 zaoberal teoretickými problémami štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti, vplyvu bilingvizmu na zmeny v ľudovej kultúre, základným smerom štúdia slovenskej a českej etnografie a vybraným metodologickým a teoretickým problémom etnografického štúdia v súčasnosti.

Rodinné zázemie, vzťahy

Prvou manželkou Adama Prandu bola Mária Koleková, s ktorou pravdepodobne spoločne chodievali na konkrétne terénne výskumy (Charvátová, 1987; Prandová, 1955: 8). Mladý pár však po rozhodnutí o spoločnom bývaní narazil na bytovú núdzu, a preto najprv bývali u Máriinej sestry, po narodení dcéry Zuzany (v roku 1957) u Máriiných rodičov v bratislavskej Petržalke (z korešpondencie vyplýva vtedajšia, teda dobová adresa Okrajová 36). Poldruha roka po narodení dcéry Zuzany však Mária Prandová (rod. Koleková) zomrela (Hnilica, Vnuk, 2009).

Adamovi Prandovi a jeho starým svokrovcom prišla vypomôcť jeho matka – to však znamenalo, že sa musel odsťahovať a až po náročnejšom urgovaní získal dvojizbový byt na Pavlovskej ulici. Jeho finálnou bratislavskou adresou však bola Steinerova 5 (terajšia Křížna 5) v širšom centre mesta. Adam Pranda vďaka svojim aktivitám, živej komunikácii a otvorenému priateľskému prístupu urobil z tejto adresy bijúce srdce vtedajšej československej etnologickej vedy s určitým demokratizujúcim nádychom. Neraz v závere svojich listov napísal: „*Ak prídeš do Bratislavy, nemôžeš nás na Steinerovej 5 obísť – máme tu otvorené dvere i srdcia!*“

Druhou, dlhoročnou manželkou Adama Prandu bola Elena, rod. Bošková (1926 – 1999) – familiárne prezývaná „Hela“ – už od roku 1953 odborná pracovníčka a svojho času aj vedúca dokumentačného oddelenia vtedajšieho Národopisného ústavu SAV. Páru sa narodili dvaja synovia – Ján (1962) a Pavol (1964).

Prandova dcéra vyštudovala Lekársku fakultu Univerzity Komenského v Bratislave a stala sa gynekologičkou v Banskej Bystrici. Obaja synovia vyštudovali Chemicko-technologickú fakultu Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave (terajšia Fakulta chemickej a potravinárskej technológie Slovenskej technickej univerzity v Bratislave). I keď sa môže na prvý pohľad zdať, že deti sa nepoddali na otcovu kariéru a záujmové smerovanie – nie je to tak. Aj Adam Pranda vo viacerých svojich listoch priateľom priznal, že on sám chcel prvotne študovať chémiu.

Obr. 4

Adam Pranda so svojimi deťmi – dcérou Zuzanou (vľavo), synom Pavlom (v kočiку) a synom Jánom
Zdroj: súkromný archív J. Prandu

S celou rodinou pri vzácných chvíľkach voľného času chodievali na stretnutia kysuckých rodákov, ako aj na stretnutia rodákov z Lovče, odkiaľ pochádzala Elena Prandová. Adam Pranda v liste historikovi Pavlovi Kukovi voči sebe vyčítavo spomínal: „*No poriadne na nás nadávala (manželka Elena; pozn. autora), lebo mne sa tancovať veľmi nechce (jeden tanec som však odviedol) a synovi takisto (aj on sa zmohol len na jeden).*“ (Charvátová, 1987: sign. IVA, i. č. 1103, šk. 45).

Mnoho času pre rodinu však zabrali neodkladné pracovné povinnosti – ako písal v jednom zo svojich listov zahraničnému kolegovi o dovolenke na strednom Slovensku: *Na miesto lyžovania som sedel za stolom.* To sa, pravdaže, stretlo so spravodlivým hnevom jeho manželky Eleny – ako žartovne píše v jednom z listov:

Roboty mám teraz akurát dosť. A ešte s vyvolenou môjho srdca sa „žeriem“, lebo už teraz mi nadáva, vraj som drotár a rozmýšľam ako drotár, načo som mal vraj deti, keď

sa o ne nestarám a nevychovávam, do smrti že budem vandrákom (a ona sedliackou sediacou na „rodnej hrude“) – a to všetko za tú Moskvu, ktorú som si nespískal.³ (...) Verím, že sa mi žena aspoň trochu utíši (pomaly sa s tým zmieruje, hoci pomalšie, ako som predpokladal. Až teraz vidím, ako to bolo prezieravé nebyť v tom čase, keď list prišiel, doma). Preto teraz statočne „slúžim“ vlasti a národu, denno-denne som s deťmi 2 – 3 hodiny vonku, chodíme na snežienky a tíšime si našu mater, aby príliš nefrlala! Kytickami je to účinnejšie než punčochami! (Charvátová, 1987: bližšie neidentifikovaný list zo dňa 9. februára 1968).

Napriek žartovnému podtónu Prandovho vyjadrenia treba podotknúť, že rodina mu bola počas celého pracovného i súkromného života nenahraditeľnou oporou – manželka Elena zabezpečovala manželovi potrebnú administratívu, keď to on sám už nestíhal. Svoju manželku a deti úprimne miloval – vždy si našiel čas a priestor ich spomenúť aj v listoch svojim priateľom. Myslel aj na budúcnosť svojej rodiny a pri progresívnejšom myslení pripúšťal aj budúcnosť svojich detí v zahraničí – píšuc v ďalšom liste o dcére Zuzane (adresovanom Vojtechovi Sitárovi zo Žiliny, datovanom dňa 30. mája 1966): „Myslím, že rečami (myslel tým cudzie jazyky; pozn. autora) otvoríme deťom svet viac, ako sme ho mali otvorený my, či už pôjde študovať neskôršie medicínu alebo čokoľvek iné. Z klavíra, hoci dobre doň tlčie, sa neudrží, radšej nech vie a nech dobre ovláda reči.“ (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1284, šk. 48).

Obr. 5

Manželia Adam a Elena Prandovci počas etnologickej konferencie v Smoleniciach, pravdepodobne v 70. rokoch 20. storočia

Zdroj: súkromný archív J. Prandu

³ Zahraničné pobyty v Moskve mu nespôsobovali len výčitky v rámci vlastnej sebareflexie, ale tiež problémy v rodinnom živote a vyvolávali závisť v pracovnom prostredí (od niektorých Prandových kolegov a nadriadených).

Manželka Elena bola manželovi naporúdzi nielen pri oficiálnych pracovných aktivitách, ale tiež pri širokom spektre jeho súbežných činností: keď napríklad spoločnými silami spracovali už v danom čase mimoriadne potrebnú metodiku katalogizácie národopisného materiálu. Jej oddanosť a vernosť manželovmu odkazu sa prejavila aj po predčasnej smrti Adama Prandu. Elena Prandová totiž nielenže zhromaždila jeho archívnu pozostalosť a odovzdala ju Ústrednému archívu SAV – v roku 1987 a dodatočne ešte v roku 1992 (Charvátová, 1987; Kamencová, 1992), ale za zosnulého manžela dokončila rozpracovaný rukopis publikácie *Slovenské kraslice* (Ratica, 1999).⁴

Funkčná pôsobnosť

Od vzniku Slovenskej národopisnej spoločnosti v roku 1958 bol nielen jej členom, ale aj funkcionárom: v rokoch 1958 – 1965 vedeckým tajomníkom, v rokoch 1965 – 1969 členom výboru a napokon v rokoch 1969 – 1975 jej predsedom (Beňušková, 2019), zároveň členom a funkcionárom Národopisnej spoločnosti československej pri Československej akadémii vied (ČSAV) – v rokoch 1958 – 1969 bol členom výboru tejto spoločnosti, od roku 1969 jej prvým podpredsedom.

Adam Pranda z pozície predsedu Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV v Bratislave bol prítomný na jej rokovaní, ktoré sa konalo 28. mája 1973 v Martine, kde mal možnosť podieľať sa na návrhu vydávať spoločný metodický časopis Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV v Bratislave a Matice slovenskej v Martine s názvom *Národopisné informácie*. Stál tak pri zrode dôležitého etnologického periodika na Slovensku – terajších *Etnologických rozpráv*.

Veľmi aktívne spolupracoval – aj z titulu svojich prvotných odborných záujmov – s Ústavom ľudového umění v Strážnici, v rámci ktorého rozvinul desaťročia trvajúcu spoluprácu. Jeho azda najaktívnejším respondentom a spolupracovníkom bol známy keramikár Heřman Landsfeld (1899 – 1984), ktorý bol častým hosťom aj v domácnosti Prandovcov (na Krížnej ulici v Bratislave). Aj tu sa preukázal Prandov talent: v krátkom období pretransformovať formálne vzťahy na hlboké osobné priateľstvá s vysokou úrovňou dôvery a otvorenosti (Souček, 1984).

Z ďalších dôležitých členstiev a pôsobení môžeme spomenúť členstvo v Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV, Slovenskej demografickej a štatistickej spoločnosti pri SAV, funkcionárske pozície v Gemerskej vlastivednej spoločnosti v Rimavskej Sobote (člen predsedníctva a vedúci národopisnej sekcie, od roku 1968), členstvo vo Vlastivednej komisii Výboru Matice slovenskej (1968 – 1975). Zároveň bol vedúcim lexikálnej skupiny pre národopis v rámci prípravy Encyklopédie Slovenska (od roku 1971). Bol členom viacerých vedeckých rád – vedeckej rady Etnografického ústavu Slovenského národného múzea v Martine (od roku 1974), Kysuckého múzea v Čadci⁵ (od roku 1974) či Považského múzea a galérie v Žiline (od roku 1975).

⁴ Uvedená publikácia vyšla v martinskom vydavateľstve Osveta v roku 1994, 10 rokov po úmrtí Adama Prandu (Pranda, Prandová, 1994).

⁵ Adam Pranda bol aktívnym už pri pripravovanom založení Kysuckého múzea v Čadci v 60. rokoch 20. storočia.

Pre Slovenské národné múzeum v Martine bol významným odborníkom aj vďaka jeho práci pre ideovú komisiu reinštalácie národopisných expozícií a zbierok tohto múzea (1974 – 1976) a ideovú komisiu v tom čase vznikajúceho Múzea slovenskej dediny (od roku 1974). Téma múzeí v prírode bola pre Adama Prandu podnetnou až do konca života, o čom svedčí jeho spolupráca s nitrianskym Agrokomplexom na výbere objektov pre Slovenské poľnohospodárske múzeum v prírode (na začiatku 80. rokov 20. storočia).

V rámci redakčnej činnosti bol členom redakčných rád početných periodík: vedecký redaktor edície *Ústredia ľudovej umeleckej tvorby* (1955 – 1957), vedecký redaktor edície *Príručky Slovenskej národopisnej spoločnosti* (1958 – 1975), člen redakčnej rady periodika *Národopisné aktuality* (Strážnice, od roku 1964), výkonný redaktor (editor) edície *Klenotnica slovenskej ľudovej kultúry* (od roku 1965), *Národopisný vестník československý* (Praha, od roku 1968) (Válka, 2013), vedecký redaktor národopisnej časti v rámci hlavnej redakcie trojzväzkového encyklopedického diela *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (1969 – 1978), vedecký redaktor a zostavovateľ zborníka *Gemer – Národopisné štúdie* (Rimavská Sobota, od roku 1972), člen redakčnej rady periodika *Vlastivedný zborník Považia* (Žilina, od roku 1972), vedecký redaktor bulletinu *Informácie Slovenskej národopisnej spoločnosti* (1973 – 1975), člen redakčnej rady bulletinu *Správy a informácie Kysuckého múzea v Čadci* (Čadca, od roku 1975), člen redakcie časopisu *Slovenský národopis* (od roku 1977) a taktiež člen redakčnej rady bulletinu *Obzor Gemera* (Rimavská Sobota, od roku 1978) (Osobná bibliografia, 1979).

V rámci spolupráce s Československou televíziou v Bratislave bol členom Tvorivej skupiny pre ľudovú kultúru. Aj v tejto oblasti dosahoval výrazné úspechy – jeho farebný televízny film *Kraslice* získal v írskom Dubline v roku 1975 ocenenie Bronzová harfa. Ešte v rokoch 1972 – 1974 pôsobil ako sekretár Medzinárodného komitétu pre etnografické štúdium súčasnosti (súbežne dokázal vypracovať aj štatút tohto komitétu).

Adam Pranda sa začiatkom 80. rokov 20. storočia (1980 – 1983) tiež podieľal na redakčnej príprave *Slovenského biografického slovníka*, a to v bezprostrednej spolupráci s Biografickým oddelením Matice slovenskej v Martine. V zmysle zachovanej korešpondencie aktívne participoval na heslách o Eme Angyalovej, Jozefíne Babjakovej, Rudolfovi Bednáríkovi, Andrejovi Beniačovi, Pavlovi Bernolákovi, Davidovi Blasym, Júliusovi Bočovi (Boča), Jozefovi Brodzianskom, Kataríne Brúderovej (rod. Matulovej), Kataríne Brinzovej (rod. Izsovej), Jánovi Buszovi (Busza), Jánovi Búžikovi, Márii Čárskej (rod. Horváthovej), Ľudovítovi Gallovi, Miroslavovi A. Huskovi, Jurajovi Jánošíkovi a Samuelovi Jurínovi.

Veľký význam prisudzoval aj etnografickému filmu a z tohto dôvodu bol odhodlaným členom odbornej poroty súťažnej festivalovej prehliadky etnografických filmov Etnofilm Čadca od jej prvého ročníka. V rámci spolupráce Slovenskej národopisnej spoločnosti SAV s Národopisným ústavom SAV a Umenovedným ústavom SAV presadzoval zámer vybudovania Centrálnej filmotéky SAV.

Charakterové črty vedca

Povahovou črtou Adama Prandu bola charakterová i odborná neoblomnosť a vytrvalosť. Svedčí o tom zmienka v Prandovom nekrológu od jeho kolegu Jána Micháleka:

Adamovi Prandovi treba jednoznačne pripísať k dobru, že sa zaradil a zotrval na poprednej pozícii v rade tých, čo koncepciu dnešnej etnografie – v záujme spoločnosti i vedy samotnej – pomáhali rozšíriť a obohatili o výsostne aktuálny rozmer jej výpovede o súčasnosti. Vyvolával odozvu a nenechal sa odradiť. A tak ako bol o charaktere svojej práce presvedčený, tak bol vo svojom presvedčení aj neoblomný a vytrvalý. To bola napokon vlastnosť Adama Prandu, ktorá ho sprevádzala aj na iných úsekoch práce a celým jeho životom (Michálek, 1984: 651).

Je zjavné, že Adam Pranda si v rámci sebareflexie dokázal stanoviť maximálnu kapacitu aktivít – na hranicu, po ktorú dokázal garantovať kvalitu svojich výstupov. Koniec koncov, v početných listoch sa hneď na začiatku ospravedlňuje za omeškanie v odozve, spôsobené cestami vo výskumnom teréne či zahraničnými pracovnými pobytmi, príp. organizáciou alebo účasťou na konferenciách. Pre zaneprázdnenosť musel, hoci veľmi nerád, odmietnuť aj ďalšie ponúkané možnosti spolupráce – napr. spoluautorstvo monografie o Liptovskej Tepličke.

V tomto ohľade bol zlomovým rok 1975 – Adam Pranda sa dobrovoľne vzdal predsedníctva Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a taktiež akejkolvek ďalšej výkonnej, resp. funkcionárskej činnosti v tejto sfére. Cítil takmer urgentnú potrebu oddychu – dôvod nebol sebecký, ale opäť akademický: získať viac času na realizáciu výskumu. A tak sa z vedca, plne vyťaženeho administratívou a výkonom zverených funkcií, stal vedec – mentor (rozvinuli sa jeho aktivity v redakčných radách periodík a vedeckých radách inštitúcií, obzvlášť múzeí).

Blízkym priateľom (už pri zvažovaní tohto kroku v roku 1974) to zvykol vysvetľovať nasledovne: „Preto Ťa prosím, maj so mnou zľutovanie a cháp ma ako človeka, ktorý – keďže je chlapom – musí v ženskom ústave robiť všelijaké a neraz zbytočné funkcie, nemôže sa preto sústreďovať na to, čo by chcel a čo má robiť.“ (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1349, list Josefovi Tomešovi z Ústavu ľudového umění v Strážnici zo dňa 15. marca 1974, šk. 49).

Osobnostné danosti Adama Prandu vyzdvihovali aj inak obvykle nekompromisné kádrové posudky – v tom za rok 1976 sa v časti k charakterovým a osobným vlastnostiam uvádza: „Dr. Pranda je pracovitý, veľmi výkonný, disponuje nevšednou zásobou energie“. Išlo teda o jedného z najčinnorodejších pracovníkov ústavu. Pri spracovávaní monografie o keramikárovi Ignácovi Bizmayerovi bol schopný osloviť Hotel Kriváň v Pribyline a so súhlasom vedenia hotela si prejsť každú hotelovú izbu, v ktorej visel obraz tohto slovenského

Obr. 6

Adam Pranda počas terénneho výskumu
v Sebechleboch, 1977

Zdroj: Archív SAV (Charvátová, 1987:
sign. V B, i. č. 1420, šk. 49)

umelca – hoci dodatočne v poďakovaní hotelu pokorne uznal, že to nebol vhodný čas (pršalo a hostia boli na izbách). Nemožno mu teda uprieť húževnatosť.

Špecifické boli aj jeho vybrané oslovenia, v ktorých nezaprel znalosť konkrétnych a pre adresátov príslušných lokalít: „Milý Jožo, si Ty teda poriadny salatínsky či prašivský medveď, keď sa za dlhé roky ani neozveš.“ – inej adresátke písal: „Vážená /hm, súdružka? Kolegyňa? Maja? čert to vzal!/“ alebo múzejníkovi Milanovi Chlebanovi po jeho nedodržaní termínu: „Milan, Ty nešťastníku.“. Napriek vlastnej precíznosti však nebol nevyhnutne striktný voči svojim kolegom či spolupracovníkom – pre odľahčenie atmosféry zvykol pri takýchto príležitostiach písať: „...aj Waterloo sme prežili, prežijeme aj Verdun...“.

Úprimnosťou prekypovali aj listy relatívne málo známym pisateľom vrátane ponosu na aktuálne normalizačné tendencie, snahy o cenzúru či blokovanie vydania publikačných výstupov z konkrétnych terénnych výskumov (Čičmany, Sebechleby). V tomto ohľade sa napr. Adam Pranda aktivizoval a zabezpečoval stretnutie riaditeľky ústavu Boženy Filovej s ministrom kultúry. Svojich spolupracovníkov aktívne povzbudzoval, aby sa nenechali odradiť byrokraciou či politizáciou odbornosti a taktiež, aby sa bránili vytláčaniu schopných ľudí z inštitúcií.

Hoci sa otvorene sťažoval na amorálne prístupy, s ktorými sa pri svojich pracovných povinnostiach stretol (v listoch Miroslavovi Antonovi Huskovi, Richardovi Jeřábkovi či Mi-

Obr.7

Adam Pranda počas terénneho výskumu v Sebechleboch, 1981
Zdroj: súkromný archív J. Prandu

lošovi Štillovi) – prichádzajúci nárok na dôchodok nezvažoval s vedomím, že synovia ešte len nastupovali na vysokú školu a otec tak musel byť i naďalej zodpovedným živiteľom.

Svojou otvorenosťou a prístupnosťou sa stal obľúbeným a vlastne prirodzeným mentorom a tútorom mladých vedeckých pracovníkov. Azda aj to mu na revanš prinášalo pracovný a životný elán. Generácia českých a slovenských etnológov, ktorá sa formovala aj pod jeho vplyvom totiž celkom zásadne určila ďalšie smerovanie našej vedeckej disciplíny. Slovami Petra Salnera – Prandovho aspiranta (doktoranda) a neskoršieho dlhoročného pracovníka terajšieho Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. v Bratislave: *Bežal vpredu, no nebol osamelým bežcom. Predčasná smrť uzavrela jeho osobnú bibliografiu, nie však celoživotné dielo. Rozbehli sa jeho žiaci...* (Salner, 1985).

Školiteľ, oponent, recenzent

Adam Pranda bol odborníkom širokého disciplinárneho záberu a záujmu – spočiatku sa zaoberal ľudovým umením a najmä ľudovým výtvarným prejavom, resp. ľudovou umeleckou výrobou. Jeho celoživotnou témou boli slovenské kraslice, popri ktorých bol aktívnym v prostredí modranskej figurálnej plastiky a keramiky (majoliky). Živými etnografickými témami preňho boli doplnkové a sezónne zamestnania, dejiny výroby mlynských kameňov, ale tiež ľudové kamenné náhrobníky v Novohrade, príp. téma kožušníctva a ľudovej výroby kožuchovej (Frolec, 1984a).

Pre vlastné duševné obohatenie však bol ochotný a schopný vyjsť mimo svoju komfortnú zónu do exotickjších oblastí a tém. Ved' napríklad s Elenou Androvičovou z Plzne (príp. mesta Bihar v Indii) korešpondoval na prelome rokov 1969 a 1970 ohľadom problematiky kobercov a umeleckých remesiel v Indii a povzbudzoval ju k publikovaniu s presvedčením, že spracovala a spracuje kvalitné výstupy. (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 907, šk. 43).

Vďaka týmto témam sa stal vyhľadávaným oponentom a recenzentom naprieč témami i krajinami. Svojim pozíciám a úlohám sa venoval naplno – vo výsledku bol teda rešpektovaným aktérom akéhokoľvek diania vo vývoji československej etnológie ako vednej disciplíny európskeho formátu. Vážil si však spätnú väzbu aj na vlastné diela. Ako uviedol český etnológ Richard Jeřábek v jednom z Prandových nekrológov:

Byl to chlap jak hora, plný energie a elánu, neúnavný a tolerantní diskutér. K výtisku své knížky o keramiku Bizmayerovi napsal: Prijmi tento darček a ak Tvoje kritické pero bude pociťovať opäť sa zaskviť, prosím Ťa, vybrús si ho, nech sa zaleskne... Příznivého ohlasu této knížky už se nedočkal a čtenáři se už nedočkají dalších jeho poctivých prací o lidovém umění (Jeřábek, 1985).

Počnúc rokom 1975 (od 1. januára) sa stal školiteľom v odbore národopis, pričom na konci roka 1979 v pracovnom výkaze deklaroval, že dovtedy vyškoliť jedného aspiranta a priebežne viedol ďalších dvoch aspirantov. Išlo o Jána Chlupa (externý aspirant, pracovník Mestského múzea v Bratislave) s kandidátskou prácou *Etnické a sociálne procesy v národnostne zmiešanom prostredí prímestskej dediny Čunova*; Petra Marákyho (externý aspirant, riaditeľ Kysuckého múzea v Čadci) s kandidátskou prácou *Premena prvkov tradičného ľudového zvykoslovie severovýchodných Kysúc v prostredí Trínca a iných priemyselných stredísk na severnej Morave* a Petra Salnera (interný aspirant) s kandidátskou prácou *Etnografické aspekty výskumu súčasnej mestskej rodiny*.

Obr. 8

Adam Pranda pri konferenčnom prejave na konferencii v Nových Vozokanoch, 1977
Zdroj: Archív SAV (Charvátová, 1987: sign. V B, i. č. 1418, šk. 49)

Adam Pranda bol aktívnym autorom, lektorom, ale tiež taktným oponentom a recenzentom početných publikácií či monografií. Múzeá, vydavateľstvá i samostatní bádatelia ho aktívne oslovovali s prosbami o odborné rady (napr. 20. júla 1973 sa Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre dopytovalo na čerstvo dovezený mlynský kameň z Palúdzky kvôli vytesanej značke a s ohľadom na to, že evidovali niekdajší Prandov výskum ohľadom mlynských kameňov).

Zároveň bol pokorný – prosil pisateľov, ktorí sa pomýlili a oslovovali ho ako riaditeľa („Vážený súdruh riaditeľ“), aby tak nerobili – s vysvetlením, že on je len vedúcim kolektívu pracovníkov na konkrétnej výskumnej úlohe, ale riaditeľkou ústavu je Božena Filová a jej zástupcom Milan Leščák. Podobne – veľmi triezvo až účelovo – pristupoval aj k svojim funkciám: vystríhal svojich korešpondentov, aby ho neoslovovali funkciou (napr. „Vážený predseda“ z titulu jeho vtedajšej funkcie predsedu Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV) argumentujúc, že ide len o dočasnú službu pre vedu, nie urputnú snahu o honor („...sú len dočasné, no pre účely vedy ich treba zastávať.“).

Podobný prístup si zachovával aj pri akademických funkciách, ktoré v období socializmu považoval za nástroj pre posilnenie ega a zbohatnutie inak slaboduchejších či zištných ľudí. Mnohí korešpondenti si totiž jeho odbornú zdatnosť nesprávne vysvetľovali jeho vrcholovou akademickou pozíciou – oslovovali ho docentským titulom. V liste Ide Dúbravskej z 12. novembra 1976 píše: „Záverom Vás prosím o jedno. Nie som docentom, na takéto tituly majú oprávnenie teraz predovšetkým tí, čo... atď. (aby som to vzal aj žartom, som „nadcentom“, lebo mám naozaj nad jeden cent, teda nie do centa, hoci sa o to usilujem statočne a nielen na liečení už takmer 10 rokov).“ (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 974, šk. 43).

Európsky formát Adama Prandu

Adam Pranda dokumentoval v 50. rokoch 20. storočia rozprávky z rodnej kysuckej obce Snežnica, a to napríklad: *Človek*, *Krvavá jamka*, *Letná noc na horách*, *Močidlanský vodník*, *Prosničanova medza*, *Radosť zo života*, *Tri studničky* (táto konkrétna na 36 stranách strojopisného textu na stranách formátu A4!). Pozoruhodná je aj jeho precíznosť pri dokumentačnej práci – napr. v závere prepisu rozprávky *Radosť zo života* je uvedený dátum i čas jej zdokumentovania: „27. sept. 1955 o 19.29 hod.“.

Študoval zároveň chotárne názvy v tejto obci (napr. Belajova kráčina, Gašov, Klíny, Pri jasňoch, atď.). Preto možno predpokladať, že aktívna práca s miestopisnými dátami bola vykonávaná v záujme lepšieho porozumenia a priestorového uchopenia jednotlivých rozprávok, ktoré aktívne využívajú toponymá (Kriváň, Rozsutec, atď.). Z jeho poznámok je zrejma aktívna práca s informátormi, ako aj dokumentácia ich životných línií (zapisovanie si základných rokov v živote respondenta, sprehľadnenie jeho rodinných vzťahov a pod.).

Pranda veľmi živo spomínal na rôzne rozhovory s informátormi, ako aj s náhodnými respondentmi alebo občanmi, ktorých sa pýtal na cestu za konkrétnym a vopred vyhladeným človekom. Ide do takej hĺbky detailu, že dokonca uvádza výňatky týchto rozhovorov, ktoré sú veľmi výstižné pre podmienky práce v (kysuckom) teréne v danom období. Niektorí ho – napr. počas výskumu oblepovaných kraslíc v Klokočove (v časti Klin) dokonca podozrievali, že kontroluje povinné odvádzanie potravín („Nie som od kontingentov. – vysvetľoval som.“)⁶ a tvrdili, že sa im nestačil urobiť dostatok zemiakov alebo sliepky nezniesli dosť vajec.

Svedectvom jeho zamerania je nepublikovaná 90-stranová štúdia *Niektoré problémy štúdia súčasného stavu ľudovej kultúry na Slovensku z obdobia rokov 1969 – 1970*, v rámci ktorej identifikoval 7 okruhov výskumných otázok, a to štúdium dvojitého zamestnania, štúdium vzniku a rozvoja priemyselných oblastí, štúdium kultúry družstevného roľníctva, štúdium kultúry priemyselného robotníctva, štúdium kultúry mesta, štúdium vplyvu pre-

Obr. 9

Adam Pranda v spoločnej diskusii s Emíliou Horváthovou a Antonínom Robkom na etnologickej konferencii v Smoleniciach, 1968

Zdroj: Archív SAV (Charvátová, 1987: sign. V B, i. č. 1406, šk. 49)

⁶ Spísané spomienky Adama Prandu, ktoré sú súčasťou jeho osobného fondu v Archíve SAV v Bratislave (Charvátová, 1987).

sídlenia do iných oblastí štátu na kultúru presídlencov a štúdium vplyvu prostriedkov masovej komunikácie. Ide teda skutočne o vtedajšie a dobovo veľmi aktuálne problematiky.

Už len letným pohľadom na objem jeho korešpondencie vidíme viacero zvučných mien regionálnej i celoštátnej etnografie (nehovoriac o početných zahraničných) – Andrej Gregorčok Igovän, Igor Krištek (ktorému bol zároveň oponentom v rámci jeho kandidátskej dizertačnej práce), Peter Maráky, Mikuláš Mušinka, Štefan Mruškovič, Antonín Robek, Soňa Švecová, Peter Švorc a mnohí ďalší vrátane zahraničných. Spoluprácu dokázal zabezpečovať aj so vzdialenými pracoviskami (napr. v Moskve či v Sofii).

Zastavme sa pri mene Antonína Robka. Adam Pranda aktívne korešpondoval s týmto „vládcom českej socialistickej etnografie“. Uvedené titulovanie je patričné – Robek totiž v období socializmu súbežne zastával dve najvýznamnejšie pozície etnografickej vedy v rámci terajšej Českej republiky: pozíciu riaditeľa Ústavu pro etnografiu a folkloristiku Československé akademie věd (terajší Etnologický ústav Akademie věd České republiky) a vedúceho Katedry etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Hlaváček, 2017).

Pranda a Robek síce mali viacero spoločných tém ich odborného záujmu – najvýznamnejšou z nich bolo kronikárstvo, ktorému sa však každý z nich venoval po vlastnej osi (Robek v rámci Česka, Pranda komunikáciou a spoluprácou so slovenskými kronikármi – napr. Andrejom Gregorčokom Igovänom z Podkoníc či Dominikom Mrázom z Boroviec). Spojila ich však Prandova mimoriadne (aj kvôli zosnulému otcovi) obľúbená téma – slovenské drotárstvo.

Antonín Robek, disponujúci cca 250 listami slovenských drotárov, proaktívne ponúkol Adamovi Prandovi spoluautorstvo plánovanej publikácie. Pranda ponuku prijal, pričom navrhol spracovanie rovno dvoch publikácií – *Listy drotárov* a *Kolárovičský drotári*. Aj to svedčí o jeho inovatívnom prístupe k myšlienkam a nápadom. Prandov finálny rukopis o drotároch, pripravovaný pod názvom *Za chlebom do sveta*, malo vydať Vydavateľstvo Osveta v Martine – Pranda sa však dodania rukopisu v januári 1977 zriekol pre početné pracovné povinnosti.⁷ Jeho výskum k tejto téme však pokračoval, o čom svedčí zachovaná korešpondencia s kysuckými obcami z októbra 1977 (Charvátová, 1987). Adam Pranda dokázal aj pri tejto téme spojiť vedcov v priestore od Prahy po Petrohrad, čo preukazuje jeho vedecký zápal i osobnostnú charizmu a presvedčivosť.

Vyznamenania

Okrem početnejších kolektívnych vyznamenaní, v roku 1977 bol Adam Pranda vyznamenaný Cenou SAV za vedecko-popularizačnú činnosť. V roku 1979 mu bola udelená medaila Okresného národného výboru v Čadci (Odboru kultúry) za rozvoj kultúry na Kysuciach a v roku 1981 Čestné uznanie Krajského národného výboru Jihomoravského kraje v Brne (taktiež Odboru kultúry) za rozvoj vedeckej spolupráce. Prandovo dielo si mimoriadne vážili aj v Gemerskej vlastivednej spoločnosti (Prasličková, 1984).

V rámci udeľovania cien Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV mu bolo udelené 2. miesto za najlepšie dielo roka 1982 v kategórii vedecko-organizačnej činnosti, a to za

⁷ Korešpondencia Adama Prandu s Vydavateľstvom Osveta v Martine, zachovaná v jeho osobnom fonde (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1381, šk. 49).

Obr. 10

Medaila pre Adama Prandu za rozvoj kultúry na Kysuciach
Archív SAV (Charvátová, 1987: III D, inv. č. 902, resp. Zbierka medailí: ZM 138)

organizáciu výskumu zátopovej oblasti Riečnica – Harvelka a operatívne publikovanie výsledkov výskumu. Pri rovnakej príležitosti mu bolo udelené zlúčené 1. a 2. miesto v kategórii vedecko-odborných diel za štúdiu *Význam tradičnej kultúry ľudu v zátopovej oblasti na Kysuciach*.

Pri príležitosti Prandových 60. narodenín ho Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV na valnom zhromaždení, konanom dňa 24. mája 1984, zvolila za svojho čestného člena. Jeho jubileum neopomenula ani samotná Slovenská akadémia vied – 20. mája 1984 udelila Adamovi Prandovi zlatú čestnú odborovú plaketu Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách.

Publikačná činnosť

Už ako študent gymnázia či vysokoškolák Pranda aktívne publikoval, avšak predovšetkým beletriu, príp. rozprávky – v časopisoch *Nová práca*, *Tvorba* a ďalšie. Neskôr pribudli články a štúdie z oblasti lingvistiky a literárnej histórie (publikované v periodiku *Slovenská reč* či zborníku *Slovanská Bratislava* a pod.).

Popri vlastnej, veľmi aktívnej publikačnej činnosti (články, samostatné publikácie, štúdie) sa venoval aj redakčným a zostavovateľským prácam a nebránil sa ani redigovaniu prác či celých zborníkov. K jeho významným výskumom patrili dlhodobé výskumy ľudovej kultúry i súčasnosti v obciach Čičmany a Sebechleby (v daných dvoch obciach najintenzívnejšie), avšak priebežne počas kariéry dokázal realizovať terénne prieskumy v desiatkach ďalších lokalít, resp. obcí (z nich najväčšmi rezonujúcim bol výskum zátopovej oblasti pre súčasnú vodnú nádrž Nová Bystrica – teda územie v tom čase zanikajúcich obcí Harvelka a Riečnica). Z týchto výskumov dokázal organizovať konferencie i vypracovávať konkrétne publikačné výstupy.

V snahe obohacovať znalosti svojich kolegov – českých a slovenských etnológov – venoval značný objem svojho času aj na zabezpečenie svojpomocného prekladu vybraných odborných diel (najmä z ruštiny a taliančiny).

Cieľom tejto personálnej štúdie nie je spracovanie a zverejnenie kompletnej bibliografie Adama Prandu – túto výzvu, už napriek existujúcim čiastkovým a výberovým bibliografiám, ponechávame ďalším kolegom. Dielo Adama Prandu si svojím obsahom zaslúži knižné spracovanie, priestorovo a rámcovo prevyšujúce možnosti tejto štúdie.

Rezonujúce dielo s nadčasovým prínosom

O pozitívnom výtlaku a rezonancii Prandovho diela boli presvedčení už jeho súčasníci (Frolec, 1984b). A to nielen s ohľadom na priateľské vzťahy v rámci vtedajšej Československej socialistickej republiky, ale aj v širšom európskom rámci. Pre spoločnú vec dokázal nadchnúť kolegov v zahraničí a svojím len veľmi ťažko nahraditeľným príspevom tak vytváral bezprecedentný systém európskej cezhraničnej spolupráce etnológov.

Adam Pranda sa počas celej svojej vedeckej kariéry, ak nie počas celého svojho života, držal zásady byť čestným a dôstojným diskutérom. Snažil sa publikovať akýkoľvek spracovaný a tematicky hodnotný materiál: „*Naozaj NIK Z NÁS nemá PRÁVO sušiť pekný a bohatý materiál celé desaťročie u seba!*“ (ako písal v liste Ľubici Chorváthovej z 20. októbra 1982 – Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1038, šk. 45). Presadzoval názor „nepísať vedu pre vedu“, ale snažiť sa odborné a vedecké výsledky popularizovať a prenášať do každodenného života. V tomto ohľade bol mimoriadne pragmatickým človekom.

Prandov prístup oceňovali aj jeho informátori a respondenti, z ktorých sa väčšinou veľmi rýchlo stali priatelia – napr. Rudolf Barčík (bytom Modra) píše v úvode svojho listu z januára 1984: „*Milý Adam. Vopred Ti ďakujem, že na mňa myslíš a staráš sa o moju popularitu.*“ (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 920, šk. 43).

Na dielo Adama Prandu sa spoliehame aj v súčasnosti. Na takýchto základoch dokážeme koncipovať ďalšie výskumy či aktualizácie starších konceptov. Nielen pre Prandove odborné názory, ale predovšetkým pre jeho autentickú znalosť terénu. Aj vďaka svojmu pôvodu z Kysúc mal vzťah k regionalistike – podobne ako jeho kolegyňa, významná etnologička a gestorka Etnografického atlasu Slovenska – Soňa Kovačevičová, rodáčka z Liptova (Kovačevičová, 1993). Pranda svojím dielom prispel k sofistikovanejšiemu teoreticko-metodologickému uchopeniu regionalistického výskumu. Svedčí o tom snaha definovať či mapovať priemyselné oblasti Slovenska (Benža, 2011).

Úmrtie, osud jeho literárnej pozostalosti

Zdravie Adama Prandu bolo podlomené už dlhodobejšie – najčastejšie išlo o dlhodobé horúčky, prechladnutia či zápal pľúc, ktorý zvykol liečiť v kúpeľoch v Rajeckých Tepliciach (alebo jeho vlastnými slovami: „*dobýjať zdravotnú batériu*“) už od prelomu 60. a 70. rokov 20. storočia. Viaceré problémy však bral s nadhľadom a seba vlastným humorom – v liste zo dňa 29. septembra 1972 napísal dobrému priateľovi Josefovi Tomešovi (z Ústavu ľudového umění v Strážnici): „*Lekári zistili vodu v kolene. Keby šlo o slivovicu, bolo by lepšie!*“ (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 1349, šk. 49).

V roku 1980 absolvoval operáciu kvôli žlčníkovým kameňom, ktorú vo svojich listoch opäť poňal humorne („*Pokúšal som sa konkurovať národnému podniku Kameňolomy a štrkopiesky, nuž ma vzali pod nôž a vyhodili mi niekoľko kameňov spolu so žlčou.*“). V rovnakom roku sa k pretrvávajúcim zdravotným problémom pridala cukrovka, ktorú sa však podľa lekárskeho odporúčania snažil riešiť menej invazívne – bez inzulínu, diétami a častejšou konzumáciou čučoriedok.

Adam Pranda zomrel 28. augusta 1984 v Bratislave následkom pokročilej rakoviny pankreasu. Pohreb sa uskutočnil 1. septembra 1984 v bratislavskom krematóriu, v areáli ktorého (na neďalekom cintoríne) je Adam Pranda aj pochovaný.

V rovnakom roku sa začala v rámci festivalu Etnofilm Čadca, ktorý počas svojho života organizačne podporoval, na jeho počesť udeľovať Cena Adama Prandu. Túto cenu v súčasnosti udeľuje Národopisná spoločnosť Slovenska na svojich valných zhromaždeniach (Lukáč Kinčes, 2024).

Tento významný slovenský etnológ sa však legendou stihol stať už počas svojho relatívne krátkeho života – už v roku 1980 bol publikovaný jeho profil v *Encyklopédii Slovenska* (Veľký, 1980: 500). S určitou mierou „nadsázky“ môžeme skonštatovať, že zatiaľ čo módnym priemyslom uznáva značku Prada, európska etnologická obec sa spolieha(la) na značku Pranda.

Literárnu pozostalosť (ako aj všetky biografické dokumenty) Adama Prandu odovzdala jeho manželka Elena do vtedajšieho Ústredného archívu SAV v 90. rokoch 20. storočia. Paradoxne nešlo o naplnenie poslednej vôle Adama Prandu (ak o nej manželka vôbec vedela), keď v liste z 2. mája 1982 priateľovi Bohuslavovi Benešovi (folkloristovi a literárnemu vedcovi pôsobiacemu v Brne) vyjadril želanie, aby sa jeho osobný archív stal súčasťou zbierok Literárneho archívu Matice slovenskej (terajšieho Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine) alebo archívu Slovenského národného múzea – Etnografického ústavu v Martine (Charvátová, 1987: sign. IV A, i. č. 924, šk. 43).

Vo viacerých ohľadoch ide o stále živé dedičstvo, ktoré čaká na svoje zhodnotenie (napr. knižné spracovanie obsiahlych rukopisov *Kysucké fragmenty* a *Snežná dolina* – prvé menované ako vlastivedné memoáre autora; druhé menované ako súbor rozprávok, inšpirovaný Prandovým rodiskom). Pranda sa vybrané texty snažil publikovať – napr. *Snežnú dolinu* malo vydať nakladateľstvo Mladé letá už začiatkom 70. rokov 20. storočia, avšak redakcii sa nepozdávala zmienka o svätcoch.

Súčasťou fondu – obsiahnutého v 74 archívnych škatuliach – sú totiž aj odborné výstupy, ktoré boli publikačne spracované len čiastočne, príp. neboli doposiaľ publikované. Za zváženie stojí aj lístkový katalóg s národopisnými heslami jednotlivých slovenských obcí, ktorého obsah by mal byť v plnom znení pretavený do trojzväzkového diela *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*.

Aký je teda odkaz Adama Prandu pre súčasníkov a ďalšie generácie slovenských vedcov, nielen etnológov? Vykonávať akúkoľvek pozíciu – vrátane tej akademickej – čestne, nadšene a zodpovedne. Nenechať sa odradiť a vytrvať, byť oporou pre svojich kolegov, rovesníkov i ďalšie generácie. Prijímať výzvy ako príležitosti nielen pre svoj vlastný rozvoj, ale aj pre rozvoj inštitúcií a vied, pre ktoré pracujeme. Nemariť potenciál a nesnažiť sa kaziť dobré úmysly – zároveň sa brániť neprajníckym tendenciám. Nuž a v neposlednom rade hľadať a nachádzať dôležitý balans medzi akademickým/pracovným a osobným životom.

Podakovanie

Touto cestou by som sa chcel poďakovať kolektívu pracovníkov a menovite tiež vedúcej Archívu SAV – Mgr. Jane Gubášovej Baherníkovej, PhD. za odborné rady a ústretovosť pri štúdiu osobného fondu Adama Prandu. Vedúcej archívu zároveň ďakujem za spontánnu spomienku na možné dohľadanie potomkov Adama Prandu, ktoré sa vďaka tomu podarilo – aj s príspevím Mgr. Marty Švolíkovej, pracovníčky Štátneho archívu v Nitre – pracoviska Archív Levice.

Za aktívny prístup a ochotu vyjadrujem vďaku aj deťom Adama Prandu – MUDr. Zuzane Petrovičovej, Ing. Jánovi Prandovi, CSc. a Ing. Pavlovi Prandovi, CSc.

Srdečná vďaka za spoluprácu patrí tiež Viere Višňákovej – pracovníčke regionálneho oddelenia Kysuckej knižnice v Čadci za zapožičanie posledného dostupného výtlačku bibliografie Adama Prandu (Ďurná, 2004) a PhDr. Petrovi Salnerovi, DrSc. za drobné námety na doplnenie profilu Adama Prandu.

Za pomoc pri hľadaní ďalších zdrojov, informačne vypovedajúcich o živote a diele Adama Prandu, touto cestou ďakujem Andrei Kalivodovej – knihovníčke Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. v Bratislave.

Referencie

- Benža, M. (2011). Regionalizácia Slovenska. *Kontexty kultúry a turizmu*, 2, 13-19.
- Beňušková, Z. (2019). 60 rokov Národopisnej spoločnosti Slovenska (1958 – 2018). *Etnologické rozpravy*, 26(Supplement), 24-64.
- Ďurná, S. (2004). *PhDr. Adam Pranda, CSc. – etnograf a jazykovedec – výberová personálna bibliografia*. Čadca: Kysucká knižnica.
- Frolec, V. (1984a). Adam Pranda šedesátiletý (20. 5. 1924). *Slovenský národopis*, 32(3), 505-513.
- Frolec, V. (1984b). Naplněný čas Adama Prandy. *Slovácko*, 26, 119.
- Hlaváček, J. (2017). Napoleon české etnografie: životopisná skica Antonína Robka. *Národopisný věstník*, 76(1), 25-47.
- Hnilica, J., Vnuk, F. (2009). Kto bol Adam Pranda?. *Kultúra – dvojtyždenník závislý od etiky*, 12(17), 10-11.
- Horváthová, E. (1974). Dr. Adam Pranda 50-ročný. *Slovenský národopis*, 22(4), 669-671.
- Charvátová, J. (Sprac.). (1987). *Pranda, Adam – osobný fond* (ev. č. 36476) [archívne materiály]. Bratislava: Centrum spoločných činností SAV – Ústredný archív SAV. <http://www.archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=131&sig=info>
- Chorváthová, L. (2005). Adam Pranda: neznáme aspekty osobnosti a diela. *Slovenský národopis*, 53(3), 243-260.
- Jeřábek, R. (1985). Trojnektrolog (A. Pranda – I. Koev – M. Gladysz). *Umění a řemesla*, 30(1), 5.
- Kamencová, L. (Sprac.). (1992). *Pranda, Adam – dodatok k osobnému fondu* (ev. č. 36477) [archívne materiály]. Bratislava: Centrum spoločných činností SAV – Ústredný archív SAV. <http://www.archiv.sav.sk/inventare/inventar.php?id=184>
- Kovačevičová, S. (1993). *Liptovský Svätý Mikuláš – mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830 – 1945*. Liptovský Mikuláš: Transcius.
- Lukáč Kinčeš, M. (19. 5. 2024). *Nedožitá storočnica etnografa Adama Prandu*. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. <https://uesa.sav.sk/spravy/nedozita-storocnica-etnografa-adama-prandu/>

- Michálek, J. (1984). Na rozlúčku s Adamom Prandom (20. 5. 1924 – 28. 8. 1984). *Slovenský národopis*, 32(4), 650-652.
- Osobná bibliografia základných prác Adama Prandu 1944 – 1978. (1979). *Obzor Gemera*, 10, 186-193.
- Palkovič, K. (1985). Za Adamom Prandom. *Slovenská reč*, 50(2), 115-116.
- Pranda, A. (1949). *Jazyková hodnota starých slovenských listín z dialektologického hľadiska* [Nepublikovaná rigorózna práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pranda, A. (1966). *Príčiny vzniku a rozvoja kovorolníctva na Kysuciach* [Nepublikovaná dizertačná práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Pranda, A., Prandová, E. (1994). *Slovenské kraslice*. Martin: Osveta.
- Pranda, A., Morávková, M. (1955). Príspevok k štúdiu slovenských ľudových kožuchoch. *Slovenský národopis*, 3(2), 213-256.
- Prandová, M. (1955). Tri drahé mená z Rejdovej. *Kultúrny život*, 10(36), 8.
- Prasličková, M. (1984). Za PhDr. Adamom Prandom, CSc. *Obzor Gemera*, 15(4), 214.
- Ratica, D. (1999). Za Elenou Prandovou. *Slovenský národopis*, 47(1), 91-92.
- Salner, P. (19.5.2024). *Reflexia Petra Salnera pri príležitosti 100. výročia narodenia Adama Prandu*. Národopisná spoločnosť Slovenska. https://nss.sav.sk/wp-content/uploads/A.-Pranda_Reflexia-Petra-Salnera_2024-05-19.pdf
- Salner, P. (1985). PhDr. Adam Pranda, CSc. (1924 – 1984). *Vlastivedný časopis*, 34(1), 43.
- Souček, J. (1984). Odešiel kolega a priateľ. *Národopisné aktuality*, 21(4), 262.
- Válka, M. (2013). Národopisný vestník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací. *Český lid*, 100(1), 107-120.
- Veľký, J. (Red.). (1980). Adam Pranda. In *Encyklopédia Slovenska – súhrn poznatkov o minulosti a prítomnosti Slovenska* (4. zv.). Bratislava: Veda.
- Zachar Podolinská, T., Popelková, K. (2023). *Story of Cohesion: On the History of an Academic Institution*. Bratislava: Veda.

Hana Hlôšková – jubilejný rozhovor

Hana Hlôšková – a jubilee interview

Lucia Ditmarová

Kontakt / Contact

Mgr. Lucia Ditmarová, PhD., členka Národopisnej spoločnosti Slovenska, Bratislava, Slovenská republika, e-mail: ditmarova@gmail.com

Ako citovať / How to cite

Ditmarová, L. (2025). Hana Hlôšková – jubilejný rozhovor. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 106-116.

Osobný život a rodina

Anna alebo Hana? Všetci ťa poznáme a oslovujeme ako Hanu, no v skutočnosti sa voláš Anna – alebo sa mýlim? Ako to vlastne je?

Stará mama z maminej strany bola Hana. Zomrela v roku 1953, keď bola mama v maturitnom ročníku. Podľa spomienok mali pekný vzťah a tak sa naši rozhodli dať mi meno po nej. Na „úradoch“ však také meno nechceli zapísať – vraj je to domácka podoba mena Anna, a tak som oficiálne Anna. Je veľmi málo ľudí, ktorí ma volali či volajú Anička, tak ma napríklad zväčša oslovoval Milan Leščák, môj aspirantský školiť.

Kedy a kde si sa narodila? V akej rodine a na akých miestach si vyrastala? Ako si spomínaš na svoje detstvo a mladosť?

Narodila som sa v Košiciach, no rodiny mamky i otca pochádzali zo stredného Slovenska. Obaja pracovali v médiách – mama v rozhlase, otec najskôr vo vydavateľstve, neskôr v televízii. Žil s nami starý ocko – mamin otec, s ktorým sme sa mali veľmi radi. Bol učiteľ, riaditeľ školy, no v čase môjho detstva už na penzii. Zomrel, keď som mala dvanásť rokov, a hoci veľmi zaujímavu rozprával – napríklad o jeho legionárskej anabáze z Ruska Transsibírskou magistrálou a loďou domov, do novej republiky – až keď som o veľa rokov neskôr likvidovala košícký byt po rodičoch, objavila som ohromné dokumenty, som si uvedomila, že mi už nemá kto podať vysvetlenie... Otec stál v roku 1957 pri zrode folklórneho súboru Čarnica, ktorý v 60. rokoch patril medzi špičku slovenských súborov. Chodievali sme na ich predstavenia, poznala som a veru aj obdivovala tanečníkov a tanečnice (Betka Štrkulová bola otcova kolegyňa a naša neďaleká suseda). Naši ma popri škole do ničoho nenútili, a tak som vystriedala výtvarnú na LŠU, krasokorčuľovanie, gymnastiku, angličtinu, meteorologický krúžok, školské divadlo i spevácky zbor, a veru im tú demokratickú bene-

Obr. 1

Brigádnická dvíhačka, zemiaková brigáda v roku 1973

Zdroj: súkromný archív H. Hlôškovej

vali tiež s rodinou krstnej mamy, ktorá žila v Košiciach, a keďže robila vo vtedajšom PKO (Park kultúry a oddychu), boli s našimi občas prepojení aj pracovne. Nuž, a „cyklus memorátov“ o zážitkoch s kocúrom Murkom, ktorého sme si zobrali z ulice a prežil s nami jedenásť rokov (i na dovolenke pod stanom v Juhoslávii), mi rady pripomínajú a počúvajú moje štyri vnučky. Veľmi sme sa mali radi aj s tetou Elenou a strýčkom Vladom Bazovským z otcovej strany. Strýčko bol advokát, sčítaná a kultivovaná teta učila na pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici – obaja mi dukovali a dokonca bez pripomienok odobrili aj môj „predčasný“ sobáš v druhom ročníku vysokej školy, keď si ich získal môj nastávajúci Braňo – humorom. Aj oni sa tešili, keď som školu skončila s dvojročným Adamom, vysoko tehotná s dcérou Kačou a červeným diplomom. Ročníkové predskúškové semináre, keď Braňo kočíkovoval Adama a prestávky sme mali kvôli môjmu kojeniu, boli v rade vzájomného spolužiackeho ladenia – aj v študentskom divadielku Studienka či každoročných „vlastivedných“ a dnes už aj kúpeľových ročníkových stretnutiach.

volenciu aj zazlievam. Mali sme totiž doma klavír – krídlo, mama pekne hrala, my s kamarátkou sme tanečne improvizovali, no na hudobnú ma naši nedali, a tak jedným z mojich seniorských plánov je naučiť sa hrať na klavíri. V druhom ročníku na gymnáziu som sa odvážila ísť na konkurz do Čarnice, vzali ma a boli to veľmi príjemné dva roky – nácviky, sústredenia, vystúpenia (dokonca i program pre delegáciu Fidela Castra vo Vysokých Tatrách), ale aj platonická láska.

Kto ťa z tvojej rodiny či blízkeho okolia najviac ovplyvnil a v čom?

Myslím, že to boli rodičia a spomenutý starý ocko. Rodičia boli mladí, mali len mňa, a tak sme veľa voľného času trávili spolu – na výletoch, v divadle, na výstavách, s mamou na koncertoch, chodievala som za nimi do práce a pozorovala, ako funguje rozhlas i televízia či divadlo a filharmónia. V marci 1969 som mala úžasný zážitok zo spevu vtedy začínajúcej opernej divy Edity Gruberovej, keď mama, ako hudobná redaktorka, stála za nahrávaním Zvončekovej árie z opery Lakmé. Sedela som nepohnuto v rohu hudobnej réžie... Radi sme sa stretá-

Pracovný život, vedecká a pedagogická činnosť

Aký bol tvoj iniciačný zážitok z detstva/mladosti, ktorý ťa natrvalo pritiahol k národopisu, resp. folkloristike?

Bola som „mesticke dzecko“, vidiek som poznala len z rodinných výletov, hlboký zážitok vo mne zanechalo pár dní v liptovských Smrečanoch, kam ma vzal starý ocko ako asi osemročnú k vzdialenejšej rodine. Vôňa maštale, iné zvuky ako v Košiciach, pažiť pri Smrečianke, kravy a husi na paši, aspoň symbolická pomoc pri senách – to bol však zážitok viac ľudský ako etnografický. Veľa som čítala, hádam som voľačo podedila aj vo vzťahu k jazyku (koľkokrát si vravím, že je aj dobré, že sa otec, ako školiteľ mladých redaktorských kolegov, nedožil dnešnej jazykovej úrovne viacerých moderátorov/moderátoriek...), mala som okolo seba dobrých a vtipných rozprávačov, no tiahlo ma to k divadlu. Keď nám náhodou odpadol nácvik v Čarnici, švihla som načierno na galériu do divadla a na gymnáziu som si aj zarezírovala v školskom divadielku. Pripravovala som sa na divadelnú vedu na VŠMU, no v roku, keď som maturovala, ročník neotvárali. Nevedela som si predstaviť, že po maturite pôjdem robiť a keďže otcovou kolegyňou, predtým mojou profesorkou na gymnáziu, bola vyštudovaná etnografka M. Prasličková, tá s razanciou sebe vlastnou navrhla, že isto mám z Čarnice vzťah k folklóru, a tak nech to skúsim na katedre etnografie a folkloristiky. Taká bola v tom čase na Slovensku len v Bratislave. Po úspešných prijímačkách som absolvovala kvôli prideleniu internátu odporúčanú mesačnú letnú brigádu v konzervárni v Sládkovičove, ale internát som dostala len ako „prístelok“... No nocľahy na rozkladacích matracoch na zemi a skriňa na polovicu so spolužiačkou Betkou mi určite neublížili.

Si absolventkou etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1978), kde si získala aj titul PhDr. (1980). Kandidátsku dizertačnú prácu si obhájila v Národopisnom ústave SAV v Bratislave (1990) a habilitovala si sa opäť na univerzite (2010). Ako si spomínaš na svoju odbornú profiláciu na poli folkloristiky a orálnej histórie? Aké témy ťa najviac zaujímali a prečo?

Hneď po skončení štúdia, hľadajúc si miesto, som obišla 11 inštitúcií – všade pochválili moje študijné výsledky, ocenili, že som už dvojnásobná mama, čoho sa však asi aj dosť zľakli, takže som kariéru začala ako vychovávateľka v odbornom učilišti. To ma správne uzemnilo a robila som tú robotu rada. Skúsila som konkurz na študijný pobyt v Národopisnom ústave SAV, ktorý som síce urobila, ale ako mi povedala staršia spolužiačka, miesto už bolo „rezervované“. O ďalší rok mi z ústavu došiel telegram s pozvaním na rozhovor a p. riaditeľka B. Filová mi vysvetlila, že keďže som už urobila konkurz a majú ďalší študijný pobyt, môžem nastúpiť. Tak sa začala moja „vedecká“ kariéra – najprv na paremiologickom archíve pod tutorstvom pani doktorky Kosovej, potom Milana Leščáka na historických tradíciách. Toto zameranie som si nevyberala ja, veď aj moja druhá štúdia bola o vene a výbave. Bola to však krátka odbočka z cesty slovesnej folkloristiky a folklorizmu v rámci vtedajších projektov Štátneho plánu základného výskumu, na ktorej som zotrvala až doteraz. Aj keď ma oslovujú z médií, ponuky rozprávať o iných oblastiach tradičnej ľudovej kultúry rázne odmietam, poučená parémiou: „šuster, drž sa svojho kopyta!“

Obr. 2

Terénny výskum, Zuberec 2002
Zdroj: súkromný archív H. Hlôškovej

Ktoré zo svojich výskumných a publikačných počinov si najviac ceníš a prečo?

Tu odpoviem stručne – moje výskumné a publikačné počiny už hodnotili a možno ešte niekedy zhodnotia kolegyne a kolegovia. Uvedomujem si, že ma lákalo otvárať nové témy – začalo sa to diplomovou prácou o scénických ľudových rozprávačoch, potom zameraním sa na orálnu históriu z pohľadu folkloristiky, na tzv. súčasné povesti a v rámci dejín folkloristiky hlbším záujmom o osobnosti, ako napr. A. Kmeť, M. Kosová, J. Michálek či A. Melicherčík. Dúfam, že štúdie, resp. v prípade A. Melicherčíka knižku, by si so záujmom prečítali a nedali by mi „Fx“.

Pedagogickej činnosti na svojej „alma mater“ si sa venovala 16 rokov, popri tom si tiež vzdelávala študentstvo aj na Katedre etnológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (1994 – 2004). Pedagogické zameranie prirodzene vychádzalo z tvojej vedeckej a výskumnej folkloristickej praxe. Ako vnímaš rozdiely v teórii a praxi? Čo ťa bavilo viac – robiť vedu alebo odovzdávať ďalej svoje vedomosti a skúsenosti?

Na prednášanie ma oslovil Jaro Čukan, ročníkový spolužiak, v tom čase vedúci novej nitrianskej katedry, takže som asi desať rokov bola „trojjediná“ – bádatelka, redaktorka Slovenského národopisu a učiteľka. Bolo to náročné obdobie, ale bavilo ma striedať výskum, písanie, redaktorskú robotu a učiteľovanie. Keď odišli z bratislavskej katedry do dôchodku moji učители – folkloristi, Ľubka Droppová a Janko Michálek, oslovil ma vtedajší vedúci katedry a môj voľakedajší aspirantský školiteľ Milan Leščák s ponukou prejsť na moju alma mater. Snažila som sa zúročiť nitrianske skúsenosti, rada prednášam „bez papiera“ a aj voliteľné kurzy som koncipovala tak, aby zaujali študentstvo, ale bavili i mňa. Pomerne prísny univerzitný rytmus mi veľmi pomohol aj osobne – v čase nástupu na fakultu utr-

pel môj muž Braňo mozgovú mŕtvicu a po dvanástich dňoch v kóme zomrel. Bolo dobré, že univerzitné súkolie mi nedovolilo utápať sa v žiali.

Počas môjho doktorandského štúdia si pre mňa bola nielen odbornou mentorkou, ale aj ľudskou oporou, pedagogickou sprievodkyňou a napokon aj oponentkou mojej dizertačnej práce. Tvoja bývalá doktorandka, neskôr kolegyňa Zuzka Panczová, ťa pri príležitosti tvojho predchádzajúceho jubilea nazvala spriaznenou dušou a „dobrou vílou slovenskej etnológie“. Pocity podpory, pochopenia a pohody určite dlhé roky zažívali aj tvoji univerzitní študenti a študentky. Pod твоjím vedením vzniklo 55 úspešne obhájených záverečných prác, od bakalárskych po dizertačné. Ako vnímaš túto pedagogickú rovinu svojej kariéry a čím ťa práca so študentstvom obohacovala?

Rada spomínam na spoluprácu s mnohými šikovnými študentkami a študentmi pri tvorbe ich záverečných prác, a hlavne som spokojná, keď vidím, ako sa mnohí z nich dobre uplatnili v odbore, ale i mimo neho. Tešila som sa, keď poctivo a tvorivo pracovali moje doktorandky Ľubka Voľanská, Katka Király, Zuzka Panczová a Maťa Hrabovská a ako si ďalej šikovne počinajú. Priznám sa, že ma zakaždým veľmi potešia milé spontánne reakcie všetkých tých „báb a chalanov“ pri našich náhodných stretnutiach, či ich e-maily alebo SMS-ky.

Tak ako aj svoje vedecké tituly a hodnosti si získavala striedavo na Univerzite a na SAV, rovnako sa striedalo aj tvoje pôsobenie v daných inštitúciách. Najprv Národopisný ústav SAV (1981 – 2010), potom Katedra etnológie a muzeológie FiF UK (2004 – 2020), až si sa napokon opäť vrátila na Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV (2020 – 2022) a kruh sa uzavrel. Ako hodnotíš svoje pôsobenie v týchto dvoch inštitúciách? V čom boli iné a v čom zas rovnaké?

Teraz si plne uvedomujem, že tento rozhovor je praktickou ukážkou orálnohistorického egodokumentu. Takže ak som študentstvo učila na orálnej histórii o prezentizme ako jednej z kategoriálnych vlastností spomienkových naratívov, odpoveď vyplýva z môjho aktuálneho statusu emeritnej seniorky, ale iste aj z osobnostného založenia. Nekládla som si nijaké ďaleké pracovné či, nedajbože, kariérne ciele. Odborné výsledky sú fajn, ale keď je v inštitúcii neprajná atmosféra a napäté vzťahy, musí to v zlom poznačiť aj prácu. Za všetko, čo som skúsila a zažila v ústave i na katedrách, som vďačná – snažila som sa byť voči kolegom i študentstvu férová a robiť robotu dobre. Som presvedčená, že aj také mimopracovné podujatia, ako boli etnologické maškarné plesy, vynášanie Moreny či ROH

Obr. 3

Prednáška pre seniorov, Rača 2023
Zdroj: súkromný archív H. Hlôškovej

výlety s rodinami prinášali dobrú náladu a zbližovali neraz svojské vedecké individuality naprieč inštitúciami.

Ktoré osobnosti slovenskej etnológie boli tvojimi spriaznenými dušami a prečo? Čím ťa inšpirovali alebo ovplyvnili?

Spriaznených duší mám doteraz viac – voláme si, stretávame sa, rozprávame sa o súčasnom smerovaní etnológie i o temer zániku folkloristiky na Slovensku. Odborne i ľudsky ma inšpirovali: na škole Ľubka Droppová (otváraním nových tém, rozvážnosťou a jemnosťou), v ústave pani Dr. Kosová (širokým rozhľadom a brilantne formulovanými odbornými textami), v Prahe pani Dr. Klímová-Rychnová (hlĺbkou ponoru do skúmaných tém a osobitou neformálnosťou) a v Brne prof. Oldřich Sirovátka (briskným vystihnutím a riešením výskumných tém a ľudskou veľkorysnosťou), nuž a istým spôsobom ma sprostredkovane „znepokojoval“ aj prof. Melicherčík (o tom viac v mojej knižke).

Obr. 4

Folkloristky: sediaca Teresa Smolińska, stojace zľava Marta Šrámková, Viera Gašparíková, Hana Hlôšková, Jana Pospíšilová a etnolingvista Rudolf Šrámek, Brno 2015

Zdroj: súkromný archív H. Hlôškovej

Skĺbiť rolu matky, vedkyne a vysokoškolskej pedagogičky atď. určite nebolo jednoduché. Ako sa ti to darilo a aké výzvy si pri tom musela prekonávať? Ovplyvnilo niekedy tvoju kariéru to, že si žena? Vníkala si to ako výhodu, nevýhodu alebo neutrálny faktor?

Fíha, to je otázka na dlhé rozprávanie! Napríklad o tom, ako som kapitolu o husitskej tradícii do dizertačnej práce písala v lete popoludní na kopci nad chalupou, keď som všetkých nakrmila, umyli sme riad a text som ťukala do kufríkového písacieho stroja na kolenách, sediac pod čerešňou. Tu by boli iste zaujímavejšie a expresívnejšie odpovede môjho muža Braňa a našich detí Kače a Adama, veď Braňo – o jedenásť rokov odo mňa

starší, prišiel so mnou na konkurz a vyobracal Milana Leščáka a p. riaditeľku o podmienkach práce v akadémii vzhľadom na rodinu... Hádam aj po tejto skúsenosti ma prekvapilo a cením si venovanie, ktoré mi v roku 2001 do svojej knižky *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie* napísal Milan Leščák: „Mojej aspirantke, ktorá to dobre a správnym smerom potiahla vo vede i v živote“ a to teda Milan chválou zvykol poriadne šetriť!

Počas svojej kariéry si prešla rôznymi spoločensko-politickými obdobiami. Do akej miery a akým spôsobom tieto štruktúry ovplyvňovali tvoju prácu? Aké pozitíva a výzvy si spájaš s jednotlivými etapami?

Možno aj tým, že moji rodičia pracovali v médiách a doma i v širšej rodine sa debatovalo aj o „stave spoločnosti“, čo som ja rada počúvala, intenzívne som vnímala zmeny koncom 60. rokov. V auguste '68 obaja rodičia intenzívne pracovali – mama zastupovala hlásateľku, ktorá bola v tom čase na dovolenke na Balatone, otec so štábom vysielal z rôznych miest, keď nemohli z televízneho štúdia. Je to zaujímavý príbeh o kolegalite, nadšení, ale aj o rýchlom prevracaní kabátov, takže kým na začiatku školského roka 1968 učiteľka menovite vyzdvihla mojich rodičov temer ako hrdinov, v apríli 1969 už bolo všetko inak... Pointa je, že otec po previerkach síce mohol ostať v televízii, ale preradili ho do redakcie pre deti a mládež, mama z rozhlasu musela odísť. Prichýlili ju na Krajskom osvetovom stredisku, kde mala na starosti amatérske hudobné telesá a folklórne skupiny. Obaja prijali tento „údel“ pokojne, otec dokonca chvíľami aj s humorom. Nikdy to nebolo potrebné povedať, ale viem, že mali na mysli mňa – výbornú žiačku, hlásiacu sa na gymnázium... I takáto skúsenosť ma formovala a aj v čase Novembra '89 som si vážila predovšetkým ľudí, ktorí boli odborne zdatní, no tiež autentickí a vyrovnaní. A takých bolo, našťastie, v našom odbore dosť.

Momentálne sa nachádzame v pomerne zložitom spoločensko-politickom období. Aká je, alebo by podľa teba mala byť úloha etnológie, resp. spoločenských vied v súčasnosti?

To je odveký problém vzťahu vedy a spoločnosti – potrebnosti a užitočnosti vedy pod rôznymi vplyvmi a v prípade spoločenských/humanitných vied to platí obzvlášť. Etnológia/antropológia/národopis s tým majú svoje historické skúsenosti, a to, veru, v krajinách „východu“ i „západu“. (Aj preto som sa pustila do melicherčíkovskej knižky.) Nie som si však istá, a v tejto mimoriadne turbulentnej dobe o to viac, či sú všetci ľudia, ktorí riadia krajiny – osudy miliónov ľudí – kompetentní chápať odborný hlas vedy a prijímať rozhodnutia/zákony na prospech normálneho života bežných ľudí.

Národopisná spoločnosť Slovenska a iné členstvá

S Národopisnou spoločnosťou Slovenska (NSS) si spätá už desaťročia na rôznych úrovniach. Bola si jej predsedníčkou (2008 – 2014) a do súčasnosti si dôležitou členkou jej výboru. Aké má NSS miesto v tvojom osobnom i pracovnom živote a kto ťa k nej priviedol?

Začnem odzadu. Členkou NSS (v tom čase SNS – Slovenskej národopisnej spoločnosti) som sa stala ešte ako študentka. V roku 1987 išla na materskú dovolenku Zuzka Beňušková – vtedy tajomníčka Spoločnosti a od Milana Leščáka som „dostala úlohu“ nahradiť ju. Bola to dobrá skúsenosť, lebo som vpadla do prípravy valného zhromaždenia, nezabudnuteľné sú zásielky svojského Jána Lazoríka (o. i. zaniieteného zberateľa), v ktorých posielal bohaté výskumné materiály a apely o pomoc pri „kultivovaní národa“, pripravovali sme semináre, spolupodielali sa na konferenciách. Za obdobie, keď som po-

tom bola predsedníčka, si cením hlavne to, že sa mi podarilo udržať v chode *Etnologické rozpravy*, keď kvôli kráteniu financií hrozila ich zmena na akýsi informačný bulletin. Je mi ľúto, že archív výskumných materiálov viac-menej zastal v roku 1989. Dovtedy sa totiž Spoločnosť podieľala na financovaní študentských výskumov a materiály z nich po posúdení tvorili jadro archívu Spoločnosti. Odborne i ľudsky sme sa zblížili s českými, moravskými i poľskými kolegyňami a kolegami a spolupracovali sme v rámci našich národných vedeckých spoločností (účasť na valných zhromaždeniach, konferenciách, členstvo v redakčných radách). Aj preto som rada, že sa nám darí držať tradíciu „medzinárodných“ odborných-priateľských stretnutí členstiev Českej národopisnej spoločnosti a Národopisnej spoločnosti Slovenska na Veľkej Javorine. I keď moje predstavy v čase, keď som rozbiehala nápad medzikatedrovej, a dokonca medzinárodnej súťaže ŠVOČ (Študentskej vedeckej a odbornej činnosti), boli asi dosť idealistické – mali to byť totiž viacdenné stretnutia, kde by okrem konferencie študenti poznávali miesto konania a neformálne nadväzovali prípadné budúce pracovné kontakty. Som rada, že podujatie pokračuje aspoň v minimalistickom móde – študentskou súťažou medzi katedrami zo Slovenska.

Ocenenia

Si držiteľkou viacerých domácich i zahraničných ocenení – najmenej jedenástich cien Národopisnej spoločnosti Slovenska, Ceny SAV (1995), Prémie Slovenského literárneho fondu (1984, 1995), Medzinárodnej ceny etnologických a antropologických štúdií Giuseppe Pitré-Salvatore Salomone Marino v Palerme (1996) a ďalších. Ako tieto ocenenia vnímaš a ktoré z nich si ty sama najviac ceníš a prečo?

Som vďačná za všetky ocenenia. Teší ma aj pekná sklenená plaketa – ocenenie za prínos vo vzdelávaní, ktorú mi nedávno udelilo Centrum ďalšieho vzdelávania UK. Aj po odchode z fakulty občas vstúpim do prednášok či ako členka štátnicovej komisie, intenzívne som v kontakte s katedrou ako vedúca odboru v rámci Univerzity tretieho veku (už viac ako desať rokov). Robím to veľmi rada – máme početné seniorské poslucháčstvo – vnímavé a disciplinované. Ako som zistila, hlásia sa nám s odstupom času aj opakovane. Veľmi sú obľúbené exkurzie, a keď sme počas covidu vstupovali do autobusu, tak s rúškami a obozretne, lúčili sme sa bez rúšok a objatiami...

Osobné na záver

Milá Hanka, tento rok oslavuješ 70. narodeniny a ja ti zo srdca prajem len to najlepšie! Keď sa obzrieš späť, za čo si vo svojom živote najviac vďačná?

Mnohé sa dá vyčítať z predchádzajúcich odpovedí, no musím doplniť, že som veľmi vďačná za možnosť od roku 1999 „poznávať svet“ – viac posledných rokov predovšetkým Balkán. Moja najlepšia priateľka Jana Pospíšilová – výborná brnenská etnologička – stála za tým, že ma do spoločenstva exkurzistov koncom 90. rokov ako jedinú slovenskú neabsolventku brnenskej katedry prijal prof. Jeřábek. Mám z tých ciest úžasné zážitky, v súčasnosti predovšetkým však partiu blízkych duší nestrácajúcich ani v náročných podmienkach humor a guráž. Za odborný relax považujem tiež robotu v Umeleckej rade Lúčnice, kam ma pred pár rokmi prizval Dr. Stanko Dúžek.

Nuž, a predovšetkým som vďačná za úplne nový typ lásky – starorodičovskej, ktorú ako starká prežívam už osemnásť rokov s mojimi štyrmi slniečkami: Barčou (18), Kikuškou (16), Katkou (13) a Zojou (6). Snažím sa zastúpiť aj Braňa, lebo túto lásku mu osud nedoprial.

Obr. 5

S vnučkami, 2024

Zdroj: súkromný archív H. Hlôškovej

Referencie

- Leščák, M. (2005). Životné jubileum PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. *Slovenský národopis*, 53(4), 429-432.
- Panczová, Z. (2015). Dobrá víla slovenskej etnológie. Jubileum doc. PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. (7. 7. 1955). *Slovenský národopis*, 63(3), 256-261.

Výberová bibliografia doc. PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. 2015 – 2024¹

Publikácie

Babčáková, K., Hlôšková, H., Klobušická, P. (Eds.). (2016). *Folklorizmus a kultúrne dedičstvo: Zborník z medzinárodnej konferencie*. Bratislava: Národné osvetové centrum.

Babčáková, K., Hlôšková, H., Krnáčová, P. (Eds.). (2016). *Folklórne fórum o choreografii*. Bratislava: Národné osvetové centrum.

Maráky, P., Hlôšková, H., Botiková, M. (Eds.). (2018). *Cesty Jána Botíka*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska.

Hlôšková, H. (Ed.). (2020). *Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska.

Blaho, J., Hlôšková, H., Ivan, M. (2020). *Východiská k štúdiu ľudového tanca na Slovensku*. Bratislava: Hudobná a tanečná fakulta VŠMU.

Hlôšková, H. (2021). *Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti* [eBook vydanie]. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Marenčin PT, spol. s. r. o., <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909171>

Štúdie

Hlôšková, H. (2015). Tematika tela a zdravia v aktuálnom mediálnom diskurze – folkloristický pohľad. In Z. Plašienková (Ed.), *Bioetické výzvy a súčasnosť* (s. 233-249). Bratislava: Stimul.

Hlôšková, H. (2015). Druhá svetová vojna ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku. In J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca* 44 (s. 137-151). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Hlôšková, H. (2015). Folkloristická hodnota ústnych naratívov o prvej svetovej vojne. In M. Smatana a kol., *Rozpomätávanie – prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materi* (s. 49-61). Bratislava: Veda.

Hlôšková, H. (2016). Metodologické a etické kontexty orálnej histórie. In Z. Denková (Ed.), *Etnológ v teréne* (s. 31-41). Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum.

Hlôšková, H. (2016). Naratívy o ohrození spoločenstva v kolektívnej historickej pamäti na Slovensku. In J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca* 45 (s. 85-113). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Hlôšková, H. (2017). Which traditions does the teaching of folkloristics at the University in Bratislava follow? In M. Botiková, M. Válka a kol., *Ethnology for the 21st century: Bases and prospects* (s. 39-54). Brno: Masarykova univerzita.

Hlôšková, H. (2017). Folkloristika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v medzivojnovom období. In M. Glossová, M. Slobodník (Eds.), *95 rokov Filozofickej fakulty UK: Pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce* (s. 203-218). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Hlôšková, H. (2017). Ludowa twórczość literacka na Słowacji jako część niematerialnego dziedzictwa kulturowego. In A. Jełowicki (Ed.), *Dziedzictwo kulturowe wsi* (1. zv., s. 69-76).

¹ Výberová bibliografia nadväzuje na bibliografie H. Hlôškovej uverejnené v jubilejných zdraviciach M. Leščáka (2005) a Z. Panczovej (2015) v časopise Slovenský národopis a je doplnená o výberovú bibliografiu 2015 – 2024 z podkladov H. Hlôškovej.

Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego.

Hlôšková, H. (2018). Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy). *Slovenský národopis*, 66(1), 140-155.

Hlôšková, H. (2019). Naratívne obrazy veľkej vojny v kolektívnej pamäti a v teoretickej reflexii folkloristiky na Slovensku. *Kontakty: podoby nezávislosti*, 17, 31-41.

Hlôšková, H. (2020). Folklor, folkloristika, folklorizmus – k terminológii, klasifikácii a kontextom. In J. Blaho, H. Hlôšková, M. Ivan (Eds.), *Východiská k štúdiu ľudového tanca na Slovensku* (s. 11-19). Bratislava: Hudobná a tanečná fakulta VŠMU.

Hlôšková, H. (2020). Svetové vojny ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku. In S. Stanoev, V. Baeva, V. Penchev, V. Toncheva, I. Kolarska (Eds.), *Stranstvashti idei po pŭtishtata na khumanitaristikata* [Potulky myšlienok po cestách humanitných vied] (s. 82-102). Sofia: Ban.

Hlôšková, H. (2021). Folklor a folkloristika v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* – reálie a prístupy. In J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca* 50 (s. 356-372). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Hlôšková, H. (2021). Jánošík (1921) v kontextoch jednej z historických tradícií Slovenska. In R. Šmatláková a kol., *Jánošík a 100 rokov slovenskej filmovej kultúry* (s. 45-55). Bratislava: Slovenský filmový ústav.

Hlôšková, H. (2021). Koncept spontánnej autobiografie – inšpirácia orálnej histórie folkloristikou. *Memo*, 2, 76-97.

Hlôšková, H. (2022). The contribution of professor Ján Michálek to scholarship and teaching in the context of research into folk prose in Slovakia. In M. Botiková (Ed.), *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 43, 115-133.

Hlôšková, H. (2022). K problému naratívov o minulosti ako zdroja informácií. In D. Mikulík (Ed.), *Etnografické zápisníky Jána Lazoríka: Životné osudy v rozprávaniach (zo zbierok Ľubovnianskeho múzea)* (s. 13-19). Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum – hrad v Starej Ľubovni.

Hlôšková, H. (2025). Na margo počiatkov scénického folklorizmu na Slovensku. K 130. výročiu narodenia Karla Plicku. *Český lid*, 112(1), 75-99.

Pozdrav Hance Hlôškové z moravské strany

Greetings to Hanka Hlôšková from the Moravian side

Jana Pospíšilová, Miroslav Válka

Kontakt / Contact

PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Veveří 97, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: pospisilova@eu.cas.cz

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D., Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, A. Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: valka@phil.muni.cz

Ako citovať / How to cite

Pospíšilová, J., Válka, M. (2025). Pozdrav Hance Hlôškové z moravské strany. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 117-119.

Významné životní jubileum doc. Hany Hlôškové, CSc., vedlo slovenské etnology ke chvályhodné myšlence věnovat jí jedno číslo Etnologických rozprav. Protože i pro nás je váženou a milou kolegyní, dovolujeme si připojit několik slov o tom, co nás k ní váže a co jsme s ní prožili.

Začneme postřehem, jaké renomé má jubilantka v české folkloristické a etnologické vědě. Zde můžeme připomenout vlastní slova předního českého folkloristy, profesora Oldřicha Sirovátky. Když se na počátku devadesátých let ujal vedení brněnského pracoviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku (dnes Etnologický ústav AV ČR), několikrát se zmínil o mladých inspirativních slovenských folkloristkách – vedle Evy Krekovičové to byla právě Hanka Hlôšková, v jejichž inovátorských postupech při zpracování folklorního materiálu viděl budoucnost oboru. Můžeme potvrdit, že se jeho prorocká slova naplnila a plně to dokládá vědecká, popularizační i organizátorská práce, kterou má Hanka za sebou a kterou jsme mohli průběžně sledovat. Ostatně Hanka na přijetí Oldřicha Sirovátky v Brně ráda vzpomíná a dojem na ni udělalo i velkorysé pozvání na kávu do hotelu International.

Štafetu přátelství a spolupráce se slovenskými kolegy po odchodu prof. Sirovátky převzali jeho žáci, Hančini vrstevníci, takže kontakty mezi Brnem a Bratislavou a jejich akademickými institucemi pokračovaly dále na profesní i osobní úrovni. Svůj kolegiální vztah k profesoru Sirovátkovi Hanka demonstrovala vlastním podílem při redakční práci na výběru z jeho stěžejních prací, který vydalo brněnské pracoviště Etnologického ústavu AV ČR pod názvem *Oldřich Sirovátka: Folkloristické studie* (2002).

Obr. 1.

Zlava H. Hlôšková, M. Válka a J. Pospíšilová před Slovenskou národnou knižnicou na odborno-priateľskom výlete v Martine, 2024

Zdroj: súkromný archív H. Hlôškovej (foto: H. Beránková)

Redakční práce jsou jednou z oblastí odborné práce, která je s jubilantkou úzce spojena. Ostruhy získala jako dlouholetá redaktorka *Slovenského národopisu* (2001–2011). Stala se členkou redakčních rad i dalších periodik, mj. i *Národopisného věstníku*, časopisu České národopisné společnosti, jehož redakce sídlí v brněnském Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity. Redaktoři využívají její výtečnou znalost rodného jazyka, takže jí svěřují jazykovou korekturu slovenských příspěvků, které se v *Národopisném věstníku* nezdáří objevují. Stejně tak se na ni obrací redakce *Národopisné revue*; ochota a rychlost provedení je obdivuhodná.

Zásadní je však vlastní badatelská práce a publikační výstupy Hanky Hlôškové. Není naším cílem jejich detailní hodnocení, to jistě provedou jiní. Jen bychom připomenuli její publikaci *Individuálna a kolektívna historická pamäť. Vybrané folkloristické aspekty* (2008), která demonstuje moderní metody současného slovenského folkloristického bádání, o kterých se zmiňoval profesor Sirovátka. Další výstup, na kterém se Hanka podílela se svými kolegyněmi a kolegou z bratislavské katedry a který je rovněž hmatatelným svědectvím spolupráce mezi Bratislavou a Brnem, nese název *Výzkumné a metodické postupy současné slovenské etnologie* (2013), jehož podtitul názorně napovídá o jeho obsahu: *Problematika rodiny, obřadní studia, oral history, aplikovaná etnologie*. Její stopu najdeme i jinde v české vědě. Má za sebou mnohaleté působení ve významném orgánu, a to v Radě pracoviště Etnologického ústavu AV ČR. A nelze nepřipomenout ještě jedno dílo, na kterém se Hanka Hlôšková editorsky podílela ve spolupráci s kolegyní Annou Zelenkovou, a to *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru* (2006). V současné době se připravuje edice z nedávno objeveného tzv. moravského wollmanovského sběru, které pod

vedením A. Zelenkové připravují kolektivy brněnských a bratislavských odborníků, včetně Hanky Hlôškové. Osobností prof. F. Wollmana byly brněnská a bratislavská univerzita provázány už v meziválečné době. Obdobným způsobem se uvedený kolektiv věnoval česko-slovenským vědcům Jiřímu Polívkovi (Hlôšková, Zelenková, 2008) a Jiřímu Horákovi (Hlôšková, Pospíšil, Zelenková, 2012).

Jako věhlasná folkloristka je Hanka Hlôšková autorkou rozsáhlého vědeckého díla, ale imponovala nám i její účast v diskusi vedené v rámci soutěže o největšího Slováka v roce 2019, kdy díky své vědecké akribii osvětlovala televizním divákům postavu zbojníka Juraje Jánošíka. V médiích je Hanka „jako doma“.

Nejenom věda, ale i folklor na scéně je jí vlastní: známé je její široké angažmá ve folklorním hnutí. Je členkou programových rad, lektorkou na různých seminářích nebo členkou hodnotících komisí folklorních přehlídek či festivalů. Zde její široké srdce zabírá i kraj na pravém břehu řeky Moravy, neboť pravidelně zasedá v hodnotící komisi Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici, kde spolu s kolegyní Inkou Vojancovou náleží k oporám tohoto hodnotícího grémia a zvládají i noční etapy náročných rozhodování o úrovni a kvalitě pořadů.

Její přátelskou a konciliantní povahu jsme mohli poznat při organizování společných výjezdů, ať už v rámci jejich bývalého studijního kruhu na bratislavské filozofické fakultě, nebo během cest po Balkánu, které od roku 2007 pravidelně organizují brněnští etnologové spolu s balkanisty. Pokračují tak v tradici poznávacích cest svého učitele prof. Richarda Jeřábka. Na jejich počátku stálo přátelství se srbským kolegou Milošem Lukovičem, vědeckým pracovníkem Srbské akademie věd a umění. Cílem bylo poznání tradiční kultury a života Srbska, v dalších letech se rozšířilo i do okolních jihoslovanských zemí, a nakonec i do Albánie a Řecka. Hančiny obligátní dolnozemske klobázy a oravské nebo liptovské (?) korbáčky dodávají našim piknikům v přírodě nezbytný kolorit.

Naše vyznání lze uzavřít vzletnými slovy: s Haničkou jsou spojeny „světlé chvíle v našem životě“, a doufáme, že to bude i nadále, a ještě hodně dlouho.

Referencie

- Botiková, M., Jakubíková, K., Hlôšková, H., Janto, J. (2013). *Výzkumné a metodické postupy současné slovenské etnologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hlôšková, H. (2008). *Individuálna a kolektívna historická pamäť (Vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Hlôšková, H., Pospíšil, I., Zelenková, A. (Eds.). (2012). *Slavista Jiří Horák v kontexte literatúry a folklóru*. Brno: Česká asociace slavistů.
- Hlôšková, H., Zelenková, A. (Eds.). (2008). *Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru*. Brno: Česká asociace slavistů, Slavistická společnost Franka Wollmana – Bratislava: Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Ústav etnológie SAV.
- Pospíšilová, J., Hlôšková, H. (Eds.). (2002). *Oldřich Sirovátka: Folkloristické studie*. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- Zelenková, A., Hlôšková, H. (Eds.). (2006). *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – Brno: Slavistická společnost Franka Wollmana.

Zdravica

doc. PhDr. Ľubici Droppovej, CSc.

Salutation to doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc.

Gabriela Kiliánová

Kontakt / Contact

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc., emeritná pracovníčka Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: gabriela.kilianova@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7641-6799>

Ako citovať / How to cite

Kiliánová, G. (2025). Zdravica doc. PhDr. Ľubici Droppovej, CSc. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 120-125.

Je pre mňa ctou písať gratuláciu doc. PhDr. Ľubici Droppovej, CSc. k životnému jubileu. Po celý profesionálny život sme sa neustále stretávali. Som jej študentka, a ako všetci z mojej generácie, neskôr sme spolupracovali v projektoch, v rôznych komisiách a radách. Už dlhší čas bývame obidve v jednej štvrti a vídame sa často pri prechádzkach. Pri nedávnom stretnutí sa ma Ľ. Droppová spýtala na jedno nemecké príslovie. Ani ona, ani ja sme si neboli isté, ako presne znie. Tak som výrok vyhľadala a zatelefonovala jej. Takáto je Ľubica Droppová, chce mať fakty presné a overené, v práci aj v každodennom živote.

Vedeckú, pedagogickú i vedecko-organizačnú činnosť Ľ. Droppovej rozobrali podrobne už viacerí autori: Milan Leščák (1995), po ňom Hana Hlôšková (2005a) a Ján Michálek (2005) v zborníku, ktorý bol pripravený k jej sedemdesiatym narodeninám (Hlôšková, 2005b). Zborník obsahuje i výberovú bibliografiu jubilantky (Hlôšková, 2005c). V mojej zdravici nadviažem na predchádzajúce články a doplním ich o prácu jubilantky po roku 2005.

Ľubica Droppová-Markovičová sa narodila 22. marca 1935 v Bratislave, avšak detstvo prežila v Banskej Bystrici. Rodina jej poskytla bohatý kultúrny kapitál, ktorý (úplne v duchu Pierra Bourdieuho) ovplyvnil jej názory, vlohy a predpoklady k budúcemu povolaniu. Obaja rodičia išli v tomto smere dcéram Ľubici, Jane (1938) a Márii (1945) príkladom. Otec Karol Markovič (1897 – 1980) bol známym slovenským ekonómom, počas druhej svetovej vojny sa zapojil do protifašistického odboja a vo funkcii riaditeľa filiálky Slovenskej národnej banky v Banskej Bystrici bol v strede príprav Slovenského národného povstania (Karol Markovič, 2022). Rovnako sa do SNP zapojila i matka Viera

Obr. 1

doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc.
Zdroj: osobný archív A. Manna

Markovičová-Záturská (1910 – 1953), spisovateľka, dramatička a prekladateľka, angažovaná v mierovom a ženskom hnutí (Viera Markovičová, 2022). Matka Ľ. Droppovej bola vnučkou Adolfa Petra Záturského, národovca, autora známej zbierky slovenských prísloví a porekadiel (Záturský, 1897).

Podľa štandardov vzdelaneckých rodín Ľ. Droppová chodila v detstve na klavír, učila sa cudzie jazyky (nemčina, ruština, angličtina, neskôr francúzština), navštevovala hodiny baletu, spoznávala literárne, výtvarné a hudobné diela. To všetko sa jej neskôr zišlo počas štúdií a v povolání.

Po skončení vojny sa rodina roku 1947 presťahovala do Bratislavy, kde Ľ. Droppová v roku 1953 zmaturovala. Svoje záľuby nasmerovala do ľudového tanca. Ešte pred nástupom na vysokú školu bola v roku 1952 prijatá do folklórneho súboru Lúčnica, kde pôsobila až do roku 1959 ako sólistka – tanečníčka a zapojila sa aj do vedenia súboru (Hlôšková, 2005a: 9). So súborom navštívila viaceré krajiny (napr. Rumunsko 1953, NDR 1956, EXPO Brusel 1958), čo bolo nesporným benefitom pre členov súboru v období, keď cestovanie do cudziny bolo veľmi obmedzené (Hlôšková, 2005a: 10-12).

Obr. 2

Ľubica Droppová ako tanečnica v Lúčnici – v tanci Radvaňský jarmok (1955)
Zdroj: archív Umeleckého súboru Lúčnica

Napriek vážnym politickým problémom a tragickým rodinným udalostiam¹ sa Ľ. Droppovej podarilo úspešne vyštudovať odbor národopis a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a obhájiť diplomovú prácu Jarmočné piesne na západnom Slovensku (Markovičová, 1958). Po skončení štúdia sa vydala za novinára, pedagóga na Katedre žurnalistiky FiF UK, spisovateľa a textára populárnych piesní doc. PhDr. Borisa Droppu, CSc. (1934 – 2004) a narodila sa im dcéra Zoja (1961).

Profesionálnu kariéru začala Ľ. Droppová vo vtedajšom Národopisnom ústave SAV (1958 – 1967), následne prešla na Katedru etnografie a folkloristiky FF UK, kde pôsobila ako odborná asistentka, neskôr docentka a vedúca katedry (1990 – 1998) a v roku 2003 odišla do dôchodku. Katedru prevzala v čase, keď spoločnosť na Slovensku prechádzala zásadnou transformáciou. Ľ. Droppová v týchto neraz turbulentných časoch formovala profil pracoviska, personálne obsadenie, pedagogickú i vedeckú činnosť a vytvárala

¹ Ľ. Droppová poskytla svoje spomienky zbierke Pamäť národa. Opísala svoje detstvo v Banskej Bystrici, úlohu rodiny v spoločenskom a kultúrnom živote mesta, zapojenie rodičov do SNP a uväznenie otca po potlačení SNP, druhé uväznenie otca vo vykonštruovanom procese počas komunistického režimu a tragický osud matky (pozri Droppová, b. d.).
Dňa 20. 2. 2025 mi Ľ. Droppová láskavo poskytla rozhovor, pri ktorom autorizovala informácie o sebe a o rodine uvedené v zdravici.

všetky predpoklady na jeho úspešný rast. Milan Leščák to zhodnotil nasledovne: „Jej pôsobenie vo funkcii vedúcej katedry prinieslo do vzťahov vo vnútri pracoviska i vo vzťahu k iným pracoviskám mnohé pozitívne momenty. Dokázala rozvinúť tie lepšie stránky bohatej tradície našej materskej katedry.“ (Leščák, 1995: 254).

Veľa úsilia vložila do vedecko-organizačných prác, ako bola činnosť v rôznych grémiách, radách, pri príprave projektov alebo medzinárodných vedeckých podujatí, pričom sa mohla opierať nielen o svoje odborné znalosti, ale aj o schopnosti komunikovať v cudzích jazykoch. Pôsobila tiež v rôznych funkciách Národopisnej spoločnosti Slovenska (Hlôšková, 2005a: 10-11, Leščák, 1995: 254).

Ľubica Droppová od počiatkov svojej bádateľskej práce otvárala nové témy. Prejavilo sa to už pri voľbe diplomovej práce o jarmočných piesňach a svoje výskumy onedlho zhrnula v rozsiahlej priekopníckej štúdii (Droppová, 1960). Následne sa sústredila na málo prebádanú tému – robotnícke piesne (Droppová, 1961), čím sa napojila na prúd záujmu o robotnícku kultúru v Československu i v Európe. Za významný počin Ľ. Droppovej v tom období považujem jej diskusný príspevok o metódach výskumu, ktorý je zároveň skvelou reflexiou vlastnej výskumnej práce (Droppová, 1966). Zasadzovala sa za využívanie kvantitatívnych sociometrických metód a opísala skúsenosti s ich aplikovaním vo výskume piesní v oblasti Banskej Štiavnice. Spolu s viacerými kolegami a kolegyňami zavádzala nový smer tzv. výskum súčasnosti, pričom bolo potrebné riešiť viaceré teoretické a metodologické otázky. Okrem inšpirácii z príbuzných disciplín z domácej i zahraničnej vedy (o čom svedčia citované práce v jej príspevkoch), vracala sa k starším štrukturalistickým prácam A. Melicherčíka a ďalších autorov tohto progresívneho prúdu v československej vede.

V nasledujúcich rokoch sa výskum jubilantky neustále rozširoval. Zamerala sa na ďalšie druhy piesní ako banícke, revolučné, s témou SNP. Venovala sa otázke tzv. umelých, pololudových piesní a pololudovému veršovníctvu. Napísala kapitoly o spevnosti a o ľudovom rozprávaní do viacerých lokálnych monografií (Vajnory, Stará Turá, Rača, Hornádska dolina). Obsiahla znalosť materiálu a dlhoročné výskumy jej umožnili vydať monografiu o sociálnych a revolučných piesňach (Droppová, 1988), prvú takého rozsahu a druhu na Slovensku. Autorka v nej nielen zhromaždila a analyzovala piesňový materiál, ale využila ho aj ako sondu, pomocou ktorej možno vstúpiť do myšlienkového sveta tvorcov a interpretov piesní, skúmať ich pocity, hodnoty i skúsenosti. Tieto prístupy k výskumu slovesnosti rozvíjala ďalej v početných štúdiách. Neobišla ani vzťah folklóru a folklorizmu a vplyv masmédií na súčasnú ľudovú (každodennú) kultúru, čo bolo opäť málo prebádané výskumné pole (pozri bibliografiu prác, Hlôšková, 2005c: 16-21).

Po odchode do dôchodku sa Ľ. Droppová vrátila k starším výskumom. V spolupráci s Evou Krekovičovou vydala obsiahly katalóg (Droppová, Krekovičová, 2010) letákových piesní na Slovensku. Oprela sa o výsledky vlastných terénnych výskumom a o zbierku letákových tlačí, ktorú pomohla vytvoriť.² Kniha v prvej časti obsahuje obsiahle rozbory, v ktorých Ľ. Droppová sleduje výskyt letákových piesní na Slovensku a v Európe, zaoberá sa špecifikami tohto piesňového druhu a šírením v ľudovom prostredí. Charakterizuje reper-

² Zbierka sa nachádza v Textovom archíve Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV.

toár piesní, analyzuje jeho textovú i hudobnú zložku a určuje klasifikáciu piesní.³ Nasleduje katalóg, v ktorom sú uvedené všetky typy piesní, doplnené ukážkami a komentárom. Tým dielo spĺňa aj účely vedeckej antológie. Kniha obsahuje bohatý obrazový materiál – motívy z letákových tlačí, čo zvyšuje estetickú a faktografickú hodnotu publikácie.

Ján Michálek sa vyjadril o práci Ľ. Droppovej takto: „Vo svojej výskumnej práci sa vždy držala faktov, výskumného materiálu a jeho výpovednej hodnoty, nedala sa unášať ľahkovážnymi cestičkami a postupmi. To, čo napísala, malo potom vecnú hodnotu a váhu.“ (Michálek, 2005: 23). Plne s ním súhlasím a doplnila by som, že práce Ľ. Droppovej sa vyznačujú presvedčivou argumentáciou, jasnou štruktúrou, pekným jazykovým štýlom a inovatívnymi otázkami. Každý, kto si dnes otvorí jubilantkine práce, sa o tom môže presvedčiť.

Milá Ľubka, prajem ti veľa zdravia a osobnej pohody. Nech sa darí!

Referencie

- Droppová, Ľ. (1960). Jarmočná pieseň v našej národnej kultúre. *Slovenský národopis*, 8(4), 529-553.
- Droppová, Ľ. (1961). K problematike predchodcov robotníckej piesne vo folklórnej tvorbe slovenského ľudu. *Slovenský národopis*, 9(3), 339-357.
- Droppová, Ľ. (1966). K problematike národopisného výskumu v súčasnosti. *Slovenský národopis*, 14(4), 594-600.
- Droppová, Ľ. (1988). *Chudoba, chudoba, šak si mi moc vina... Slovenské ľudové piesne so sociálnou a revolučnou tematikou*. Bratislava: Tatran.
- Droppová, Ľ. (b. d.). *Dcéra významného bankára, ktorý sa zúčastnil SNP a väzňa dvoch totalitných režimov* [Rozhovor]. Archív Memory of nations. <https://www.memoryofnations.sk/sk/droppova-rod-markovicova-lubica-20180427-0>
- Droppová, Ľ., Krekovičová, E. (2010). *Počujte panny, aj vy mládenci... Letákové piesne zo slovenských tlačiarní*. Bratislava: Eterna Press, Ústav etnológie SAV.
- Hlôšková, H. (2005a). Profil doc. PhDr. Ľubice Droppovej, CSc. In H. Hlôšková (Ed.), *Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu doc. PhDr. Ľ. Droppovej, CSc.* (s. 9-15). Bratislava: Ústav etnológie SAV, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Národopisná spoločnosť Slovenska.
- Hlôšková, H. (Ed.). (2005b). *Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu doc. PhDr. Ľ. Droppovej, CSc.* Bratislava: Ústav etnológie SAV, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Národopisná spoločnosť Slovenska.
- Hlôšková, H. (2005c). Výberová bibliografia doc. PhDr. Ľubice Droppovej, CSc. In H. Hlôšková (Ed.), *Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu doc. PhDr. Ľ. Droppovej, CSc.* (s. 16-21). Bratislava: Ústav etnológie SAV, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Národopisná spoločnosť Slovenska.
- Karol Markovič (ekonóm). (19.10.2022). In Wikipedia. [https://sk.wikipedia.org/wiki/Karol_Markovi%C4%8D_\(ekon%C3%B3m\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/Karol_Markovi%C4%8D_(ekon%C3%B3m))
- Leščák, M. (1995). K životnému jubileu doc. PhDr. Ľubice Droppovej, CSc. *Slovenský národopis*, 43(2), 253-256.

³ Spoluautorka E. Krekovičová obohatila dielo o obsahy Predslov (dejiny výskumu letákových piesní vo folkloristike a náčrt nových výskumných oblastí) a záverečnú kapitolu o vplyve letákových piesní na ústnu slovesnosť.

- Markovičová, Ľ. (1958). *Jarmočné piesne na západnom Slovensku* [Nepublikovaná diplomová práca]. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Michálek, J. (2005). Pozdrav doc. PhDr. Ľubici Droppovej-Markovičovej, CSc. In H. Hlôšková (Ed.), *Folklor v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu doc. PhDr. Ľ. Droppovej, CSc.* (s. 22-24). Bratislava: Ústav etnológie SAV, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Národopisná spoločnosť Slovenska.
- Viera Markovičová – Záturská. (20.10.2022). In Wikipedia. https://sk.wikipedia.org/wiki/Viera_Markovi%C4%8Dov%C3%A1-Z%C3%A1tureck%C3%A1
- Záturský, A. P. (1897). *Slovenská prísloví, porekadla a úsloví*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa.

Etnografická výstava po čase opäť v sídelnej budove Slovenského národného múzea v Bratislave

Ethnographic exhibition returns to the main building of the Slovak
National Museum in Bratislava

Marta Botiková

Kontakt / Contact

prof. PhDr. Marta Botiková, CSc., Katedra archeológie a kultúrnej antropológie,
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 01 Bratislava,
Slovenská republika, e-mail: marta.botikova@uniba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7160-4958>

Ako citovať / How to cite

Botiková, M. (2025). Etnografická výstava po čase opäť v sídelnej budove Slovenského národného múzea v Bratislave, *Etnologické rozpravy*, 32(1), 126-129.

Ferklová, D., Slavkovský, P., Sýkora, R., Wágnerová, B. (2024). *Rolník a jeho svet. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického záujmu* [výstava]. Slovenské národné múzeum, Bratislava, Slovenská republika.

Pred dvoma rokmi som v *Etnologických rozpravách* informovala o novej etnografickej expozícii Moravského zemského múzea v Brne (Botiková, 2023). Atraktívna expozícia zaujala knižnou prípravou, ako aj výsledkom, ktorý využil mnohé prvky moderných technológií v samotnej realizácii, vizualizácii analytického prístupu. V nasledujúcej poznámke sa chcem zamyslieť nad vstupmi a výstupmi muzeálnej výstavy *Rolník a jeho svet*, ktorá vznikla v Etnografickom múzeu SNM v Martine a ktorú na sklonku roka 2024 otvorili v sídelnej budove Slovenského národného múzea v Bratislave.

Uplynulo už viac rokov od času, ako sme mali v hlavnom meste, na turistami vyhľadávanom dunajskom nábreží, možnosť vidieť predstavenie etnografických zbierok. S veľkým návštevníckym úspechom sa stretli dávnejšie výstavy, venované klenotom ľudovej kultúry všeobecne, ako aj tematické výstavy modrotlače a módnjej tvorby či výstava čepcov.

Obr. 1

Vzácne tlače spolu s dobovými artefaktmi
Zdroj: Tomáš Hollý, archív SNM

Navštívili sme ich niekoľkokrát, s domácim aj zahraničným poslucháčstvom, aj hosťami, ktorí sa zakaždým s obdivom vyjadrili o tradičnom i modernom výtvarnom aj obsahovom vyznení týchto výstav. Vyhľadávané boli najmä v letnej turistickej sezóne a zaiste zatriakovali návštevu hlavného mesta.

Tentoraz prišla výstava z Martina a začala hosťovať v hluchej, zimnej sezóne. Hádám pri dobrej propagácii bude atraktívna aj pre laickú verejnosť, veď priniesla zas krásne predmety – keramiku, výšivky, staré tlače, teda to, čo sa možno aj trochu prvoplánovo spája s poslaním etnografických zbierok. Svojím obsahom mala potenciál prihovoriť sa aj študentstvu, a to nielen z hľadiska dejín vedy. Dobré môže poslúžiť nielen budúcim etnológom, ale aj historikom, literátom či možno aj ekonómom. Žiaľ, z propagačného materiálu, ktorý je zverejnený na oficiálnej webovej stránke SNM, sa nedozvieme o autoroch výstavy ani o žiadnych aktivitách spojených s výstavou.

Prvá, historická časť výstavy, je o dejinách výskumu roľníckeho obyvateľstva na Slovensku. Tá je prepojená s výskumnou prácou Petra Slavkovského, ktorého knižná publikácia (Slavkovský, 2013) by bola poslúžila aj ako katalóg k tejto časti výstavy. Vystavené predmety a knihy predstavili vývin záujmov, ako aj zmysel hľadania národných špecifik v politickom kontexte jednotlivých historických období. Táto časť je porovnateľná aj so spomenutou brnianskou výstavou, pokiaľ ide o profesionálnu prípravu a vyznenie. V prvých mesiacoch totiž návštevník na vernisáži nenašiel žiadnu publikáciu k výstave. Dnes vieme, že katalóg existuje a je návštevníkom k dispozícii.

Na dejinný výstavný „predslov“ mala nadviazať dokumentácia etnografického a múzejného výskumu druhej polovice 20. storočia, ktoré akoby skončili s generáciou autora námetu. Pri prechode z jednej miestnosti do druhej ste určite presýtení textami, ktoré sa týčia nad návštevníkom na síce vkusných, ale výstavnícky nevhodných paneloch. Texty môžete čítať v nevyhovujúcej polohe, ktorá nerešpektuje základnú premisu výstavníctva, akou je výška očí, veľkosť písma, ale najmä jadrnosť vyjadrovania. Odtiaľ prejdeme do rozmermi vzdušnej miestnosti, kde môžete skloniť hlavu, a „pri zemi“ sa oboznámiť s predmetmi, ktoré patrili do každodennej výbavy roľníckeho života. Tu je „roľník a jeho práca“ na scéne, ako to ohlásil názov výstavy. Zbierkové predmety sú rozdelené do typologických kolekcií, vystavené na vyvýšenom podstavci, avšak systematiky je málo čitateľná. Autori zaradili množstvo výrobných nástrojov, laický návštevník ich však len ťažko zaradí chronologicky podľa vývoja či z hľadiska následnosti prác, na ktoré sa používali.

Rekonštrukcia interiéru izby usporiadanej do stavu z polovice 20. storočia reprezentuje región Turiec. Táto voľba je legitímna, ale bez vysvetlenia kontextu času a miesta podáva len sploštenú informáciu. Zo všetkých možných variantov odevu sa mihne len jednoduchý detský pracovný odev. Mal to byť zámer autorov upozorniť na detskú prácu? Alebo to bolo najmenej riskantné vystaviť takýto odev v otvorenom, pre návštevníka možno aj nechcene „hands-on“ priestore? Oceňujeme, že sa na výstavu dostala poľná kolíska, ale jej sociálny význam, ako aj výskyt v umeleckej syntéze obrazu Slovenska, zostal nevyužitý.

Inými slovami, od príjemného nástupu, významných a vzácnych knižných exponátov opatrených invenčne riešenými opismi, sa dostaneme do akéhosi „zadného depozitu“, kde je „roľník a jeho svet“ výstavou nie oslávený, ale prosto poskladaný.

Domnievam sa, že najmä v materiálnej časti výstavy zostala nevyužitá príležitosť použiť inšpiratívne spôsoby, možno aj moderné výstavnícke technológie, ako oboznámiť, previesť, poučiť návštevníka, vzbudiť v ňom záujem a možno aj úctu ku kultúrnemu dedičstvu.

Obr. 2

Pohľad do historickej časti výstavy, inštalovanej v sídelnej budove SNM
Zdroj: Tomáš Hollý, archív SNM

Obr. 3

Systematika roľníckeho náradia predstavená na výstave
Zdroj: Tomáš Hollý, archív SNM

Referencie

- Botiková, M. (2023). Expozícia predmetov a ideí: Tradičná kultúra na Moravě v zrcadle času. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 101-109.
- Ferklová, D., Slavkovský, P., Sýkora, R., Wágnerová, B. (2024). *Roľník a jeho svet. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického záujmu* [výstava]. Slovenské národné múzeum, Bratislava, Slovenská republika.
- Slavkovský, P. (2013). *Slovenská etnografia*. Bratislava: Veda.

Albina Zetochová: Zvyky, obyčaje a tradície Slovákov v Nadlaku v priebehu cirkevného a kalendárneho roka

Albina Zetochová: Customs, Rituals, and Traditions of Slovaks in Nadlak during the Religious and Calendar Year

Ján Botík

Kontakt / Contact

prof. PhDr. Ján Botík, DrSc., emeritný profesor, Slovenská republika,
e-mail: janobotik@gmail.com

Ako citovať / How to cite

Botík, J. (2025). Albina Zetochová: Zvyky, obyčaje a tradície Slovákov v Nadlaku v priebehu cirkevného a kalendárneho roka. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 130-131.

Zetochová, A. (2022). *Zvyky, obyčaje a tradície Slovákov v Nadlaku v priebehu cirkevného a kalendárneho roka*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 194 s.

Podobne ako Békešská Čaba v Maďarsku a Báčsky Petrovec v Srbsku aj Nadlak v Rumunsku považujú tamojší slovenskí kolonisti za svoju minoritnú metropolu. Nadlačania sú v Rumunsku najpočetnejšou slovenskou komunitou. V roku 1820, dve desaťročia po tamojšom usídlení, im bol priznaný štatút agrárneho mestečka s právom usporadúvať jarmoky. V súčasnosti je Nadlak sídlom slovenského gymnázia aj Kultúrnej a vedeckej spoločnosti s vlastným vydavateľstvom. A v ňom, popri stovkách rôzne zameraných kníh, vyšla aj publikácia Albiny Zetochovej o obyčajových tradíciách Nadlačanov. Aby bolo zrejmé, o akých tradíciách je tá knižka, ku charakteristike Nadlaku a Nadlačanov sa žiada dodať, že aj napriek ich inštitucionálnemu, sociokultúrnemu a vzdelanostnému vzťahaniu, tamojšia slovenská komunita si doposiaľ uchováva výrazné znaky tradičnej agrárnej spoločnosti, ktoré charakterizovali slovenských kolonistov aj pri ich usídľovaní na rozľahlej podunajsko-panónskej nížine. Zmienku si tiež zaslúži, že jedným z hlavných motívov masovej migrácie Slovákov na Dolnú zem boli vyhliadky na slobodné vyznávanie luteránskej viery. Bola vyslovená mienka, že najpodstatnejšou stránkou nábožnosti

dolnozemských Slovákov bola viera o skutočnom jestvovaní Stvoriteľa, takže pri svojich neistotách a trápeniach sa oddávali do vôle Božej – *Co Bůh činí, vše dobré jest!*

Takže Albina Zetochová, ktorá písala túto publikáciu po svojich skúsenostiach, keď komunistický režim z ideologických dôvodov marginalizoval, ba priam blokoval zmienky o úlohe náboženstva, v úvode napísala: „Pre poznanie samých seba, kto sme, kde patríme, kde sú naše duchovné korene, naše zvyky, obyčaje a tradície musíme chápať v úzkej spojitosti s kresťanskou vieroukou, s jej výročnými sviatkami, ktoré tvorili a tvoria dejisko našich obyčajových tradícií“ (2022: 8). Tento koncept potom premietla do obsahovej osnovy publikácie so štyrmi časťami Cirkevného roka: A. Okruh vianočných sviatkov, B. Okruh veľkonočných sviatkov, C. Okruh svätodušných sviatkov a D. Okruh poďakovania za úrody zeme, pamiatky Reformácie a dňa Všetechsvätých.

Albina Zetochová koncipovala svoju publikáciu ako synkretický obraz cirkevných sviatkov a tradičných rituálno-magických úkonov. Obyčaje a rituály tohto druhu patria k najstarším kultúrnym praktikám. V tradičnom agrárnom prostredí a v životnom slohu roľníka sa nedala viesť hranica medzi uspokojovaním materiálnych a duchovných potrieb, medzi prácou a obradom. Nielen práca, ale aj magické praktiky, obrady a obyčaje boli prostriedkami zabezpečovania životných potrieb, ako sú plodnosť, zdravie a prosperita. Išlo o prosperitu zeme – živiteľky aj o prosperitu človeka v jeho životnom poslaní.

O kalendárnych obyčajoch Slovákov na Dolnej zemi vrátane obyčajov Nadlačanov zainteresovaní bádatelia sa zhodli na tom, že spomedzi všetkých úsekov tradičnej materiálnej a duchovnej kultúry dolnozemských Slovákov, najvyššou mierou kontinuálneho pretrvávania, ako aj obsahovej, funkčnej a formálnej zotrvačnosti, sa vyznačujú praktiky obyčajových a poverovo-magických tradícií. Vysvetliť sa to dá tým, že práve tieto zložky duchovnej kultúry boli najsilnejšie previazané so sedliackosťou a s príznačne konzervatívnym spôsobom života a myslenia roľníkov.

Obraz Nadlačanov by nebol celistvý ani dostatočne zrozumiteľný, keby v ňom nebol obsiahnutý aj ich duchovný svet. Čiže aj ich nábožnosť, ich rôzne obrady, obyčaje a magické praktiky, prostredníctvom ktorých sa usilovali docieľiť svoje nespĺniteľné želania. Ak sa takýto duchovný svet udržoval u Nadlačanov do polovice 20. storočia a nevytratil sa celkom ani u našich súčasníkov, je otázkou, čo spôsobovalo takú dlhovekosť a takú vysokú prestíž ich obyčajovo-rituálneho, poverovo-magického a náboženského správania? Súviselo to zrejme s tým, že správanie tohto druhu patrí k najstaršej kultúrnej výbave a zároveň aj k základom svetonázorových predstáv, prostredníctvom ktorých ľudia tradičnej agrárnej spoločnosti preväzovali duchovnú sféru s hmotnou, posvätnú so svetským aj každodennosť so sviatočnosťou.

Referencie

Zetochová, A. (2022). *Zvyky, obyčaje a tradície Slovákov v Nadlaku v priebehu cirkevného a kalendárneho roka*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

Petr Lozoviuk, Martina Vítková: Etnologie pláže

Petr Lozoviuk, Martina Vítková: Ethnology of the Beach

Blanka Soukupová

Kontakt / Contact

doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc., Katedra antropologie, Filozofická fakulta,
Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, 301 00 Plzeň, Česká republika,
e-mail: 6446@mail.fhs.cuni.cz

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6201-9493>

Ako citovať / How to cite

Soukupová, B. (2025). Petr Lozoviuk, Martina Vítková: Etnologie pláže. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 132-134.

Lozoviuk, P., Vítková, M. (2022). *Etnologie pláže*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 188 s.

Recenzovaný titul představuje v rámci současné etnologické literatury v České republice originální počín. Pomineme-li několik článků věnovaných migraci jako životnímu stylu, pláž jako prostředí výzkumu dosud české etnology prakticky nezaujala. Předností knihy však není pouze téma, ale zejména jeho komplexní zpracování. Autoři totiž analyzovali pláž nejen jako součást přírody či přechod mezi pevninou a vodní hladinou, ale především jako specifický sociální prostor s jeho rozličnými aktivitami. Zde byli inspirováni myšlenkami francouzského sociologa a antropologa Pierra Bourdieua (1930 *Déjeuner* – 2002 *Paris*), který rozvinul pojmy jako habitus a symbolický kapitál.

Úvodní kapitolku věnovali Lozoviuk a Vítková nenaplněnému českému snu o vlastním moři (připomeňme si v této souvislosti také malostranskou povídku *Hastrman* od Jana Nerudy (1878) /1834 Praha – 1891 Praha/ i tu skutečnost, že absenci mořské hladiny jako národního symbolu vyvažovala česká „národní“ řeka Vltava, již byla přisuzována schopnost historické paměti). Vytvoření „české kolonie“ v Chorvatsku, dosud nejoblíbenější dovolenkové destinace Čechů, v období před první světovou válkou však poskytlo našim suchozemcům jistou náhražku (za zmínku by však stálo to, že i v meziválečném období byla dovolená na Jadranu záležitostí vyšší střední vrstvy). K dramatickým umě-

leckým zážitkům vyvolaným mořskou hladinou, jichž se kapitolka v dalších svých částech dotýká, by bylo možné přidat i slavnou báseň *Soumrak moře* ze sbírky *Devátá vlna* (1931) od spisovatele a národnědemokratického politika Viktora Dyka (1877 Pšovka u Mělníka – 1931 Lopud u Dubrovníku), jenž sám zemřel během mořské koupele. K slavným mořským obrazům by pak šlo ještě přiřadit obraz *Na svatební cestě* (1922 – 1924) či *Molo* (1922) od Jakuba Schikanedera (1855 Praha – 1924 Praha).

V návaznosti na Jeana-Clauda Kaufmanna (1948), francouzského sociologa, pionýra mikrosociologie a badatele každodennosti, pak Petr Lozoviuk na základě svého terénního výzkumu ukrajinské Oděsy (2012 – 2019) a Martina Vítková na základě výzkumu v benátském letovisku Bibione (2020 – 2021) předložili své etnologické pohledy na dvě naprosto odlišná turistická střediska v době masového turismu (o tomto fenoménu lze hovořit již od padesátých let minulého století, kdy cestování přestalo být výsadou vyšších vrstev). Jejich etnologie pláže přitom zahrnuje komplex kulturních praktik svázaných s tímto místem, přičemž si autoři uvědomovali, že pro někoho je pláž místem odpočinku, rodinné pohody, sportu a pro někoho místem tvrdé práce (plážoví prodejci). Vedle toho autory zaujala nepsaná pravidla plážové komunikace a zvláštní mix touhy po soukromí na jedné straně a na odiv vystavené intimity těla na straně druhé (zde by bylo možné přihlédnout ke konceptu těla britské antropoložky Mary Douglas /1921 Sanremo – 2007 Londýn/).

Milionovou ukrajinskou převážně ruskojazyčnou Oděsu na břehu Černého moře (zal. 1794 ruskou carevnou Kateřinou II. Velikou), v minulosti jedno z center Ruského impéria a spíše než typického ruského evropského města, představil Petr Lozoviuk jako pionýra moderního turismu v carském Rusku, kde se již od poslední třetiny 19. století rozvinulo lázeňství. Současně oprávněně vyzdvihl multietnickou atmosféru města, kde žili nejen Rusové a Ukrajinci, ale také Židé, Poláci, Němci, Turci, Řekové, Bulhaři, Albánci a Moldavané. Větší pozornost však mohla být věnována pogromům v roce 1871 a v letech 1881 až 1882 (právě události počátku osmdesátých let uvedly do světové literatury slovo pogrom), právě tak jako pogromu v roce 1905, které do poklidu černomořského města výrazně zasáhly.

Současná přímořská Oděsa však nabyla své podoby až v 60. a 70. letech 20. století, v sovětské éře, kdy se orientovala na masový turismus. Jakkoliv fotografie z této doby s přeplněnými plážemi nejsou pro současného turistu přílišným lákadlem, lze souhlasit s tím, že tato éra byla časem jisté demokratizace plážového prostoru, zatímco post-sovětská Oděsa s převážně ukrajinským (v r. 2001 61,6 % obyvatelstva) a ruským elementem (v r. 2001 29 % obyvatelstva), sevřená korupcí, byla zasažena chátráním a zabíráním dříve veřejného prostoru. V roce 2014 pak oděské pláže zrcadlily konflikt mezi proruským a proukrajinským či proevropským směřováním Ukrajiny, kdy ruské turisty nahradili méně solventní Ukrajinci. Strach z následků probíhající ruské invaze pak vedl k zapsání historického centra města na seznam ohrožených památek světového dědictví UNESCO (leden 2023).

Ve všech ohledech kontrastní Bibione (s pouhými cca 3 000 stálými obyvateli) pak představila Martina Vítková jako město založené kultivací bažiny mezi mořem a lagunou v padesátých letech 20. století. Po převratu v roce 1989 se tak stalo i díky svým relativně příznivým cenám a především osm kilometrů dlouhé pláži, která se jen pozvolna svažuje do moře, oblíbenou prázdninovou destinací Čechů a Slováků (dodejme, že i Poláků a Němců

z bývalé Německé demokratické republiky), i když někteří z nich se sem vypravili již v roce 1985 z tehdy socialistického Československa. Současná bohatnoucí česká společnost se však od Bibione jako symbolu masové turistiky pro nemajetné odvrací a dává přednost tradičnímu Chorvatsku, ale i Řecku, Itálii či Egyptu. Do Bibione naopak míří Němci, Italové a Rakušané. Ti všichni zde nacházejí, slovy amerického historika a sociologa Daniela J. Boorstina (1914 – 2004), pseudo-události typu ochutnávky místních vín. Autorka dokonce srovnává turistický pobyt a návštěvu pláže s přechodovým rituálem.

V následujících kapitolách se pak autoři zamýšlejí nad fenoménem masového turismu, do něhož se po roce 1989 svými pravidelnými cestami k moři zapojili i Češi. Citované sociologické autority zdůrazňují především smyslovou zkušenost, osobnostní rozvoj, touhu po autentických zážitcích. Zvažila bych však, zda sdílení dojmů z cest s jinými lidmi po návratu domů musí mít nutně povahu altruismu. Nemůže jít i o sebe prezentaci a budování symbolického kapitálu? K tomu nakonec autoři dospívají sami, když připomínají, že člověk trávící dovolenou doma vzbuzuje v postmoderní společnosti podezření. V tomto kontextu znovu autoři charakterizovali i vlastní pláž jako místo kontemplace, sociální homogenity, veřejný prostor umožňující individuální aktivity, místo s pravidelným denním rytmem, s genderově rozdělenými rolemi (muži stavícími deštníky a lehátka a ženami pečujícími o děti a obhospodařujícími občerstvení, plážové ručníky a krémy), prostor nadaný schopností zcelovat a posilovat rodinné vazby. Návraty do určité lokality a vstřícné přijetí ze strany místního obyvatelstva, žijícího ovšem paralelním životem, pak vytvářejí pocit domova.

Autoři však neopomněli zmínit ani ozdravné účinky mořské krajiny a moře i propad cestování v důsledku covidu 19. Závěr knihy pak patří srovnání obou letovisek, přičemž Oděsa byla charakterizována především jako uměle vytvořená a orientovaná na domácího návštěvníka, na rozdíl od multietnického turistického střediska bez delší historické tradice Bibione s přírodními plážemi. Zatímco historicky ukotvená Oděsa může čerpat z bohaté kulturně-historické tradice „evropského“ města, Bibione představuje mladé letovisko orientované především na plážové situace a zábavní průmysl. Obě města se však snaží o humanizaci prostřednictvím trasy zdraví (Oděsa) či cyklostezky (Bibione).

Knih *Etnologie pláže* je cenná především tím, že ukazuje nové perspektivy etnologického bádání. Její autoři dokázali propojit empirický výzkum s teoretickými koncepty z nejrůznějších humanitních oborů. Přesto se knížka čte velmi lehce a může přispět i k občanskému zamyšlení nad vlastní dovolenou, jejím významem, hloubkou poznání jiné země během pouhého týdne, kdy se místo autenticity logicky nabízejí paralelní světy, zatímco místní obyvatelé se uchylují ve vyvlastněné lokalitě mimo turistická centra.

Referencie

- Dyk, V. (1931). *Deváta vlna*. Česká Třebová: Nakladatel Fr. Lukavský.
- Lozoviuk, P., Vítková, M. (2022). *Etnologie pláže*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Neruda, J. (1878). *Povídky malostranské*. Praha: Nákladem knihkupectví Dra Grégra a Ferd. Dattla.
- Schikaneder, J. (1922). *Molo* [mal'ba]. Arthur. <https://arthur.io/art/jakub-schikaneder/molo#>
- Schikaneder, J. (1922-1924). *Na svatební cestě (Na nábreží)* [mal'ba]. Národní galerie Praha. https://sbirky.ngprague.cz/dielo/CZE:NG.O_11107

Účasť Národopisnej spoločnosti Slovenska na 19. zasadnutí Medzivládneho výboru Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska

Participation of the Ethnographic Society of Slovakia at the 19th
session of the Intergovernmental Committee of the Convention for
the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of Slovakia

Jana Ambrózová

Kontakt / Contact

doc. Mgr. Jana Ambrózová, PhD., Oddelenie etnológie, Ústav manažmentu kultúry
a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa
v Nitre, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovenská republika, e-mail: jambrozova@ukf.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7358-7832>

Ako citovať / How to cite

Ambrózová, J. (2025). Účasť Národopisnej spoločnosti Slovenska na 19. zasadnutí Me-
dzivládneho výboru Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska.
Etnologické rozpravy, 32(1), 135-137.

Národopisná spoločnosť Slovenska sa v dňoch 1. – 7. decembra 2024 zúčastnila 19. za-
sadnutia Medzivládneho výboru Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedič-
stva UNESCO (ďalej len Medzivládny výbor, resp. Dohovor z roku 2003).¹ Zastupovala
ju členka NSS a delegátka pre záležitosti UNESCO Jana Ambrózová.² Asi najviditeľnej-

¹ Medzivládny výbor poskytuje odporúčania Valnému zhromaždeniu Dohovoru z roku 2003 v otázkach,
ako sú operačné smernice, využívanie prostriedkov fondu, akreditácia mimovládnych organizácií.
Medzivládny výbor zapisuje prvky do zoznamov (Zoznam naliehavej ochrany, Reprezentatívny zoznam),
vyberá Príklady dobrej praxe ochrany a udeľuje Medzinárodnú pomoc, ak je žiadosť predložená spolu
s nomináciami. Tvorí ho 24 zmluvných štátov volených Valným zhromaždením na štyri roky (každé dva
roky Valné zhromaždenie obnovuje polovicu členov).

² Účasť na Medzivládnom výbore v Paraguaji z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia.

šou aktivitou Medzivládneho výboru je zapisovanie prvkov na reprezentatívne zoznamy UNESCO.³

V roku 2024 hostil delegátov a delegátky z 24 zmluvných krajín Paraguaj (zasadnutie sa konalo v hlavnom meste Asunción).⁴ Naša zástupkyňa tak pomyselné doplnila slovenskú delegáciu, tvorenú A. Plassat Muriňovou – veľvyslankyňou pri Stálej delegácii UNESCO v Paríži, M. Maruškom – štátnym tajomníkom Ministerstva kultúry SR, B. Morongovou – riaditeľkou Odboru živého dedičstva a kultúry znevýhodnených skupín obyvateľstva Ministerstva kultúry SR a Ľ. Voľanskou z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, členkou NSS a externou spolupracovníčkou Centra pre tradičnú ľudovú kultúru pri SĽUK-u.

Na zasadnutí Medzivládneho výboru sa každoročne organizuje plenárne zasadnutie pre akreditované neziskové organizácie, zamerané na organizačné otázky. Neoddeliteľnou súčasťou každého Medzivládneho výboru je sprievodný program akreditovaných neziskových organizácií združených v platforme ICH NGO Forum (Fórum mimovládnych organizácií na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO; ďalej len Fórum). Národopisná spoločnosť Slovenska je členom Fóra. Dramaturgiu bohatého programu tvoria výstavy, prednášky, diskusie zahraničných aj domácich občianskych združení a organizácií, a to na rôzne témy týkajúce sa neziskového sektora a procesov ochrany a starostlivosti o živé dedičstvo.

Jeho úvodnou a najdôležitejšou časťou býva Sympóziu ICH NGO Fóra. Organizuje sa už tradične deň pred oficiálnym zahájením zasadnutí Medzivládneho výboru. Tento rok nieslo názov „Participatory approaches to safeguarding Living Heritage“ a bolo zamerané na komunitne založené a participatívne prístupy k ochrane živého dedičstva. Vďaka hybridnej forme realizácie sa ho zúčastnilo celkom 150 aktívnych aj pasívnych účastníkov a účastníčok. Výstupom Sympózia bude v roku 2025 elektronická publikácia a portál s multimediálnym obsahom. J. Ambrózová ako členka užšieho koordinačného tímu Pracovnej skupiny Výskum ICH NGO Forum,⁵ ktorá sympóziu spoluorganizovala, bola takisto členkou Organizačnej rady sympózia.

V Paraguaji prebehli aj voľby do Výkonnej rady ICH NGO Forum (3. 12. 2024). V súlade s volebnými pravidlami boli tohtoročné voľby zamerané na výber zástupcov pre tri volebné regióny (Afrika, Ázia a Tichomorje a Západná Európa a Severná Amerika).⁶ Boli taktiež zvolení členovia predsedníctva Výboru na rok 2025. Predsedníčkou ICH NGO Forum sa stala Tamara Nikolić Đerić (volebná skupina II) a podpredsedom Mohammed Lemine Beidieu (volebná skupina V(b)), tajomníkom sa stal Matti Hakamäki (volebná skupina I); pokladníčkou Irina Ruiz Figueroa (volebná skupina III).

³ 5. 12. 2024 tak bol Medzivládnym výborom schválený zápis Školy remesiel ÚĽUV do Zoznamu dobrých praktík ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva.

⁴ Slovenská republika je od roku 2022 do roku 2026 členom Medzivládneho výboru Dohovoru z roku 2003 UNESCO.

⁵ Fórum ako platforma neziskových organizácií akreditovaných v rámci Dohovoru z roku 2003 ponúka priestor pre ďalšie združovanie a užšie spolupráce, a to na báze tzv. pracovných skupín. Jednou z nich je pracovná skupina s názvom Výskum [Research]. J. Ambrózová je členkou jej užšej koordinačnej skupiny.

⁶ Novozvolení členovia Výkonnej rady Fóra sú: Lubna Marium, Centre for Advancement for South Asian Culture, volebná skupina IV; Matti Hakamäki, Finnish Folk Music Institute, Fínsko, volebná skupina I. Voľby za volebnú skupinu Afrika sa museli zopakovať po skončení Medzivládneho výboru.

Významnou správou je skutočnosť, že sme sa stali jedným zo štyroch zakladajúcich členov novej Pracovnej skupiny ICH & ESG (Environmental, Social and Governance; nazývanej skrátene udržateľnosť) ICH NGO Forum. V obchodnom kontexte sa princíp udržateľnosti týka obchodného modelu spoločnosti, teda toho, ako jej produkty a služby prispievajú k udržateľnému rozvoju. Pracovná skupina má za cieľ sústrediť sa na podnikateľský sektor a možnosti ich spoluúčasti na ochrane živého dedičstva a transformácie politík veľkých firiem v prospech nositeľov živého dedičstva. Iniciátorom vzniku pracovnej skupiny bol Gustavo Caicedo, zástupca La Enciclopedia del Patrimonio Cultural Inmaterial (Encyklopédia nehmotného kultúrneho dedičstva) sídliacej v Coyoacán v Mexiku, ktorý má za sebou viaceré úspešné projekty citlivo prepájajúce malovýrobcov a štátne firmy.

3. 12. 2024 prebehol prvý (pokusný) ročník festivalu krátkych filmov s tematikou živého dedičstva #HeritageAlive. Zúčastnila som sa aj workshopu Pracovnej skupiny Overall Results Framework (ORF) ICH NGO Fóra, ktorá predstavila Príručku a informačný balík k ORF v súvislosti so zapojením mimovládnych organizácií (momentálne v príprave) do komplexného prieskumu činnosti neziskových organizácií Dohovoru z roku 2003. Tento plánovaný prieskum bude súčasťou periodických správ UNESCO v budúcnosti.

Mimoriadne prínosné a podnetné boli dva okrúhle stoly venované otázkam klimatickej krízy a živého dedičstva, ich rozmanitých vzťahov a kauzálnych prepojení⁷ – pod názvom „Roundtable Exploring connections – climate actions for living heritage (Part II)“ (organizácie ho v dvoch častiach pripravilo UNESCO, CRESPIAL [The Regional Centre for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of Latin America] a ICH NGO Forum).

⁷ Diskusia sa napríklad netýkala toho, ako zmena klímy negatívne vplyva na komunity a existenciu živého dedičstva, ale aj toho, ako znalosti a vedomosti miestnych komunit a nositeľov živého dedičstva môžu prispievať k udržateľnejšiemu hospodárstvu a ochrane životného prostredia. Veľkou témou druhej časti okrúhleho stola boli postupy pri ochrane živého dedičstva v čase prírodných a iných živelných katastrof, ktoré nie sú zriedkavé ani v strednej Európe.

XXVII. ročník odbornej konferencie Etnológ a múzeum

27th annual professional conference Ethnologist and Museum

Martin Malo

Kontakt / Contact

Mgr. Martin Malo, Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici, Ulica slovenských partizánov 1132/52, 017 01 Považská Bystrica, Slovenská republika,
e-mail: martin.malo@muzeumpb.sk

Ako citovať / How to cite

Malo, M. (2025). XXVII. ročník odbornej konferencie Etnológ a múzeum. *Etnologické rozpravy*, 32(1), 138-141.

Budova SLUK-u v Bratislave-Rusovciach hostila v dňoch 1. – 3. októbra 2024 temer päťdesiat etnológov z múzeí a vedeckých inštitúcií. Stala sa dejiskom odbornej konferencie *Etnológ a múzeum*. Tematickým zameraním 27. ročníka boli *Tradičné remeslá v kontexte usmernenej výroby ÚĽUV-u*.

Príhovory riaditeľky Ústredia ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV) Evy Ševčíkovej a predsedníčky Etnologickej komisie Zväzu múzeí na Slovensku Martiny Bocánovej odštartovali konferenciu napoludnie 1. októbra. E. Ševčíková privítala účastníkov (vrátane zahraničných kolegov z Moravského zemského muzea v Brne) a informovala o dohľadnom vydaní veľkej monografie k blížiacemu sa budúcoročnému jubileu inštitúcie.

Prvý blok referátov *História ÚĽUV-u/ÚĽUV-u a ich dokumentácia* moderoval Juraj Zajonc z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied. Zuzana Dedík Šidlíková hovorila o histórii ÚĽUV-u v rokoch 1945 až 1989, pričom vyzdvihla osobnosti, ktoré sa pričínili o jeho založenie. Ich prehľad spolu so všetkými odvetvami činností (výstavná, výskumná, výrobná) bude podrobne zachytený v plánovanej dvojazyčnej publikácii. Etnológ a rezbár Martin Mešša v príspevku *Od zbierky vzorov k múzeu* poukázal na hodnotné zbierky vzorov, ktoré boli v období rannej histórie ÚĽUV-u evidované v denníkoch. Dotkol sa i vlastnej spolupráce s ÚĽUV-om na výstavách v zahraničí. Hana Dvořáková zamerala pozornosť na *Produkce Ústředí lidové umělecké výroby a muzealizace*. Predstavila múzejný súbor od ÚĽUV-u rozdelený do častí: najväčší podiel tvorí textil a keramika, nasleduje nábytok, prírodné pletivá, zvykoslovné techniky a betlehemy. Referát Daniela Drápalu mal informačný charakter. Išlo o predstavenie DÚĽUV (databáze Ústredí ľudové umelecké výroby), projektu, ktorého cieľom je integrácia dokumentačného fondu

Obr. 1

Účastníci konferencie počas prestávky
Zdroj: Petronela Rágulová,
Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici

načrel do histórie bardejovského hrnčiarstva. Po zániku klasickej remeselnej výroby na vidieku sa ÚĽUV-u podarilo podchytiť početných keramikárov, ktorí začali pracovať v novozaložených dielnach a družstvách.

O „lidovosti“ šperkárskej tvorby ÚĽUV hovorila Alena Křížová. Po ukážke tradičných šperkov sa venovala ich funkciám a kategorizácii. Zistila, že nedostatok drahých kovov po druhej svetovej vojne viedol k popieraniu potreby šperkárstva. Šperky sa začali vyrábať z domácich materiálov, obyčajných kovov či v podobe keramických brošní. Súčasnosť priniesla inšpiráciu rôznymi prvkami a kultúrami na spôsob postmodernity.

Denisa Čiefová vystúpila s pozoruhodným referátom *Škola remesla ako odrazový mostík*. Na príklade manželov Bullovcov upozornila na nemožnosť uživenia sa tradičným ľudovým remeslom v súčasnosti. Záujem verejnosti o výrobky i workshopy po tzv. „vau efekte“ rapídne klesá, čiže vykonávanie príslušného remesla ako hlavnej zárobkovej činnosti má obmedzenú životnosť. Andrea Lazarčíková oboznámila obecenstvo so životom a autorským dielom Ferdinanda Bolebrucha. Spomedzi jeho diel vyniká figurálna tvorba poznačená silným vplyvom katolíckej viery (desaťmetrový dvojkríž v Kálnici) a ľudových tradícií (Bošáčan, Bošáčanka).

ÚĽUV-u (Národní muzeum, Praha – Národní muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm – Valašské muzeum v přírodě a Národní archiv, Praha).

Po prestávke na diskusiu pokračoval konferenčný deň druhým blokom – Ľudová umelecká výroba a ÚĽUV: príklady z praxe, ktorý moderovala E. Ševčíková. *Zpracování orobince v Brumovicích na Moravě* podrobne priblížila Věra Colledani. Zber málo známej rastliny (po slovensky pálka) rastúcej v bahne rybníkov si vraj miestni obyvatelia osvojili prostredníctvom ruských (v skutočnosti však francúzskych) vojakov počas napoleonských vojen na začiatku 19. storočia. Z pálky pletli tzv. sotúrky. Ctirad Elias dôkladne zdokumentoval spracovanie pálky, pričom zmapoval aj menovite výrobcov, napr. Arnoštka Eberhardová z ÚĽUV zhotovovala z pálky mäsiarske tašky, rohože, tienidlá a iné produkty.

Ďalším referátom bol rozbor *Remeselnej výroby na Šariši pod odborným vplyvom ÚĽUV-u*. Autor Peter Kočan

Ľudmila Mitrová sa venovala *Modrotlačovému remeslu a ÚĽUV-u*. Chronologicky koncipovaný príspevok upozornil na modrotlačiarске dielne v Petržalke, vo Vrbovom a v Starej Ľubovni. Úpadok remeselného potláčania látok však zapríčinil zánik týchto prevádzok. Problematika modrotlače zažíva už desiatky rokov renesanciu, posledná výstava na túto tému *Farbená na modro* sa konala len nedávno.

Ako posledný počas prvého dňa konferencie vystúpil Jozef Hrabovský. V príspevku *ÚĽUV a hrnčiarska tradícia Pozdišovci z pohľadu muzeálnych zbierok* sledoval históriu a vývoj hrnčiarskej výroby v Pozdišovciach od prvej písomnej zmienky o hrnčiaroch (1416). V 20. storočí sa vedeckým skúmaním pozdišovského hrnčiarstva zaoberali Pavol Ďurišin a Estera Plicková. ÚĽUV sa snažilo oživiť výrobu, a preto v roku 1947 bolo ustanovené hrnčiarske družstvo a nadviazaná plodná spolupráca s jednotlivcami.

V stredu ráno sa konalo zasadnutie Etnologickej komisie Zväzu múzeí na Slovensku. Vo funkcii predsedníčky bola aj na nasledujúci rok potvrdená M. Bocánová.

Tretí blok referátov *Diela majstrov/majsteriek ĽUV v zbierkach múzeí* moderovala novozvolená predsedníčka EK ZMS. Barbora Šumská predniesla príspevok týkajúci sa *Angely Czintelovej – etnografky a majsterky ĽUV*. Múzejníčka A. Czintelová sa postupne posunula do role aktívnej tvorkyne, pričom ukážky jej autorských vzorov sú prístupné aj verejnosti na webovej stránke ÚĽUV-u. Alojz Kontrík prezentoval tvorbu umeleckého drotára *Juraja Šerika*, ktorého otec a starý otec patrili k výrazným osobnostiam dlhopoľského drotárstva. Majstrovským dielom J. Šerika je *Srdce pre Slovensko* z r. 2013, symbol lásky z mosadze vážiaci 12 kg. Dvojicu majstra a majsterky ĽUV v prešovskom okrese si za predmet svojho výskumu vybrala Zuzana Andrejová. Hrebenár Matej Caban dokonale ovládal technológiu spracovania rohoviny. Okrem hrebeňov vyrábal pracky, dózy, sošky vtáčikov a rýb. Čipkárka Alžbeta Vašková nadviazala na solňobanskú tradíciu a od r. 1959 pracovala pre ÚĽUV. Pod jej vedením ženy v Solivare háčkovali, plietli a paličkovali obrusy, prikrývky, motýle na dečky či oválne čepcové čipky. Nasledujúca štvorica referátov mala veľmi príbuzný charakter. Adriana Bárdyová voviedla účastníkov do témy *Výrobky majstrov ĽUV v etnografickom fonde Považského múzea*; Ľudmila Pulíšová do témy *Výrobky majstrov ĽUV v zbierkovom fonde Gemersko-malohontského múzea*; Zuzana Paulovičová (v spolupráci s Adamom Uhnákom) do témy *Pukanskí hrnčiari a ich tvorba v zbierkach Tekovského múzea v Leviciach* a duo Jana Koltonová a Vladimíra Luptáková do témy *Majstri ĽUV v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*.

Po prestávke na diskusiu a obed v priestoroch domu SĽUK prišiel na rad finálny, štvrtý blok – *ÚĽUV a živé kultúrne dedičstvo*. Moderovala ho Radoslava Janáčová. S *Popularizáciou hmotného kultúrneho dedičstva v SNM – Múzeu ukrajinskej kultúry vo Svidníku s dôrazom na remeselnú zručnosť majstrov ĽUV* oboznámila obecenstvo Iveta Vasilenková. Pokúsila sa zodpovedať otázku, ako by múzeum mohlo oživiť remeselnú výrobu. MUK vo Svidníku začalo dvakrát do mesiaca organizovať *Víkendy remesiel*, ktoré sa ukázali ako veľmi úspešné a výhodné aj pre mladú generáciu remeselníkov. Namiesto Heleny Galkovej vystúpila Barbora Wágnerová. Jej príspevok nebol v rozposlanom programe konferencie uvedený. Týkal sa osobnosti a diela majstra ľudového remesla Rastislava Haronika. Keramikárova tohtoročná výstava *Hlinu neklameš* dala podnet k pohľadu na jeho rozmanitú tvorbu. Predposledný príspevok, *Spolupráca drotárskeho oddelenia Považského múzea s ÚĽUV-om a jeho výrobcami* (Katarína Kendrová), sa zameral na aktivity niekdajšej historičky drotárstva Kataríny Hallonovej. Práve ona sa zaslúžila o vzbudenie

záujmu o problematiku drotárstva v ÚĽUV-e a vôbec vo verejnosti. Pripravila projekt *Výtvarné dimenzie drotárstva*, na ktorom sa zúčastnilo 27 autorov a 200 diel. Propagovala drotárstvo v zahraničí (Fínsko, Poľsko, Portugalsko) a početné výstavy. Na záver sumarizoval Pavol Lackanič poznatky o majstroch ĽUV a výrobcach ĽUV na programových podujatiach v Múzeu slovenskej dediny. Aktivity remeselníkov, ktorí sú na tento účel zodpovedne a starostlivo vyberaní na základe prísnych predpisov, oživujú statickú formu prezentácie ľudovej architektúry v MSD.

Po tretej krátkej diskusii a prestávke sa až do večera konal workshop *Múzeá a nehmotné kultúrne dedičstvo*, vedený Andreou Jamrichovou. Pre záujemcov nemohla chýbať exkurzia, tentokrát v podobe komentovanej prehliadky výstavy *Tradícia netradične: Ľan a kono-pa* v Galérii ÚĽUV a tvorivých dielňach Školy remesiel ÚĽUV Bratislava.

Tohtoročného *Etnológa a múzeum* charakterizoval vysoký počet prezentovaných príspevkov. Pokryli rozsiahlu škálu tém sústredených okolo ÚĽUV-u a poukázali na výhradné postavenie inštitúcie v rámci bádania tradičnej ľudovej kultúry a vôbec remesiel. Celkovo hodnotíme, že aktuálny *Etnológ a múzeum* nadobudol špeciálny punc, aký mu mohlo vtisnúť jedine ÚĽUV.

Aká je budúcnosť festivalov etnografického filmu?

What is the future of ethnographic film festivals?

Terézia Suránová

Kontakt / Contact

Terézia Suránová, študentka Ústavu sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: suranova17@uniba.sk

Ako citovať / How to cite

Suránová, T. (2025). Aká je budúcnosť festivalov etnografického filmu? *Etnologické rozpravy*, 32(1), 142-144.

V týždni od 12. do 15. novembra 2024 som mala možnosť zúčastniť sa na 23. ročníku Medzinárodného festivalu etnografického filmu v Čadci. Tento rok bolo premietaných až dvadsaťdeväť filmov z viac ako dvadsiatich krajín z celého sveta. Výber filmov bol napriek vysokému počtu prihlásených diel veľmi kvalitný a porotcom sa podarilo zostaviť širokú škálu nielen filmárskych, ale aj etnografických prístupov v tvorbe. Súťažné filmy sa dotýkali veľmi aktuálnych otázok a prístupov vo vizuálnej etnografii, ako napríklad dekolonialita, etická práca s participantmi, multimodálna antropológia a rekontextualizácia archívnych materiálov. Vo veľkom počte filmov prevažovali nové, experimentálne spôsoby podania komplexného naratívu, ktoré sa vymaňovali z hraníc klasickej observačnej kamery. Festivalu sa rozhodne podarilo vnieť variáciu v žánroch aj metrážach filmov, rovnako ako aj technologické inovácie v podobe sprístupnenia novej festivalovej aplikácie a sprístupnenia filmov online. Digitalizácia festivalu a jeho presun do online priestoru však otvára mnoho otázok o budúcom smerovaní regionálnych festivalov, obzvlášť s takým špecifickým zameraním, ako je etnografický film.

Počas diskusií s organizátormi vystalo viacero otázok, ktoré sú kľúčové z hľadiska budúceho smerovania festivalu. Kvôli geografickej izolácii Čadce sa tento rok festival netešil vysokej návštevnosti mimo povinných zájazdov základných a stredných škôl. To isté sa, našťastie, nedá povedať o premietaniach v Žiline, ktoré mali vysokú návštevnosť. Je však otázne, či je fragmentácia festivalu na 4 paralelné miesta vhodným krokom. Otázne ostáva aj to, či je možný kompletný presun festivalu do väčšieho mesta s lepšie rozvinutou infraštruktúrou a možnosťami ubytovania alebo jeho kompletné presmerovanie do online priestoru – čo je možnosť, nad ktorou organizátori posledné roky uvažujú. Aj keď

rozumiem, že ide o vec slabého financovania, nedostatok sprievodného programu, bohužiaľ, z festivalu spravil veľmi monotónne podujatie, ktoré sa skôr podobalo na nonstop premietanie, miestami redundantné, až vyčerpávajúce. Absencia sprievodných podujatí alebo diskusií s autormi pravdepodobne znížila motiváciu ľudí z odbornej/filmárskej obce zúčastniť sa celého festivalu. Zväčša prišli len na slávnostné odovzdávanie cien, keď sa sála zaplnila mnohými významnými členmi antropologickej, etnologickej, ako aj filmárskej obce. Počas festivalu bola absencia autorov na premietaniach veľmi citelná, hlavne v Čadci, kde bola iba jedna sprievodná diskusia, čo považujem za neprimerané pre filmový festival, ktorý si chce udržať medzinárodnú kredibilitu. Lokálny a intímny charakter festivalu vôbec nevnímam ako negatívum, keďže si myslím, že kultúrne akcie by mali byť súčasťou regionálneho rozvoja, a dúfam, že zavedenie rozmanitého sprievodného programu priláka mnoho lokálnych, ako aj medzinárodných návštevníkov.

V dnešnom svete sme obklopení pretlakom audiovizuálnych materiálov z mnohých zdrojov, a práve preto je kurátorský výber filmov na festivale kľúčový pre udržanie jeho kredibility. Široké spektrum filmov poukazuje na mnohé skryté konflikty odohrávajúce sa za hranicami nášho zorného poľa, kladúc si zložité štrukturálne otázky o fungovaní dnešnej globalizovanej spoločnosti.

Rada by som vám predstavila môj osobný výber filmov,¹ ktorý by som ako študentka antropológie odporučila nielen ľuďom pôsobiacim v tomto odbore, ale aj širšej verejnosti so záujmom o dianie okolo nás.

Tento rok na festivale najväčší úspech (podľa môjho názoru oprávnene) zožal práve film *Posledná Transhumancia*. Film je poetickou sondou do života pastierov oviec, ktorí so svojimi stádami putujú za vzdialenými pastvinami. Dokument citlivo mapuje život pastierov rôznych regiónov počas štyroch ročných období, pričom autor originálne pracuje s kamerou a prehovory pastierov a zábery zachytávajúce ich každodennú náročnú prácu strieda s umeleckými zábermi stád v pohybe. Obzvlášť silnou stránkou dokumentu je zobrazenie dôverného vzťahu človeka a zvierat, s ktorými žije v bezprostrednej blízkosti a navzájom sú na sebe takpovediac závislí. Navyše, ich ťažký život v odlúčení od rodín je v súčasnom svete postavenom na hodnotách vzdialených od stáročia budovaných hodnôt pastierov vystavovaný nepriazni a nepochopeniu okolia, ktoré im často znemožňuje prístup na pastviny.

Film *Togoland-projections* pracuje s archívnym audiovizuálnym materiálom, ktorý zaznamenal Hans Schombruck počas výpravy do nemeckej kolónie Togo s cieľom natočiť dokumentárne a dobrodružné filmy. Pomocou premietania týchto archívnych materiálov lokálnym komunitám, storočie po ich natočení, sa filmári pomocou elicitácie snažia podať alternatívny príbeh nemeckého kolonializmu a jeho dopad na utláčané komunity. Ako pôvodní obyvatelia územia postihnutého tromi vlnami kolonizácie: britskou, nemeckou a francúzskou, si vo filme kladú kritickú otázku: „Sú reťaze náš pôvod?“ Pomocou reálnej kolaborácie teda film *Togoland* zaznamenáva mnohé historické situácie očami a slovami miestnych, ako napríklad bitku o Agibo, prechod od nemeckého k francúzskemu kolonializmu alebo brutalitu oboch mocností pri zaobchádzaní s lokálnymi komunitami. Film

¹ Podrobnejšie informácie o jednotlivých filmoch sú dostupné na oficiálnej webovej stránke festivalu: <https://www.etnofilm.sk/festival/sutazne-filmy>

si cením práve pre jeho inovatívny prístup v dekolonizácii vizuálnej antropológie, ktorý kráča silno v stopách Tri Minh Ha a jej priekopníckeho diela *Reassemblage*, kde rázne vysloví: „*I do not intend to speak about; just speak nearby.*“ Film je teda úžasným príkladom toho, ako by sa mala etnografia posunúť od prístupu o nás bez nás a motivovať tvorcov nebáť sa byť súčasťou komunity a prizvať jej členov ku kolaborácii na procese natáčania.

Pre nás, ako študentskú porotu, vynikli aj filmy *Aamelat: Robotnícky vojny* a *Pisklanki*.

Pisklanki je intímny čiernobiely portrét troch nevidiacich detí, ktoré sú oddelené od svojich rodičov v sanatóriu. Zobrazenie nežnosti a komplexity detských vzťahov a vnímania sveta sa filmárom podarilo najmä vďaka etickému a trpezlivému preniknutiu do rôznorodosti troch detských protagonistov a ich vnútorných svetov. Napriek silnej estetizácii, ktorú by niektorí etnografi mohli kritizovať, vnímam vycibrenú prácu s kamerou ako jeden z prostriedkov, ako dostať etnografické filmy k širšej verejnosti a nielen k odbornému publiku, ktoré prehľbuje elitársky status etnografických publikácií. *Aamelat* je svojou formou tradičnejší dokumentárny film, ktorý sa zaoberá vykorisťovaním ženských utečienkyň zo Sýrie, ktoré sa v Libanone stávajú obeťami otrockej práce v poľnohospodárstve, kde sú kontrolované Shawishmi – mužmi zo Sýrie, ktorí sa v Libanone usadili ešte pred vypuknutím vojny. Sú vystavované neludským pracovným podmienkam a neistote živobytia. Ide o hlboko analytický film. Z krátkometrážnych filmov si dovoľím vyzdvihnúť filmy *Ancacoy* a *Demons from Afar* pre ich vynikajúcu prácu s kamerou, strihom a naratívom. Avšak musím podotknúť, že sa mi zdá nespravodlivé tieto filmy porovnávať s dlhometrážnymi filmami a rozhodne si zaslúžia samostatnú kategóriu.

Festivaly etnografického filmu by podľa môjho názoru mali pomocou svojej platformy bojovať proti systematickému prehliadaniu dôležitých tém týkajúcich sa diania v komunitách na okrajoch spoločnosti, čo sa tomuto ročníku ETNOFILM Čadca rozhodne podarilo. Tradície, kultúrne vzorce a solidarita sú v súčasnosti pod tlakom nadnárodných socio-ekonomických síl spojených s modernizačnými projektmi. Úlohou dokumentaristov a antropológov je preto skúmať a zaznamenávať nielen tieto systematické zmeny, ale aj formy odporu voči nim.